

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

Гончар Галина Петрівна

УДК 338.43 : 331.5

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

**Науковий керівник:
Яцків Михайло Іванович,
кандидат економічних наук, професор**

ЛЬВІВ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	10
1.1. Сільський ринок праці як економічна категорія, специфіка його формування в економіці України	10
1.2. Організаційно-економічний механізм функціонування сільського ринку праці.....	31
1.3. Методичне та інформаційне забезпечення дослідження та прогнозу ринку праці в аграрному секторі	50
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	69
2.1. Демографічні основи формування сільського ринку праці як чинника пропозиції робочої сили	69
2.2. Аналіз зайнятості сільського населення.....	82
2.3. Організаційне забезпечення попиту і пропозиції на сільському ринку праці.....	100
2.4. Стан аграрної економіки Тернопільської області як чинник функціонування ринку праці	116
Висновки до розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	142
3.1. Удосконалення механізму регулювання сільського ринку праці..	142
3.2. Прогнозні параметри розвитку сільського ринку праці та зайнятості населення в сільському господарстві.....	160
3.3. Стратегія розвитку сільського ринку праці на перспективу.....	178
Висновки до розділу 3.....	194

ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах господарювання однією з найгостріших проблем є регулювання сільського ринку праці з метою скорочення безробіття, підвищення рівня зайнятості і якості життя сільського населення. При переході економіки України до ринку виникла низка проблем, що призвели до скорочення сільськогосподарського виробництва, збільшення кількості вивільнених працівників і звуження сфери використання праці селян у підприємствах аграрного профілю. Дані проблеми негативно вплинули на стан ринку праці, які проявилися через диспропорцію між попитом та пропозицією на робочу силу, зростанням безробіття, великим навантаженням на вакантне робоче місце, низьку заробітну плату в аграрному секторі і, як наслідок, – зниження добробуту сільського населення.

Відбулося значне звуження сільського ринку праці, основною сферою зайнятості сільського населення стало натуральне особисте господарство. Тисячі селян стали трудовими мігрантами за кордоном. Спостерігаються негативні тенденції в підготовці спеціалістів для сільської місцевості, зменшується їх пропозиція на сільському ринку праці.

Вивчення ринку праці знайшло відображення в наукових працях багатьох учених: С.І. Бандура, О.А. Біттера, Д.П. Богині, О.А. Бугуцького, М.О. Беседіна, В.К. Горкавого, О.А. Грішної, В.С. Дієсперова, О.І. Здоровцова, О.І. Кузьмака, Г.І. Купалової, В.М. Лича, Е.М. Лібанової, І.І. Лотоцького, В.Ф. Машенкова, В.М. Островерхова, Б.П. Панкова, В.М. Петюха, П.Т. Саблука, М.Ф. Самодурової, А.Д. Чикуркової, К.І. Якуби, М.І. Яцківа та ін. Незважаючи на значні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених, питання регіональних особливостей ринку праці, потребують подальшого удосконалення і вивчення. Зокрема, з метою регулювання процесів зайнятості та планування розвитку аграрного виробництва доцільно здійснити прогноз зайнятості населення в сільській

місцевості, а також дослідити специфіку функціонування ринку праці в аграрній сфері. Сучасні умови господарювання потребують докорінних змін щодо підвищення рівня зайнятості сільського населення. Усе це зумовило вибір і актуальність теми, визначило її структуру, мету і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною бюджетних наукових тем економічного факультету Львівського національного аграрного університету на 2001–2005 рр. “Обґрунтування аграрної політики, спрямованої на ринкову трансформацію економіки АПК” (номер державної реєстрації 0100U002332) та на 2006–2010 рр. “Розробка організаційно-економічного механізму підвищення соціально-економічної ефективності функціонування агропромислового комплексу Західного регіону України” (номер державної реєстрації 0106U002073).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму функціонування сільського ринку праці та перспектив його розвитку. Для досягнення поставленої мети визначені такі основні завдання:

- доповнити економічний зміст категорії “сільський ринок праці” як основи формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств;
- узагальнити теоретико-методологічні основи організаційно-економічного механізму функціонування сільського ринку праці;
- розробити авторську методику та пропозиції з поліпшення інформаційного забезпечення дослідження сільського ринку праці;
- здійснити оцінку розвитку сільського ринку праці, виявити структурно-динамічні тенденції у розвитку демографічних чинників його формування, зайнятості сільського населення, залежності рівня безробіття від чинників соціально-економічного характеру, забезпечення попиту і

пропозиції на сільському ринку праці, оцінити ступінь його гнучкості на регіональному рівні;

- розробити підходи до побудови організаційно-економічного механізму функціонування сільського ринку праці;
- визначити перспективні параметри розвитку регіонального сільського ринку праці;
- розробити рекомендації щодо формування стратегії розвитку сільського ринку праці на перспективу.

Об'єктом дослідження є процеси формування і функціонування сільського ринку праці.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних аспектів формування, особливостей функціонування і механізмів регулювання сільського ринку праці.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ, розробки вітчизняних і зарубіжних учених з питань формування сільського ринку праці, державного регулювання і саморегулювання сільського ринку праці, стратегій його розвитку на перспективу, рекомендації науково-дослідних установ, законодавчі та інші нормативні документи з досліджуваної проблеми.

У процесі дослідження використовувались такі методи: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення, критичний аналіз публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених, формулювання висновків і пропозицій); монографічний (вивчення позитивних і негативних чинників соціально-економічних умов функціонування сільського ринку праці, оцінка респондентами ефективності роботи центрів зайнятості з працевлаштування безробітних на основі анкетного опитування сільських безробітних); статистико-економічний (вивчення структурно-динамічних тенденцій у розвитку демографічних чинників формування сільського ринку праці, зайнятості сільського населення, залежності рівня безробіття від чинників соціально-економічного

характеру, забезпечення попиту і пропозиції на сільському ринку праці – середні і відносні величини, ряди динаміки), групування (виявлення залежності рівня безробіття від організаційно-економічних форм господарюючих суб'єктів, розміру заробітної плати та кількості працівників сільськогосподарських підприємств); графічний прийом (для наочного зображення схем взаємозв'язків і динаміки показників); кореляційно-регресійний аналіз (для виявлення кількісних взаємозв'язків між досліджуваними показниками); екстраполяції (розрахунок прогнозних значень параметрів розвитку сільського ринку праці); економіко-математичного моделювання (оцінка ступеня гнучкості аграрного ринку праці в області) тощо.

Достовірність отриманих результатів, висновків і пропозицій забезпечується глибоким аналізом емпіричних даних.

Інформаційною базою дослідження є офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Головного управління статистики у Тернопільській області, Тернопільського обласного центру зайнятості, законодавчі та нормативні акти, особисті спостереження автора, літературні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретико-методологічних положень і розробці науково-практичних рекомендацій з удосконалення елементів організаційно-економічного механізму формування і перспектив розвитку сільського ринку праці. Найважливішими результатами, що характеризують наукову новизну та розкривають зміст дисертаційної роботи, є:

вперше:

– побудована кластерна модель районних ринків праці, використання якої дозволило виробити для кожного кластера свої механізми регулювання ринку праці, які є ефективними саме в тих районах, що належать до певного кластера;

удосконалено:

– економічний зміст категорії “сільський ринок праці”, під яким розуміють суспільно-економічну систему, метою функціонування якої є накопичення, використання, відтворення людських ресурсів і яка охоплює в межах конкретної території цілісну сукупність сфер, відносин, форм, методів, пов’язаних з трудовою діяльністю людини;

– методичні прийоми та систему інформаційного забезпечення дослідження розвитку сільського ринку праці і формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств на основі дерева рішень на регіональному рівні у форматі карти знань, що дозволить об’єднати зусилля влади (в особі Центру зайнятості), бізнесу (представниками якого є сільськогосподарські підприємства) та власне трудового потенціалу задля формування ефективної моделі функціонування й розвитку ринку праці в аграрному секторі;

набули подальшого розвитку:

– науково-прикладні засади організаційно-економічного механізму формування сільського ринку праці як системи методів, форм та підходів цілеспрямованого впливу на об’єкт з метою приведення його до рівноважного стану та забезпечення ефективного функціонування з урахуванням специфіки стадії розвитку об’єкта, особливостей регіонального розвитку та кількісно-якісних ознак об’єкта;

– методичні підходи до визначення перспективного рівня сільського безробіття, загальної чисельності сільського населення та населення, зайнятого у сільськогосподарському виробництві, що дало змогу зробити прогноз рівня зайнятості трудових ресурсів у сільській місцевості;

– методологічний інструментарій формування стратегії розвитку сільського ринку праці області на перспективу, в основу якого покладено виявлені слабкі та сильні сторони сільського ринку праці.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх реалізація дозволить забезпечити збалансоване функціонування регіонального сільського ринку праці, розширення попиту на працівників

різних професій та збільшення обсягу їх пропозиції. Практичну цінність мають пропозиції з формування механізмів регулювання ринку праці у кластерах районів. Наукові результати дослідження щодо визначення та прогнозування кількості зайнятих у сільському господарстві області використовуються в практичній роботі Головним управлінням економіки (довідка № 01/1-1044 від 15.07.2010 р.) і Головним управлінням агропромислового розвитку (довідка № 01-920/09-01 від 10.06.2010 р.) Тернопільської облдержадміністрації.

Конкретні рекомендації щодо підвищення рівня зайнятості сільського населення, які дозволяють визначити вплив окремих чинників на кількість зайнятих у сільському господарстві області і спрогнозувати її зміну, передані Тернопільському обласному центру зайнятості (довідка № ОЦ-08/2306/0/10-0818 від 15.06.2010 р.) і Чортківському районному центру зайнятості (довідка № 06-018 від 08.06.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, наведені в дисертаційній роботі і які виносяться на захист, отримані особисто автором. У роботі використані лише ті наукові положення, висновки та рекомендації, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях, що проводилися в Тернопільському державному економічному університеті “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті” (2006 р.), у Приватному вищому навчальному закладі “Інститут економіки і підприємництва” (м. Тернопіль), Вищій школі маркетингового управління та іноземних мов (м. Катовіце) “Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть” (м. Тернопіль, 2006 р.), у Тернопільському національному економічному університеті “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті” (2007 р.), “Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на

основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності – об’єктивна передумова інтеграції країни в світове співтовариство” (2007 р.), “Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті” (2009 р., 2010 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях “Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України” (м. Чортків, 2006 р.), “Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст” (м. Вінниця, 2008 р.), а також щорічних наукових конференціях аспірантів і здобувачів Львівського національного аграрного університету і апробовані у наукових звітах кафедри статистики та аналізу впродовж 2005–2009 рр.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 13 одноосібних наукових працях, з яких 3 статті в наукових фахових виданнях (1,25 друк. арк.) і 10 статей – у матеріалах конференцій. Загальний обсяг опублікованих наукових праць складає 2,82 друк. арк.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ

СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ

1.1. Сільський ринок праці як економічна категорія, специфіка його формування в економіці України

Перехід від системи централізованого державного планування до ринкової економіки в Україні поставив перед вітчизняними вченими проблему теоретичного переосмислення багатьох звичних понять і категорій, які використовувались як у науковому світі, так і в повсякденній практиці.

Теоретичне узагальнення економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, упродовж декількох століть дає політична економія, предмет якої визначали по-різному, від вивчення Д. Рікардо законів, які керують розподілом доходів між класами [151, с. 399], до якнайповнішого визначення, сформульованого К. Марксом у незавершеному “Вступі до роботи “До критики політичної економії”, де К. Маркс відзначав, що політична економія вивчає суспільно-виробничі відносини між людьми в процесі виробництва матеріальних благ [78, с. 709-738].

Відкидаючи класовий підхід представників класичної школи, неокласики роблять акцент на проблемі не постійного, а раціонального використання виробничих ресурсів, оскільки їх кількість обмежена. Ця відмінність у визначеннях набуває важливого значення для сучасного стану економіки України, яка має величезні запаси природних багатств, має у своєму розпорядженні необхідні людські ресурси, але неефективно їх використовує та не може задовольнити потреби населення в різних товарах і послугах на належному рівні.

Перш ніж підійти до характеристики ринку праці, звернемося до визначення суті і змісту ринку як такого. Хоча ринкова економічна система

складається з багатьох ринків (фінансів, житла, природних ресурсів, засобів виробництва, споживчих товарів, послуг, цінних паперів) та особливе місце посідають ринки праці та капіталів, без яких не може існувати виробництво. Водночас, без ринкової інфраструктури – товарних та фондових бірж, банків, фінансово-кредитних посередників, інституцій зайнятості – функціонування цих ринків було б неможливим.

Функціонування ринкової економіки передбачає існування різних видів ринків, які охоплюють усі сфери людської діяльності, у тому числі й виробничої. Разом з тим, ринок умовно складається з двох підсистем: ринку товарів і ринку засобів виробництва. У свою чергу ринок засобів виробництва охоплює ринок капіталу, ринок землі (природних ресурсів) і ринок праці.

В економічній літературі виокремлюють різні трактування поняття ринку праці, як і ринку загалом. Необхідно зазначити, що існують близькі за значенням, але різні за методологією поняття “ринок праці”, “ринок робочої сили”, “ринок трудових ресурсів”, “ринок зайнятості”. Але якщо “ринок праці” – система економічних відносин між продавцем і покупцем товарів і послуг, форма зв’язку між сторонами обміну, у процесі якого встановлюється ринкова ціна на об’єкт обміну і відбувається зміна його власника [15, с. 48], то засоби виробництва і робоча сила виступають двома головними чинниками, без взаємодії яких процес виробництва неможливий. У роботодавця – засоби виробництва, у найманого працівника – робоча сила – здатність до праці, носієм та власником якої він є. Щоб отримати засоби для існування, він змушений обмінювати на них робочу силу через заробітну плату, яка виступає ціною робочої сили, засобом обміну діяльністю і задоволення потреб.

Таким чином виникають відносини купівлі-продажу, де предметом виступає робоча сила. Необхідно зазначити, що в сучасній економічній літературі поруч з значенням “ринок робочої сили” все частіше

використовують поняття “ринок праці”. Багато економістів вважають це методологічно недопустимим.

Питання про предмет (праця чи робоча сила) купівлі-продажу на ринку праці є дискусійним, у своїх роботах різні автори активно відстоюють протилежні погляди. Вивчення наукової літератури, присвяченої цій проблемі, дозволило нам виділити три найбільші позиції, що часто зустрічалися.

Прихильники першої дотримуються традиції використання положень теорії Маркса, що збереглася, про те, що праця не є об’єктом купівлі-продажу, оскільки такою може бути тільки робоча сила, у зв’язку з цим використання терміна “ринок робочої сили” є точнішим, ніж термін “ринок праці”.

Так, М.Г. Саєнко вважає, що найбільш точно суть процесу передає поняття „ринок робочої сили”. Бо на ринку пропонується не праця, а лише здатність до праці, тобто робоча сила. Процес використання робочої сили, відбувається не на ринку, а безпосередньо на виробництві, уже після того, як на ринку було укладено договір купівлі-продажу робочої сили. Автор вважає, що на ринку продається не праця, і тим більше не працівник – носій робочої сили, а здатність працівника до праці, тобто робоча сила. А отже, функціонує не ринок праці, а ринок робочої сили [137, с. 35].

Другу позицію підтримують автори, які вважають, що на ринку продається праця (і заробітна плата тут виступає як плата за працю), а не здатність до праці (робоча сила), отже, і ринок – “ринок праці” [47, с. 9].

Ми поділяємо погляди вітчизняних вчених, які вважають економічно тотожним використання двох термінів – ринок робочої сили та ринок праці, адже в процесі переходу ринкових відносин з одних у інші вони взаємно доповнюються та поєднані між собою. Оскільки на ринку товаром виступає робоча сила, або здатність людини до праці, то споживання робочої сили та розвиток, вдосконалення її завдяки нагромадженню досвіду і підвищенню кваліфікації, відбуваються у процесі праці. Тому ми вважаємо, що слід і

надалі вживати, хоча й умовно, але й одночасно поняття “ринку праці” і “ринку робочої сили” [25, с. 11; 68, с. 12 – 19; 89, с. 270].

Згідно з третьою точкою зору зіставлення термінів “ринок робочої сили” і “ринок праці” зжило себе, і відмінність між цими поняттями тепер не має значення [105, с. 154]. Щоб означити власну позицію, спочатку розглянемо, що ж лежить в основі досліджуваного питання.

В умовах соціалістичного періоду розвитку економіки України всіма виробничими ресурсами, зокрема людськими, розпоряджалася держава. Тому до початку 90-х років ХХ ст. у вітчизняній економічній літературі поняття “ринок праці”, як категорії, не існувало.

Для позначення ресурсу “праця” в перші роки радянської влади (у 1922 році) у науковий оборот в одній із статей академіка С.Г. Струмліна було введено термін “трудоі ресурси” [160, с. 71].

У великій радянській енциклопедії трудові ресурси характеризуються “як частина населення, яка володіє необхідним фізичним розвитком, знаннями та практичним досвідом для роботи в народному господарстві” [19, с. 271].

Під трудовими ресурсами розуміється населення в працездатному віці (за винятком непрацюючих інвалідів праці і війни I і II груп і осіб, що одержують пенсію за віком на пільгових умовах), а також особи в непрацездатному віці, зайняті в економіці [63, с. 79].

Згідно з чинним законодавством працездатний вік для чоловіків складає від 16 до 59 років, для жінок – від 16 до 54 років включно.

За твердженням українського вченого С.В. Попова, категорію “трудоі ресурси” використовували як планово-економічний показник вимірювання робочої сили, розуміючи під ним працездатну частину населення (активну і потенційну), яка характеризується фізичними і розумовими здібностями до праці [107].

Дійсно, у СРСР здійснювався строгий статистичний облік населення, яке володіло сукупністю фізичних і розумових здібностей, що дозволяли

йому працювати, тобто вважалось трудовими ресурсами, які були одним з основних елементів державного планування. У той час законодавчо було закріплено право на працю. Також відповідно до закону кожен громадянин у працездатному віці був зобов'язаний працювати або вчитися з відривом від виробництва. Особи, що ухилялися від трудової діяльності без поважних причин, переслідувалися згідно із законом і могли бути покарані позбавленням волі. З цього виходить, що в колишньому СРСР все працездатне населення, а точніше трудові ресурси, розглядалися як один з чинників, які беруть участь у процесі виробництва, при цьому працівники не були вільними у своєму виборі: працювати чи не працювати.

З ухваленням у 1991 році Закону Української РСР “Про зайнятість населення ” був відмінений примусовий обов'язок працювати і покладений початок вільній праці [119]. На думку вітчизняних вчених І. Журавльової та А. Кудлай, за час командно-адміністративної політики СРСР “трудові ресурси не могли ставити власних цілей, мати потреби, особисті інтереси, виявляти творчу активність, а призначалися лише для того, щоб державні органи управління їх формували, розподіляли, перерозподіляли і використовували в масовому порядку для створення матеріально-технічної бази, нарощування економічного потенціалу, збільшення валового внутрішнього продукту та національного доходу” [46, с. 11].

Так, Т.І. Заславська стверджує, що трудові ресурси – це “сукупність членів суспільства, здатних брати участь у суспільному виробництві при даному розвитку продуктивних сил і в межах даних виробничих відносин” [50, с. 27]. У своїй праці Є.В. Касімовський характеризує поняття трудових ресурсів, що “це частина працездатного населення, як зайнятого в суспільному виробництві, так і того, що знаходиться в резерві, кількісні і демографічні межі якого залежать від суспільної форми виробництва і рівня розвитку продуктивних сил; трудові ресурси виражають суспільні відносини з приводу їх формування, перерозподілу і використання” [55, с. 12-13].

В одному з останніх довідкових видань радянського періоду трудові ресурси сільського господарства характеризувалися “як частина працездатного населення країни, яка зайнята в сільськогосподарському виробництві, ... в основному розміщена в сільських регіонах з притаманними їй особливостями сільського населення щодо динаміки та структури” [88, с. 339].

З розвитком демократизації трудових відносин частина населення, маючи альтернативні кошти для існування, може не брати участі в процесі суспільного виробництва, і цих людей неможливо змусити працювати, хоча вони й підходять під визначення “трудова ресурси”, тому зачислити їх до “трудова ресурсів” не можна.

Ми вважаємо, що така точка зору цілком логічна. Дійсно, у сучасних умовах, коли відмінений примусовий обов’язок до праці, частина громадян може забезпечити своє існування, не беручи участі в процесі суспільного виробництва. У зв’язку з цим і виникає сумнів з приводу віднесення цієї групи людей до категорії “трудова ресурси”. Хоча необхідно зазначити, що більшість вітчизняних учених-економістів зараз у своїх працях використовують поняття “трудова ресурси”. За основу вони беруть потенційні здібності населення працювати, а не активність людей на ринку праці.

Багато визначень і термінологій, що роками вживалися в умовах командно-адміністративної економіки, використовуються і донині. У сучасних умовах економіки поряд з поняттям “трудова ресурси” вживається та ототожнюється поняття “економічно активне населення”, незважаючи на їх різний смисловий зміст.

На нашу думку, під трудовими ресурсами слід розуміти потенційний ресурс робочої сили в строго регламентованому законодавством віковому цензі, яким суспільство (держава) володіє на певний період часу. А згідно з визначенням Міжнародної організації праці (МОП) економічно активне

населення охоплює всіх осіб, що пропонують працю (здібності) для виробництва товарів і послуг.

І якщо порівнювати ці два поняття, то кількісно ці категорії не збігаються, а тому не є взаємозамінними. Тому надалі ми будемо використовувати обидва терміни: “трудові ресурси” – як характеристику всього населення, що володіє навичками до праці; “економічно активне населення” – як одну частину ринку праці, що презентує сторону пропозиції.

Особливістю функціонування ринку праці є те, що на ньому відбувається обіг специфічного товару, який після реалізації не переходить у власність роботодавця. Можливість реалізувати потребу у праці та отриманні за неї винагороди, є основним джерелом існування та задоволення власних потреб працівника. Таким чином ринок праці має бути спрямований на досягнення балансу між потребами споживача і продавця робочої сили, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції на неї.

Слід також зазначити, що купівля-продаж своєї здатності до праці, має і законодавче право власника робочої сили розпоряджатися на користуватись нею [117]. Тобто на ринку праці виступають дві сторони, з однієї сторони – власник робочої сили, з іншої – працедавець, де відбуваються рівноправні стосунки.

Ринок праці має багатофакторний економічний зміст і функції. Його специфіка проявляється через функціонування як особливої самостійної системи, яка перебуває у взаємозалежності з іншими ринками. Разом з тим, ринок праці, як і будь-який інший, є складною системою взаємовідносин з питань купівлі-продажу робочої сили, що формуються в суспільстві.

Усім ринкам, ринку праці в тому числі, притаманна конкуренція, яка характеризується можливістю самостійно обирати, як покупцю праці, так і її власнику найбільш вигідні умови. При цьому появляється суперництво між роботодавцями щодо залучення робочої сили необхідної кваліфікації, шляхом підвищення заробітної плати та покращенням умов праці, тому наймані робітники отримують у цій ситуації перевагу. З іншого боку, може

виникнути і конкуренція між самими потенційними працівниками за можливість працевлаштуватись. В основному така ситуація складається коли на ринку праці виникає напруженість, а саме: зростає рівень безробіття та зменшується рівень заробітної плати. В такому випадку можна характеризувати ситуацію як попит на робочу силу, що виражається переходом робочої сили в інший кваліфікаційний склад працівників [84, с. 245; 96, с. 176].

Конкуренція породжує жорсткий відбір найбільш підприємливих та висококваліфікованих працівників, стимулюючи їх бути більш моторними на ринку праці, шляхом взаємозв'язку заробітної плати та трудового внеску.

Працедавець може висувати свої вимоги по відношенню до трудового потенціалу найманого працівника, а саме: професійні знання, досвід роботи. В свою чергу, що працедавець надаючи роботу, зобов'язаний встановлювати з власником робочої сили економічні стосунки, обумовлюючи кількісні і якісні сторони трудового процесу, умови праці і його оплати, соціальні питання і гарантії. При цьому держава виступає в якості гаранта по відношенню до встановлення правових норм і соціальних гарантій.

За сучасних умов підвищення конкуренції в Україні “радикальним інституційним напрямом забезпечення високої конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці є підвищення якості роботи центрів зайнятості й установ освіти” [16, с. 4], що були зумовленими необхідністю підвищенням вимог по відношенню до робочої сили.

Ринок праці виступає своєрідним індикатором ефективності функціонування ринкової економіки та її інфраструктури, окремі інститути якої мають різноплановий характер та інтенсивність впливу на ринок праці взагалі і на його функціональні складові (пропозиція, попит і ціна робочої сили, безробіття) зокрема. Без вивчення економічного змісту ринку праці, неможливо правильно визначити науковий підхід по відношенню до вирішення питань покращення ефективності функціонування ринку праці та збільшення рівня зайнятості.

У міру розвитку економічної теорії поняття “ринок праці” постійно ускладнювалось. Теоретичне пізнання категорії “ринок праці” змінювалось по мірі еволюційного розвитку економічної теорії. Саме теза Адама Сміта про вільну конкуренцію за умови оптимального використання матеріальних, грошових та людських ресурсів, стала основою теорії регулювання ринку праці.

Започаткував вчення про ринкову економіку і дослідження ринку праці А. Сміт у своїй книзі “Дослідження про природу і причини багатства народів” [144, с. 77]. Розвиток ринкових відносин він пояснював розвитком розподілу праці, вільної конкуренції, спеціалізацією виробництва з метою задоволення різноманітних потреб людей при обмеженні ресурсів. При цьому “природна ціна товару” включає грошові витрати на його виробництво, що складаються із заробітної плати, ренти і прибутку, під якими А. Сміт розумів “природні ціни” праці, землі і капіталу [144, с. 45].

Таким чином, А. Сміт працюю виділяв як один з основних чинників виробництва. Саме за працю виплачується її “природна ціна” – заробітна плата. Адам Сміт відзначав, що заробітна плата “навіть нижчих видів праці” повинна забезпечити людині “можливість існувати своєю працею, бути мінімально достатньою для її існування і сумісною з “простою людяністю” [144, с. 59]. Однак, по суті, теорію прожиткового мінімуму він не визнає і вважає, що вона “малопридатна” для пояснення того, яким чином заробітна плата визначається в реальному житті [13, с. 40]. Однією із суперечностей цієї теорії А. Сміт відзначав те, що заробітна плата влітку вища, ніж у зимовий період, оскільки з настанням холодів попит на працю в сільському господарстві знижується, водночас утримання сім’ї взимку є дорожчим. Звідси випливає, що заробітна плата найвища в той період, коли витрати на утримання сім’ї найнижчі. Це дозволило А. Сміту зробити висновок, що заробітна плата визначається “не цими необхідними витратами, а кількістю і передбачуваною вартістю праці” [144, с. 64].

Подібно А. Сміту засновник “кембріджської школи” А. Маршалл у своїй головній праці “Принципи економічної науки” виділив три чинники виробництва – на “землю”, “працю” і “капітал” [81, с. 208]. При цьому під “працею” він розумів економічну роботу людини, “будь то руками або головою”, яка здійснюється для того, щоб отримати який-небудь корисний результат, крім безпосереднього задоволення від нього [81, с. 124]. Це дало нам підставу зобразити вказані чинники графічно (рис. 1.1).

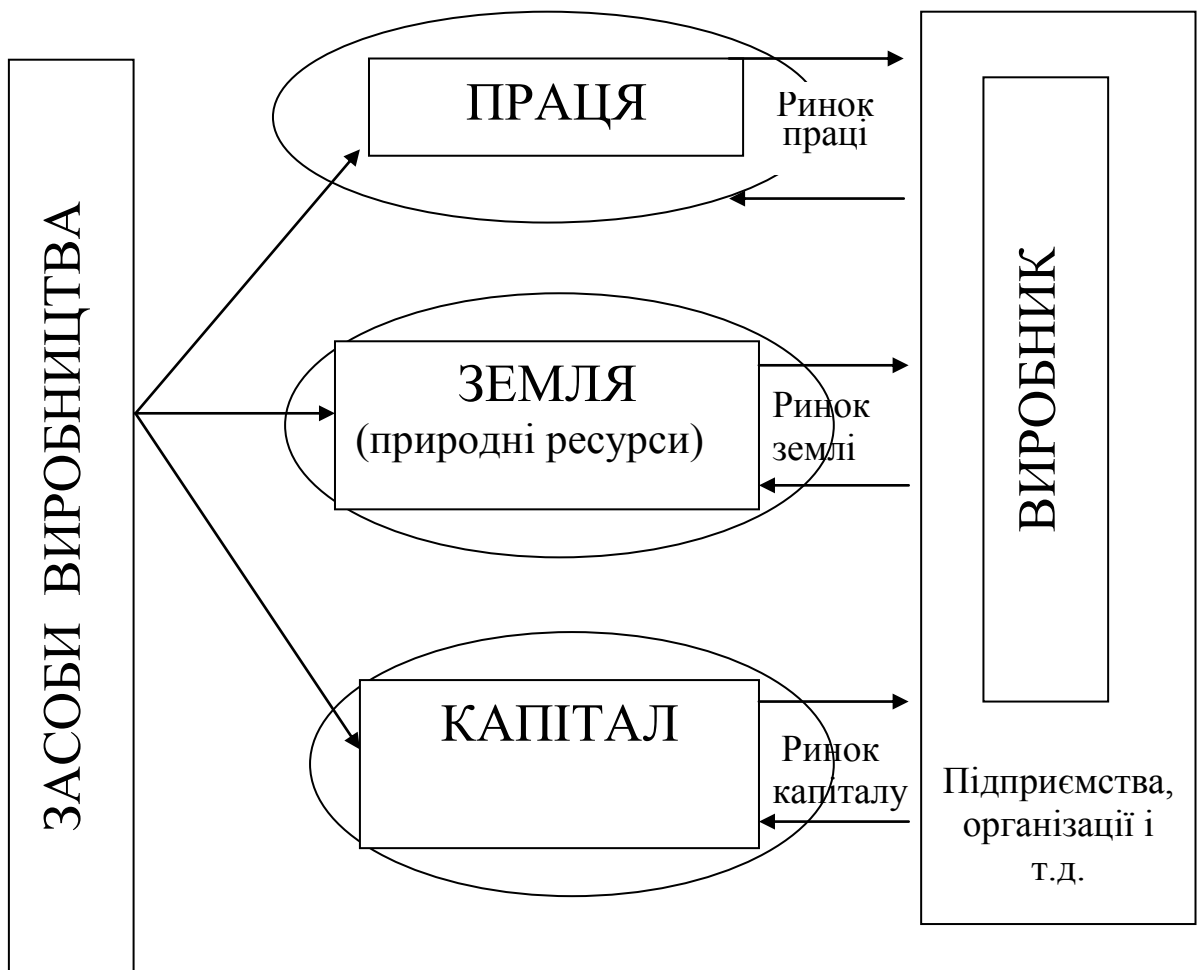

Рис. 1.1. Структура ринку чинників виробництва.*

* Джерело: власні узагальнення.

Він протиставляв свою точку зору деяким іншим, зокрема Вальраса, який вважав, що словосполучення “земля”, “праця”, “капітал” необхідно визначити точнішим виразом “праця”, маючи на увазі “працівники” [81,

с. 208]. Отже, А. Маршалл не ототожнював поняття “праця” з категоріями “працівник”, “робоча сила” і т.д.

На підставі наведеного аналізу окремих положень наукових праць класика політичної економії А. Сміта і одного з провідних представників неокласичної економічної теорії А. Маршалла ми зробили висновок, що в процесі виробництва одним з основних чинників є праця, яку продає на ринку праці робітник, залишаючись при цьому власником своїх здібностей до праці, тобто робочої сили.

Давід Рікардо, представник тієї ж школи, обґрунтував залежність заробітної плати від пропозиції праці (якщо зарплата стає вищою за мінімальний рівень, то це призводить до надлишку пропозиції праці, відповідно на ринку праці відбувається зменшення заробітної плати). Французький економіст Жан-Батист Сей сформулював ринковий закон взаємодії попиту і пропозиції та досягнення на цій підставі рівноважної ціни на предмет купівлі–продажу.

Відповідно до класичного (неокласичного) підходу, (А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Пері, Р. Холл, І. Франко), в якості регулятора на ринку праці виступає реальна заробітна плата. При досконалій конкуренції вона гнучко змінюється і досягає рівноваги на такому рівні, при якому попит на працю дорівнює пропозиції на ринку праці. Через механізм ринкового регулювання вирішуються проблеми безробіття і трудових ресурсів. За класичною моделлю на ринку праці неможливі ні безробіття, ні тривалий дефіцит праці [174, с. 24].

Відповідно кейнсіанці (Дж. Кейнс, Е. Домар, Дж. Робінсон, Ф. Харрод, Е. Хансен та ін.) розглядали ринкову систему при капіталізмі як недосконало конкурентну. І ринок продуктів, і ринок праці недосконалі. Ринок продуктів складають виробники-монополісти, які утримують зниження цін на товари в умовах падіння попиту. На ринку праці стійка позиція профспілок протидіє зниженню заробітної плати. Таким чином, не існує механізму автоматичної зміни ціни, відповідно як і заробітної плати та

підтримки рівноваги на ринку праці. Більше того, на думку Дж. Кейнса, гарантом зайнятості та економічної стабільності не може виступати ринковий механізм.

Теорію Дж. Кейнса називають теорією недостатнього попиту. За Кейнсом кількість зайнятих визначається величиною ефективного попиту, який містить споживчий попит (на предмети власного споживання) та інвестиції (на засоби виробництва). Основою безробіття є недостатній обсяг “ефективного попиту” і пов’язується насамперед зі зниженням як фазою економічного циклу (циклічним безробіттям). Ріст інвестиційного попиту і, передусім, державних витрат є основними методами підтримки і зростання зайнятості.

Концепція зайнятості Дж. Кейнса активно використовує принцип мультиплікатора Р. Кана. Він демонструє, що початкове збільшення державних інвестицій (наприклад, фінансування громадських робіт) продукує “первинну” зайнятість для певної кількості працівників у даному виробництві. Витрати цих робітників на придбання товарів первинної необхідності заохочують розвиток виробництва і “вторинну” зайнятість – збільшення робочих місць у галузях, що виробляють споживчі товари [173, с. 29].

Таким чином, основним регулятором ринку праці і зайнятості в кейнсіанській моделі є держава. На відміну від класиків Дж. Кейнс стверджував, що пропозиція праці пов’язана передусім з заробітною платою. І поки не досягнута повна зайнятість – пропозиція праці на ринку еластична по відношенню до грошової заробітної плати. Тривалий час в теорії макроекономіки займала важливе місце кейнсіанська модель зайнятості. Проте за останні десятиріччя з’явилося багато інших макроекономічних концепцій. Одна з них – монетаризм.

Монетаристи та їх прихильники (М. Фрідмен, Ф. Махлуп, Л. Роббінс, Ф. фон Гайек та інші), брали за основу класичну економічну теорію, відстоювали перспективу досягнення макроекономічної стабільності і

довгострокової рівноваги тільки при умові повністю вільних, конкурентних ринків – з гнучкими цінами і заробітною платою, без втручання з боку держави, монополій або профспілок [175, с. 28]. “Природний рівень безробіття” є головною категорією монетаристської моделі ринку праці, яку запровадив в економічну термінологію М. Фрідмен.

У сучасних умовах господарювання, у зв'язку з недостатньою гнучкістю ринку праці, спостерігається надлишок праці, і відповідно її дефіцит. Відповідно зі зміною попиту на працю з'являються вакантні робочі місця. Наприклад, впровадження новітніх технологій вимагають нові професії, і тому роботодавець шукає необхідної кваліфікації робочу силу, і в цей час виникає дефіцит праці.

Для пошуку або очікування роботи необхідний час, тому в цей період і виникає мінімальна чисельність безробітних. Вона пов'язана з існуванням функціонального і структурного безробіття, які й складають природний рівень безробіття (приблизно 5 %).

На думку багатьох спеціалістів (О. Лівшиц, П. Самуельсон, В. Нордхауз), природний рівень безробіття є позитивним явищем, адже таким чином, визначається резерв робочої сили для економіки, який сприяє швидкому міжгалузевому і міжрегіональному переміщенню робочої сили залежно від зміни кон'юнктури на ринку праці.

Як вважають представники монетаризму, встановлення державою мінімальної заробітної плати, міцні позиції профспілок тощо є чинниками, які впливають на ринкову рівновагу і рівень безробіття відхиляючись від природного. Використовуючи інструменти грошово-кредитної політики (облікову ставку банку, розміри обов'язкових резервів комерційних банків) може встановити рівновагу на ринку праці. Уряди багатьох країн вдавались до монетаристських методів для зниження інфляції, але ці заходи призводили до скорочення обсягу виробництва і зайнятості населення. Про це звідчить і досвід України.

Школа інституціоналістів (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Данлоп, Л. Ульман) велике значення приділяла аналізу професійних і галузевих відмінностей у структурі робочої сили і відповідних рівнів заробітної плати. На думку інституціоналістів характер ринку праці має власні особливості динаміки окремих галузей та професійно-демографічних груп.

Концепцію “гнучкого ринку праці” вчені О. Вільямсон і Р. Бойс пристосували до постіндустріального ринку праці, який характеризується зростанням різноманітних трудових контактів, гнучкістю робочого часу, рівнів заробітної плати і відносно високими показниками безробіття. Флуктуацію в попиті на працю породжує значне зростання сектора сервісу, що зумовлює зміни в самій природі праці, пристосовуючи її до різноманітних потреб споживачів. Підвищення гнучкості робочої сили та здатність організацій до швидкої адаптації виробництва та якості робочої сили до змін у попиті на товари і сервісні послуги ринку – такий процес характеризується поняттям “флексибілізація”. На думку прихильників “гнучкого ринку праці”, темпи розвитку гнучких робіт також визначаються надлишком праці, яка веде до значного зсуву влади від продавців робочої сили до її покупців на ринку праці; застосуванням гнучких контрактів роботодавцями, які уникають порівняно твердої структури заробітної плати і регулювання зайнятості за допомогою звільнень і вимушених відпусток. Для західних моделей ринку праці не є принципово новими нестандартні форми використання робочої сили. Їх дія набуває тривалих часових рамок, вони охопили практично всі економічні сфери [90, с. 80-81]. Слід зазначити, що ця модель ринку праці не забезпечує соціальної захищеності працівників, що використовують гнучкі форми трудової діяльності, оскільки вони не охоплені профспілковим рухом і в разі посилення напруженості на ринку праці першими піддаються звільненням.

Марксистська теорія розглядала ринок праці “...як окремий підрозділ товарного ринку” [77, с. 171], особливість якого пояснюється різницею

товару “робоча сила” та фізичного капіталу. В процесі виробництва робоча сила створює вартість, в той час як інші види ресурсів вона переносить на вартість товару. Відповідно ринок праці підлягаючи загальним законам ринку, має свої суттєві особливості, адже сама робоча сила є чинником, що опосередковано впливає на виробництво, виступаючи товаром може в певній мірі впливати як на кон’юнктуру, так і на визначення своєї ціни. В ситуації коли не існує ідеальної конкуренції на ринку праці і впливає соціально-економічна ситуація, працівники погоджуються на заробітну плату, меншу за ідеально врівноважну, що допомагає роботодавцю отримати додатковий прибуток. Відповідно до загального закону капіталістичного накопичення, який сформулював К.Маркс – безробіття виникає через те, що в процесі нагромадження капіталу значно менша його частина спрямовується для найму робочої сили, а більша – у засоби виробництва. Таким чином, скорочується попит на робочу силу. Зростання багатства капіталістичного суспільства породжує появу безробіття.

Звернувшись до вчень наукових шкіл українських економістів XIX-XX ст. (серед них І.Франко, М.Грушевський, С.Подолінський, М.Туган-Барановський), ми знаходимо багато економічних праць, які висвітлюють їх погляди щодо ринку праці. Так, І. Франко в своїй праці “Наука і її взаємини з працюючими класами” визначав науку як цілісність, в якій виділяються окремі підрозділи знання, що тісно між собою взаємопов’язані. Економічну науку І. Франко визначав як таку, яка вчить, що “основою людського щастя і добробуту є праця” [163, с. 39].

Ще один невиправдано забутий український економіст-філософ С.А. Подолінський творчо розвивав ідеї фізіократів. Подолінський не став ні послідовником, ні прихильником марксистської економічної доктрини, популяризацію якої йому приписують. Заслуговує на увагу підхід Подолінського до тлумачення сутності взаємодії між суб’єктом і об’єктом. З одного боку, йдеться про розподіл – похідний від енергії як об’єкта –

елемента системи. З другого – вченим ґрунтовно досліджено працю – складову системи, похідну від людини як суб’єкта цієї взаємодії.

Підхід до з’ясування “значення праці в світовому розподілі енергії” є яскравою ілюстрацією глибинності антропокосмічного мислення вченого. Праця за Подолинським – це антиентропійна діяльність тварин і людей, завдяки якій досягається: кількісний розподіл різних форм енергії; збільшення енергії на поверхні землі, у тому числі зазначеними способами – прямим (шляхом перетворення) чи опосередкованим (шляхом збереження енергії від розсіювання, неминучого без застосування праці) [62].

Сьогодні для підвищення ефективності державного регулювання ринку праці необхідно віднаходити “точки дотику” між монетарною політикою та фіскальною, оскільки відокремлено жодна з них не може вирішити питання безробіття. Найбільший ефект досягається лише за умови оптимального співвідношення фіскальних і грошово-кредитних інструментів шляхом державного регулювання економіки. Необхідно враховувати теорію раціональних очікувань, адже економічна діяльність людей залежить не тільки від змін в економічному середовищі, а й від того, як вони до них відносяться і чи можуть їх передбачати. Велике значення має теорія економіки пропозиції, згідно з якою ціни, зайнятість, безробіття залежать від його співвідношення із сукупною пропозицією, а не просто від сукупного попиту. Тому, держава при використанні фіскальних методів, здійснює вплив на сукупний попит і не повинна залишати поза увагою пропозицію.

Значний внесок у вивчення проблеми регулювання ринку праці в Україні внесли провідні українські вчені: С. Бандур, Д. Богиня, М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, В. Онікієнко та ін. Вітчизняні економісти перейшли від дещо спрощеного визначення ринку праці, де він трактувався як відносини з приводу купівлі-продажу робочої сили, до більш ґрунтовного визначення сучасного ринку праці [6; 16; 159].

Так, М. Долішній зазначає, що “сучасний ринок праці по багатьох показниках відрізняється від ринку праці колишніх часів, а також від ринків

товарів та послуг. На ринку праці соціальні вимоги досить жорстко лімітують реалізацію суто економічних критеріїв. Дотримання соціальних прав, надання соціальних гарантій працівникам, протидія зростанню безробіття, – характерні риси організації сучасного ринку праці. Сучасний ринок праці – це не стільки сфера диктату підприємців і класового протистояння, скільки сфера компромісів, домовленості сторін – продавців і покупців робочої сили за певної посередницької ролі держави” [159, с. 94].

Бондар І. теж вважає, що на ринку праці встановлюється механізм погодження інтересів роботодавця і найманої робочої сили. “Крім того, на ринку проявляються інтереси держави, обумовлені необхідністю керувати соціальними відносинами. Основою аналізу ринку праці є встановлення попиту на робочу силу і її пропозиції. Попит на робочу силу залежить від економічної кон’юнктури, ступеня механізації праці, співвідношення затрат на оплату праці і обладнання. Пропозиція робочої сили визначається трудовим потенціалом. Не останню роль відіграють традиції та звичаї” [53, с. 13].

Ринок робочої сили значно відрізняється від інших видів ринку. Це зумовлене тим, що він має справу зі специфічним товаром – робочою силою, а отже, з населенням і з усіма його проблемами. Недоліки в його функціонуванні можуть спричинити серйозні соціально-економічні наслідки: падіння попиту населення на товари, що зумовить падіння виробництва, ріст безробіття, маргіналізацію трудового потенціалу, зростання соціальних витрат, що може підсилити інфляційні процеси в державі.

Що ж стосується визначення суті сільського ринку праці, насамперед необхідно звернути увагу на його термінологічний вислів “сільський ринок праці” та звернутись до генеалогії. Так, економічне поняття “сільський” є історично зумовленим терміном, що традиційно використовується, виходячи з еволюційного етапу системи розселення населення, тобто конкретизації його проживання, що має певні соціально-економічні та виробничі сільськогосподарські функції.

У просторовій сфері дослідження ми виділяємо національний, регіональний, районний (місцевий) і локальний ринки праці. Національний сільський ринок праці функціонує в рамках держави, до регіональних належать обласні, на рівні сільських адміністрацій – районні (місцеві), локальні ринки – на рівні окремих великих поселень і сільськогосподарських зон.

На нашу думку, сільський ринок праці є складовою національного ринку праці, та виокремлюється в межах конкретної території, формується на засадах врівноваження та має двоїсту природу. Сільське господарство є специфічною галуззю економіки, а отже, і його ринок праці теж має свої особливості. Значним негативним проявом усіх особливостей сільського господарства є обмежена сфера прикладання праці, неповне використання трудових ресурсів на селі і відносно низька продуктивність праці. Низка провідних українських учених – О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, В.С. Дієсперов та ін. – зазначають, що для позначення ринку праці на селі, слід використовувати більш точне логічне означення, – “пов’язані з його формуванням не за галузевим, а за територіальним принципом” [85].

Деякі вчені схиляються до вірної, на наш погляд, думки, що сільський і аграрний ринки є водночас як близькими між собою, так одночасно і не тотожними. Причому сільський ринок розглядається як галузевий ринок праці, на якому є попит і пропозиція робочої сили, що наділені як сільськогосподарським так і несільськогосподарським профілем та проживають у сільській місцевості.

Аграрний ринок праці – співвідношення попиту і пропозиції на сільськогосподарську працю у великих і середніх сільськогосподарських підприємствах.

Розвиток як сільського так і аграрного ринків праці залежить від багатьох чинників, основу їх складає: демографічна ситуація, професійно-кваліфікаційна структура та соціальний стан умов життя сільських мешканців. Можливість розміщення сільськогосподарських підприємств як у

сільській, так і у міській місцевості, тобто зумовлених зональними особливостями виробництва та розселенням, мають вплив на аграрний ринок праці.

Хоча аграрний ринок більшою мірою характеризується тенденцією до зростання науково-технічного прогресу, підвищення рівня організації виробництва й управління, ефективного використання технічних, матеріальних і трудових ресурсів, ніж сільський, - ці риси є спільними для обох ринків. Ще однією спільною рисою є те, що в них тільки формується раціональна структура попиту і пропозиції на трудові ресурси.

Особливості організації сільськогосподарського виробництва відображаються на розвитку як сільського, так і аграрного ринків праці. Специфічними умовами є те, що зайняті в аграрній сфері можуть задовольнити свою потребу в праці як на основі постійної зайнятості, так і посезонно. Таким чином можна пояснити чому на ринках праці відбувається додаткове залучення робочої сили на сезонні роботи з інших місцин. В зв'язку з тим, що в сільському господарстві обмежена можливість ринкового регулювання рівня безробіття шляхом зміни галузевої структури попиту на робочу силу, ми спостерігаємо на селі вимушене приховане безробіття. На нашу думку, природний рівень явного безробіття в сільській місцевості повинен бути нижчим, ніж в економіці в цілому, що пов'язано з низьким використання праці на селі несільськогосподарського профілю, а також незадовільним станом соціальної інфраструктури.

Специфіка формулювання суті як сільського, так і аграрного ринку праці визначається й дією чинників їх розвитку. Так, в аграрній сфері об'єктивно стикаються і взаємодіють соціально-економічні та біологічні чинники відтворення всіх видів ресурсів, у тому числі й трудових (чим суттєво впливають на специфіку абсолютних параметрів родючості землі та формують її), що також позначається на специфіці абсолютних параметрів потреби в робочій силі, попиту на неї та формує цю специфіку.

На чисельність працівників сільського ринку праці впливає також і якісні показники самої землі як засобу виробництва, яка може виступати і як засіб праці, і як предмет праці.

В якості засобу праці земля в процесі виробництва може зменшувати необхідну кількість праці, бо еволюційна продуктивність землі займає більше половини (55%) тих матеріальних чинників, які необхідно було виробити та залучити. Як предмет праці – володіння землею, дає змогу збільшувати трудомісткість одиниці земельної площі, за рахунок необмеженого підвищення родючості землі при умові додаткових вкладень праці. В умовах ринкових відносин у сільськогосподарській галузі економіки, такі властивості землі як засобу виробництва в сільському господарстві, набувають особливої економічної вагомості. Такі властивості землі виступають однією з об'єктивних передумов перерозподілу робочої сили саме в сільськогосподарському виробництві, а не за його межами. Для підвищення економічної родючості ґрунту необхідно залучати додаткову робочу силу.

Виходячи з цього, можна запропонувати визначення сільського ринку праці як рухливої системи взаємозв'язаних і взаємодіючих структурних елементів, що мають свою нормативну базу (у вигляді трудового законодавства, а також законів про приватну власність) і що забезпечують об'єднання робочої сили із засобами виробництва, тим самим задовольняючи потребу сільського населення у праці і заробітку. До структурних компонентів цього ринку праці можна віднести трудові ресурси села, що формують пропозицію праці “сільського працедавця”, ринок робочих місць, різні форми зайнятості (включаючи самозайнятість, як одну з форм робочого місця), державну систему обліку у сфері трудових стосунків.

Запропонована інтерпретація поняття “сільський ринок праці” дозволяє розкрити низку якісних і кількісних змін, що відбуваються на сучасному етапі. Такі зміни насамперед стосуються основних його суб'єктів. У класичному розумінні, основними суб'єктами ринку праці є працедавець і

найнятий робітник. Залежно від законодавчо встановлених взаємовідносин власності працедавець виступає як наймач, який може виступати у вигляді: державного підприємства, акціонерного об'єднання, громадської організації, приватного підприємства, кооперативу, індивідуального наймача і т.д.

Розвиток сільського ринку праці потребує детального вивчення чинників, які впливають на його стан і динаміку. Найбільш важливим природним чинником формування ринку праці є показник зайнятості сільського населення який визначається як співвідношення між структурними змінами біологічних і технологічних циклів виробництва. Праця в сільському господарстві використовується нерівномірно протягом року, адже технологія вирощування навіть однієї і тієї ж культури може змінюватись залежно від природних умов. У результаті цього виконання одних і тих самих виробничих процесів у різних регіонах здійснюється в різні періоди року, що зумовлює відмінності у використанні трудових ресурсів в аграрній сфері.

На функціонування ринку праці та використання робочої сили впливають не тільки природні чинники, а й соціально-економічні (рис. 1.2).

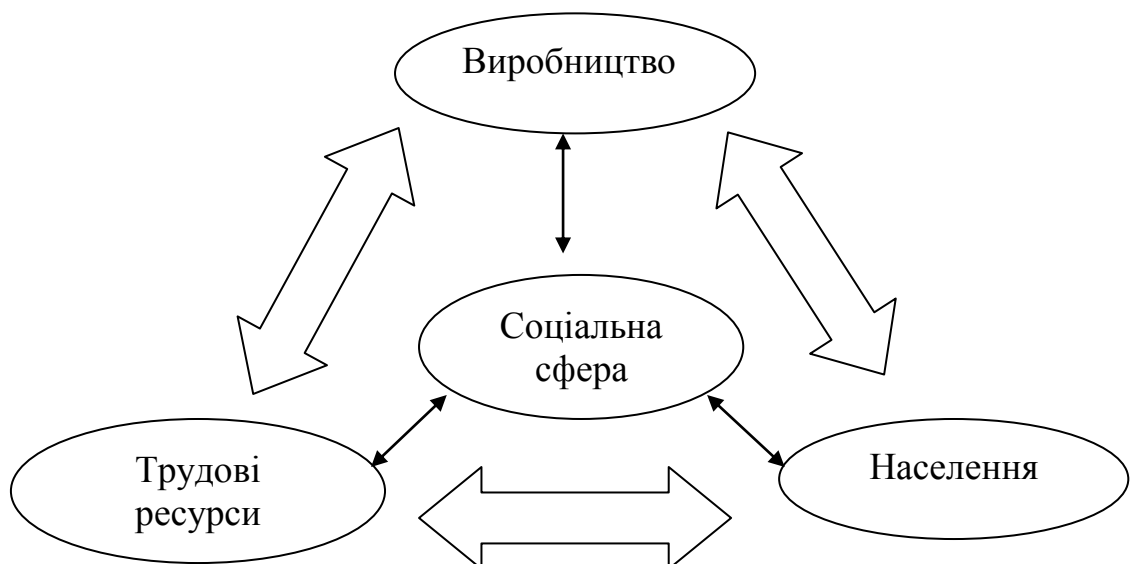

Рис. 1.2. Соціально-економічні чинники функціонування ринку праці.*

* Джерело: власні узагальнення.

Трудові ресурси виступають складовою частиною будь-якого процесу виробництва і є, з одного боку, наслідком, а з іншого – рушійною силою. Рівень та ефективність використання робочої сили визначається також рівнем використання новітніх технологій. Сьогодні в сільському господарстві відбувається зниження загальноосвітнього і кваліфікаційного рівня працівників. Система підготовки кадрів для аграрного сектора економічно й організаційно не перебудувалась відповідно до інституційних перетворень суспільної системи, а багато її елементів було деформовано і навіть зруйновано, що утруднює освоєння нових технологій і забезпечення стійкого зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

На нашу думку, сільський ринок праці – це регіональна система розподілу і перерозподілу робочої сили за сферами, видами, формами економічної діяльності безпосередньо в сільській місцевості. Він охоплює працездатного віку населення та торкається інтересів кожної особи. Ефективне відтворення, обмін і використання робочої сили на селі забезпечуються за допомогою сільського ринку праці.

Проведене дослідження існуючих методологічних підходів, критичний аналіз і узагальнення наведених точок зору на категорію сільського ринку праці та його територіального зрізу дозволило нам запропонувати таке тлумачення сутності сільського ринку праці. Сільський ринок праці – це суспільно-економічна система, метою функціонування якої є формування ринку трудових ресурсів, яка охоплює в межах конкретної території цілісну сукупність сфер, відносин, форм, методів, пов'язаних з трудовою діяльністю людини.

1.2. Організаційно-економічний механізм функціонування сільського ринку праці

У сучасних умовах реформування аграрного сектора економіки механізм регулювання зайнятості сільського населення є складним, так як він

поєднує ринковий механізм саморегулювання процесів та систему заходів державного регулювання сільськогосподарської зайнятості населення. Сільський ринок праці перебуває на стадії формування, і саме ця його особливість диктує необхідність механізму регулювання ринку робочої сили і ринку робочих місць у масштабах країни і окремих регіонів для того, щоб не допустити масового безробіття.

Загалом під механізмом розуміють “сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух всієї системи і здійснюється досягнення певної мети” [14, с. 25]. На сучасному етапі ринок праці використовує механізм формування і використання трудових ресурсів у сукупності взаємозв’язаних механізмів, що проявляють свої особливості в діяльності суспільства, населення, окремих соціально-демографічних груп, спрямованих на досягнення певної мети. Цей механізм реалізується спільно з організаційним, правовим і фінансовим механізмами.

Основою формування організаційно-економічного механізму регулювання ринку праці в аграрному секторі економіки має стати теоретико-методологічне обґрунтування його розвитку в узгодженні із загальним курсом реалізації стратегічних пріоритетів соціально-економічних реформ в Україні.

Основними чинниками у формуванні організаційно-економічного механізму сільського ринку праці є:

- планування і прогнозування балансу трудових ресурсів села, розвитку ринку праці в сільській місцевості;
- цільові комплексні програми сприяння зайнятості сільського населення;
- активна політика у сфері зайнятості сільського населення;
- запобігання неповній вимушеній зайнятості та незареєстрованому безробіттю;
- перепідготовка і підвищення кваліфікації безробітних селян;
- організація громадських робіт;

– створення нових робочих місць.

Отже, організаційно-економічний механізм регулювання сільського ринку праці – це комплекс прийомів та способів цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою встановлення рівноваги та забезпечення ефективного функціонування з урахуванням специфіки етапів розвитку об'єкта, враховуючи особливості регіонарного складу трудових ресурсів.

Організаційний механізм формування і використання трудових ресурсів у сільському господарстві характеризує наявність певного порядку або ступінь впорядкованості системи в її будові, функціонуванні. Наприклад, організація системи управління трудовими ресурсами в галузі, регіоні, організації або формування трудових колективів і організація трудової діяльності працівників у сільськогосподарських організаціях.

Правовий механізм формування і використання трудових ресурсів – це система загальнообов'язкових соціальних норм, що гарантуються державою, яка забезпечує юридичну регламентацію суспільних і трудових відносин у масштабі країни, регіону, організації, підприємства. Він охоплює індивідуальне і колективне право. Перше регулює відносини між працівником і працедавцем (прийом на роботу, звільнення і т.п.); друге – відношення між організаціями, фірмами, підприємствами і працедавцями, а також між об'єднаннями працедавців і профспілками. Господарський механізм формування і використання трудових ресурсів у сільському господарстві є сукупністю організаційних структур і конкретних організаційно-правових норм, за допомогою яких суспільство, працедавець, використовуючи соціально-економічні закони, принципи, методи і стимули, формує і раціонально використовує трудові ресурси.

Соціально-економічні перетворення, події з 1990 р. в аграрному секторі України докорінним чином змінили його інституційну структуру, економічні відносини, матеріально-технічну базу і систему управління трудовими ресурсами. На період 1990–2008 рр. середньоспискова кількість працівників сільського господарства України скоротилася на 12,4 %, зокрема в

сільськогосподарських організаціях – в 1,6 раза, з них у сільськогосподарському виробництві в 1,7 раза. В останньому, як і раніше, залишається те, що існує недовикористання трудових ресурсів і відносно невисока річна продуктивність праці. Незважаючи на низький рівень продуктивності праці, сільське господарство найбільше використовує робочу силу в своєму виробництві та у періоди зростання обсягів робіт гостро відчуває її нестачу.

Механізми формування і регулювання, використання трудових ресурсів сільського господарства в країні з ринковою економікою повинні, на наш погляд, ґрунтуватися на поєднанні ринку праці і державної підтримки. Ці механізми повинні мати соціально-економічну і соціально-правову спрямованість та взаємозв'язаність усіх її елементів, враховуючи існуючі тенденції, вітчизняний і зарубіжний досвід.

В сільськогосподарських районах регіону існує інформаційний бар'єр про попит і пропозицію робочої сили, що пов'язано з специфікою сільського розселення аграрного ринку праці, який є локальним і відокремленим. Причиною неформальних відносин у сфері зайнятості виступає інформаційна ізоляція і локальність ринку праці.

Жителі районів з переважаючим сільським населенням відчувають всі потреби і негативи “периферії”. Їх труднощі посилюються великими відстанями, нерівномірною густотою населення на території, невлаштованістю і аморфністю інституційних структур, що відрізняли перехідну ринкову економіку. На наш погляд, цю обставину необхідно враховувати у вирішенні проблем аграрного ринку праці, хоча вони більш притаманні Східному регіону України.

Практичним способом вирішення названих проблем, на наш погляд, є масове розповсюдження на селі районними і міськими центрами зайнятості інформації про вакансії і спеціальності на регіональному ринку сільської праці (у газетах, буклетах, брошурах і т.п.), за якою безробітне сільське

населення може пройти навчання або отримати необхідні відомості про вільні робочі місця.

Доцільно у вирішенні проблеми “пошуку роботи” якомога більш повно інформувати потенційних працедавців про здібності конкретного індивідуума, що шукає роботу, про його мотивації, схильності до зміни місць роботи. Це допоможе підприємствам, організаціям обґрунтовано визначитися з рівнем заробітної плати, яка може бути запропонована, оцінити свої майбутні витрати на утримання працівника.

Регіональні особливості формування і функціонування аграрного ринку праці впливають на міжгалузевий рух кадрів регіону і визначаються низкою взаємозв'язків (рис. 1.3). Такий рух зумовлюється тим, що сільськогосподарські підприємства мають потребу в постійній і сезонній робочій силі, і тому варто розмежувати ринок постійної робочої сили і ринок сезонної робочої сили сільської місцевості [135].

Варто виокремлювати ринок постійної робочої сили і ринок сезонної робочої сили сільської місцевості, так як у сільськогосподарському виробництві використовується праця як на постійній, так і на сезонній основі.

Для подальшого аналізу концептуальних положень формування ринку праці взагалі, необхідно охарактеризувати поняття “попит”, “пропозиція”, “ціна праці” і “кон'юнктура ринку”.

Термін “попит” має в ринковій економіці специфічне значення. Він визначає кількість товару, яку споживачі готові і в змозі купити за певною ціною протягом деякого періоду часу. Відмінність попиту на працю, порівняно з іншими чинниками виробництва, полягає в його так званій виробничій природі [79, с. 129]. Це означає, що праця купується не для задоволення певних купівельних потреб, а для використання її в процесі виробництва товарів і послуг, що продаються на ринку продуктів. Працедавець у своїй діяльності головним чином зацікавлений в ефективній роботі підприємства і отриманні максимальної кількості прибутку, розмір

якого залежить від загального обсягу продукції, що виробляється, і платоспроможного попиту на неї. Чим більший попит на товари, що випускаються, тим більшу їх кількість прагне виготовити підприємець, відповідно збільшується попит на працю. Отже, попит на працю перебуває в прямій залежності від попиту на продукт певного виду праці, а сукупний попит на працю з боку всіх суб'єктів господарювання є похідною загальної економічної ситуації.

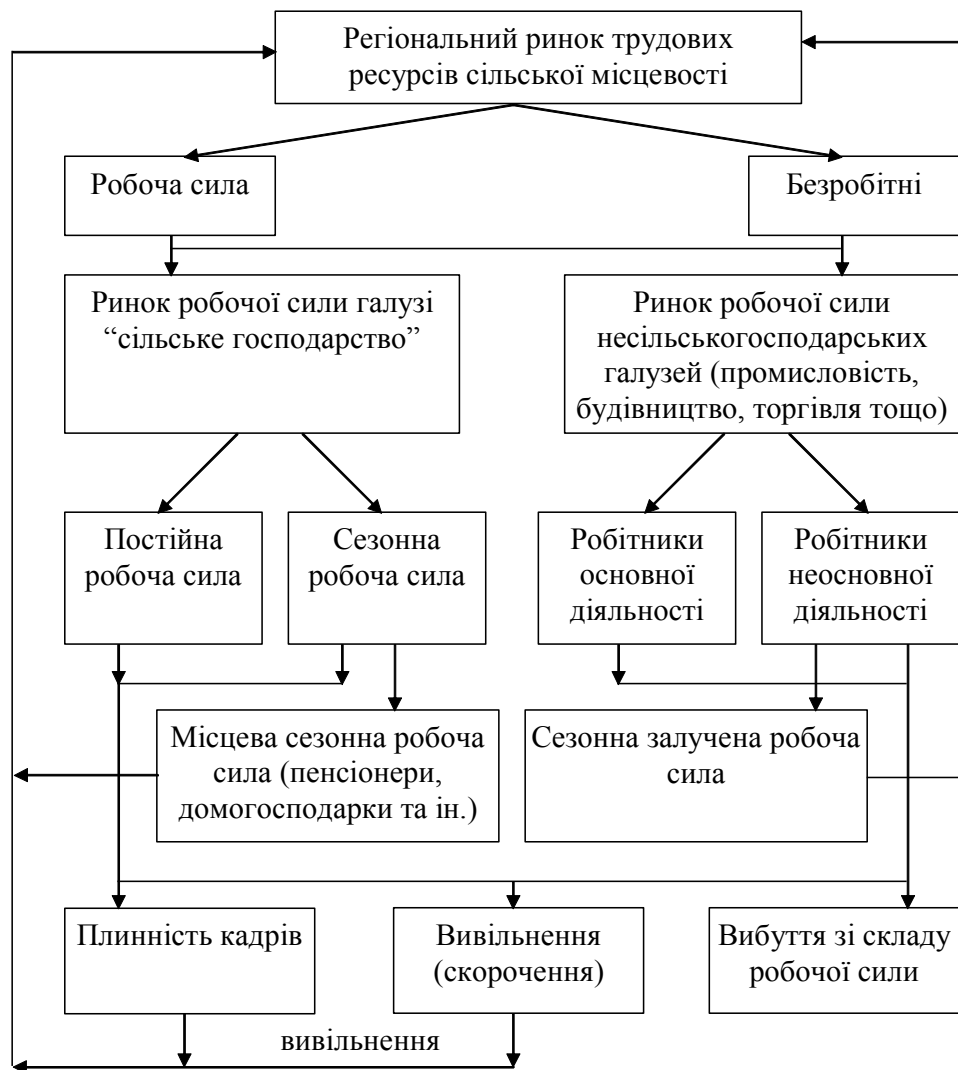

Рис. 1.3. Регіональний ринок трудових ресурсів у сільській місцевості [135].

Отже, попит на робочу силу визначається як суспільна потреба в трудових ресурсах, що регламентує їх використання під впливом обсягу і

структури виробництва, рівня продуктивності праці, сукупності ознак, що характеризується ринками капіталів, товарів і послуг, ціною праці і правовими нормами.

Пропозиція характеризує кількість і склад людей, здатних до праці й зацікавлених у ній, і тих, що потребують роботи на умовах найму відповідно до статі, віку, освіти, професії, кваліфікації та інших характеристик [165, с. 13]. Загалом пропозиція – є сумою індивідуальних пропозицій, які пропонуються на ринку продавців праці. Загальна сукупна пропозиція праці, за певної чисельності трудових ресурсів, залежатиме від питомої ваги в них осіб, що вирішили вийти на ринок, де кожен найнятий робітник готовий продати деяку кількість праці.

Таким чином, пропозиція робочої сили – це склад працездатного віку населення, що пропонує роботодавцям свою здатність до праці в обмін на життєві блага (що виражається в заробітній платі).

З урахуванням персональних особливостей окремої людини доцільно розглянути індивідуальну пропозицію праці. На думку В. Петюха, кожна людина приймає рішення про те, скільки працювати чи відпочивати, під впливом двох обмежень:

а) кількість годин у добі (24);

б) тривалість робочого часу, тобто процес праці завжди триває менше ніж 24 години, тому що частина дня потрібна людині для відновлення її здібностей до праці [105, с. 72].

Отже, з теоретичних позицій було розглянуто дію попиту і пропозиції стосовно товару–праця і встановлено, які мотиви спонукають роботодавця і найнятого робітника до участі в ринкових відносинах з приводу купівлі-продажу праці, а також які цілі вони переслідують.

У повсякденному житті роботодавець для виробництва товарів за договором наймає працівника, який протягом встановленого часу працює на підприємстві, в обмін на свою працю він отримує певну суму грошей, складову його доходу. Якщо роботодавець зацікавлений випустити більше

продукції, він залучає додаткову кількість працівників. Аналогічним чином можна представити поведінку працівника. Щоб збільшити дохід, він повинен більше працювати. Водночас залишається нез'ясованим, мабуть, найважливіше: чим визначається і від чого залежить ціна праці?

У цілому ринки праці є складними системами, механізм дії яких заснований на вартісних принципах зв'язків і узгодженні економічних інтересів різноманітних груп роботодавців та економічно активного населення. Їх взаємодія формується під впливом конкретної соціально-економічної і політичної ситуації в країні, регіоні, конкретному підприємстві, а також з урахуванням зміни ціни праці.

Проте ринкова рівновага на будь-якому ринку, в тому числі й на сільському ринку праці, швидше є винятком, ніж правилом. Залежно від зміни різних чинників (регіон, природно-кліматичні умови) відбуваються відхилення вартості праці від стану рівноваги. В умовах конкуренції ці зміни пов'язані, передусім, з активністю роботодавця.

Формування і функціонування українського ринку праці в даний час визначається “важким тягарем спадковості”, великою кількістю проблем, які накопичені протягом декількох десятиліть. Серед них можна виділити декілька чинників.

По-перше, в умовах одержавленої економіки були відсутні підприємницька активність і вільна праця. Тому в процесі приватизації основні суб'єкти ринку праці – підприємець і найнятий робітник – виявилися абсолютно невідповідними і нездібними працювати в ринкових умовах.

По-друге, держава, що виступала єдиним покупцем праці, створила умови для загальної зайнятості. У результаті відповідних дій виникли великі протиріччя між формально повною зайнятістю працівників і фактично низькою ефективністю виробництва.

По-третє, відбувається загальне погіршення соціально-економічної ситуації в країні, що може бути зумовлене катастрофічним спадом виробництва. Безперервно зростають масштаби прихованого безробіття, що

призводить до неухильного зменшення реальної заробітної плати, хронічних її затримок і не виплат, багатьох працівників відправляють у вимушені відпустки без утримання.

З прихованим безробіттям пов'язано існування в перехідному періоді неофіційної економіки. У цих умовах частина громадян змушена шукати альтернативні джерела доходу, безпосередньо не беручи участі у відносинах на ринку праці. Тут мається на увазі надання таких індивідуальних послуг, які не підлягають оподаткуванню, як ведення особистого підсобного господарства, виконання обробних і будівельних робіт, надання ремонтних, побутових та інших послуг [92, с. 9].

Водночас в умовах кризи попит на працю і її пропозиція існують. Але залежно від спеціальностей, категорії співвідношення між ними, кон'юнктура ринку праці може бути трьох типів:

- дефіцит кадрів;
- повна зайнятість (рівновага);
- безробіття [105, с. 155].

Економіка колишнього СРСР може слугувати яскравим прикладом дефіциту кадрів, який забезпечувався не ефективною роботою підприємств і структурою зайнятості, а суто адміністративно-політичними методами. Як ми вже відзначали, домогтися стану повної зайнятості в реальному житті практично неможливо. Тому зупинимося на стані ринку праці, коли є надлишок пропозиції праці, тобто безробіття.

В умовах функціонування ринкової економіки безробіття розглядається як її природна і невід'ємна частина. Реально попит на робочі місця пред'являє не все працездатне населення. Тому особлива роль у вивченні цього явища відводиться аналізу типів безробіття. Залежно від характеру причин, що призводять до виникнення безробіття, більшість сучасних економістів (С.В. Попов, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін, О.А. Грішнова та ін.) виділяють три основні види: фрикційне, структурне і циклічне.

Оскільки безробіття складне і суперечливе явище, всі особливості його прояву неможливо розглянути в рамках наведеної класифікації, тому в роботах деяких економістів виділяються різновиди основних типів (рис. 1.4).

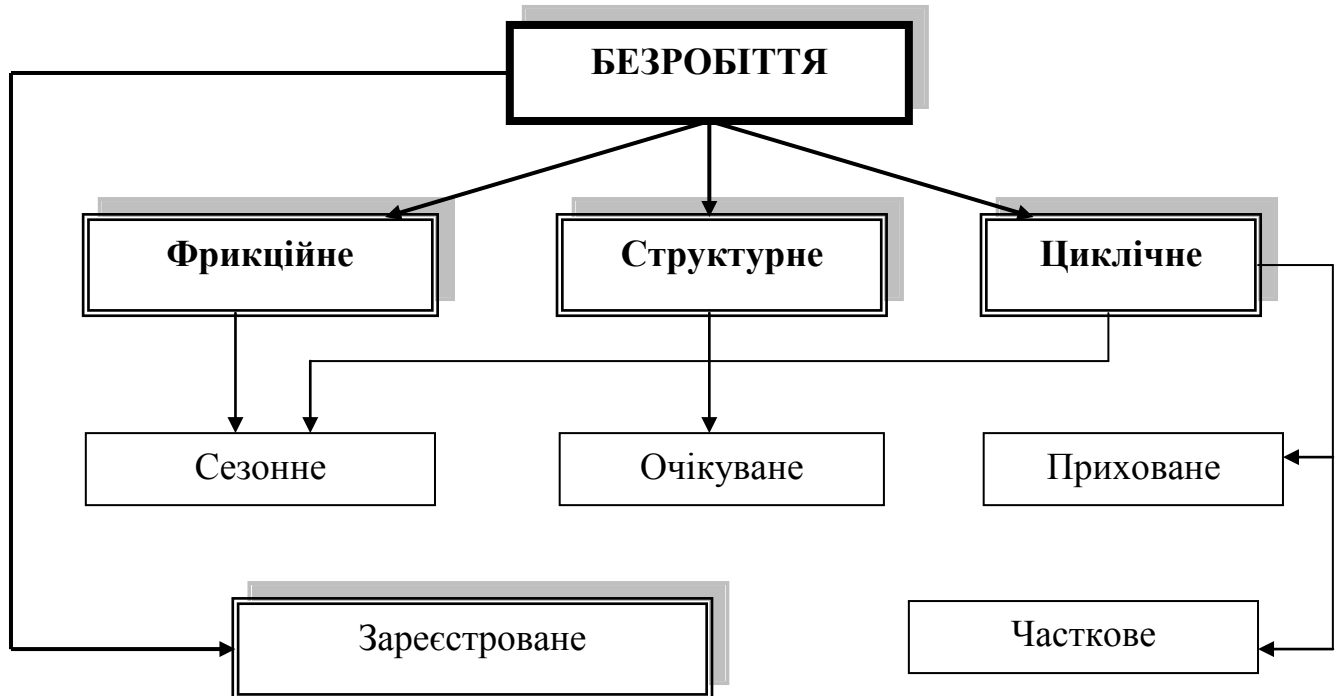

Рис. 1.4. Види безробіття.*

* Джерело: власні узагальнення.

Безробіття очікуване визначається як складова частина структурного безробіття. Виникає внаслідок істотних відмінностей у рівні оплати праці на окремих підприємствах.

Сезонне безробіття породжується в результаті сезонного характеру окремих видів виробництва (особливо сільське господарство, рибальство, мисливство та ін.). У результаті спостерігається високий попит на робочу силу в певний період року і низький у період, що залишився.

Найбільш поширеним серед основних видів безробіття є фрикційне (поточне) безробіття, зумовлене суб'єктивними особливостями людей, які реалізують законне право свободи вибору роду діяльності, місця роботи і проживання, зміни професії. У зв'язку з цим в певні моменти частина працездатного населення опиняється в стані "тимчасово" безробітних, коли

вони вже залишили колишню роботу, але до нової ще не приступили. Саме в період пошуку нової роботи і виникає фрикційне безробіття, яке має місце навіть у тому випадку, коли спостерігається відповідність між кількістю безробітних і кількістю вакантних робочих місць.

Наявність фрикційного безробіття зумовлена властивою ринку праці динамічністю. Відповідно до цього цей тип є не тільки неминучим, а й бажаним, оскільки багато працівників за власною ініціативою залишають малоефективну і низькооплачувану роботу та переходять на продуктивнішу і високооплачувану роботу, що забезпечує підвищення їх добробуту, раціональний розподіл ресурсів праці, а також зростання ВВП. Негативного характеру фрикційне безробіття набуває тоді, коли його рівень перевищує середні показники інших країн або період його тривалості в цій країні достатньо великий. За оцінками західних експертів, у колишньому СРСР у 70-80-х роках рівень такого безробіття дорівнював 2,5% [91, с. 75].

Становлення ринку праці виявило дисбаланс між пропозицією працівників із застарілими професійно-кваліфікаційними характеристиками і новими вимогами економіки із структурою робочих місць, що змінилася. У результаті подібних зрушень виникло структурне безробіття. З погляду розвитку науково-технічного прогресу, цей тип безробіття є логічно нормальним явищем. Удосконалюються техніка, технології, старі виробництва скорочуються, нові отримують розвиток. Це впливає на зміну попиту, на якість професійної підготовки кадрів. У результаті відбувається перерозподіл зайнятості: ріст у перспективних галузях і виробництвах, зменшення в менш ефективних.

Працівники, що вивільняються, не відразу можуть працевлаштуватися, оскільки їм необхідно пройти професійну підготовку і перепідготовку з урахуванням вимог, що пред'являються на нових робочих місцях. В організації подібного навчання і надання відповідної матеріальної підтримки потрібна допомога держави.

Структурне безробіття безглуздо відкидати або запобігати йому. Воно об'єктивно притаманне ефективно функціонуючій економіці і потребує глибокого вивчення для того, щоб у міру необхідності звести до мінімуму її негативні соціальні і економічні наслідки. У розвинених країнах із структурними чинниками і перепрофілюванням підприємств пов'язано близько 40% звільнень [178, с. 170].

Фрикційне і структурне безробіття визначають його природний рівень. Він залежить як від структурних змін в економіці і переваг працівників щодо “зміни місць”, так і від ефективності ринкових механізмів сприяння зайнятості. У результаті формується суспільно прийнятний рівень безробіття, що не суперечить поняттю повної зайнятості.

Різні автори визначають кількісну величину природного рівня безробіття неоднаково. Для західних країн він варіює в межах 4–6%, для пострадянських країн – 3 – 5 % [155, с. 335]. В умовах сьогодення рівень безробіття в Україні (6,4%) нижчий, ніж у середньому в країнах Євросоюзу, де він дорівнює 7,0%. Для порівняння: у середньому у 2008 р. рівень безробіття в деяких країнах–членах ЄС становив: у Португалії – 7,6%, в Іспанії – 11,3%, у Німеччині та Франції – 7,5% і 7,4%, у Словаччині – 9,5% [110].

Критичним значенням безробіття у світовій практиці прийнято вважати 8-10-відсотковий рівень. Водночас рівень безробіття в окремо взятій країні залежить від фази економічного циклу, в якій перебуває економіка, і політики держави у сфера зайнятості.

Зміни, що відбуваються сьогодні в нашій країні у сфері зайнятості, і особливо в сільському господарстві, можна охарактеризувати як структурно-технологічний регрес. Окрім цього, ситуація ускладнюється кризою, зумовленою циклічним розвитком економіки, у результаті якої відбулося зниження ділової активності, що зруйнувало систему гарантованої зайнятості, яка існувала впродовж декількох десятиліть, і призвело до виникнення циклічного безробіття. Головною особливістю цього типу

безробіття є різке скорочення попиту на працю, спричинене спадом, тобто тією фазою економічного циклу, яка характеризується недостатністю загальних або сукупних витрат. У даний час в умовах обвального падіння виробництва циклічне безробіття визнається переважаючою формою.

Оцінюючи розміри безробіття, необхідно розуміти, що перевищення природного рівня безробіття призводить до великих економічних витрат, які оцінюються кількістю невипущеної продукції. Економісти визначають цю втрачену продукцію як відставання обсягу ВВП. Відомий дослідник у галузі макроекономіки Артур Оукен вивів математичне відношення між рівнем безробіття і відставанням обсягу ВВП, яке отримало назву закон Оукена. Це відношення показує, що якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на один відсоток, то відставання обсягу ВВП складає 2,5% [155, с. 338]. На підставі цього закону можна розрахувати абсолютні втрати продукції за будь-якого рівня безробіття або обчислити показники безробіття, знаючи обсяги зниження продукції, що випускається.

Будучи частиною національного ринку праці, аграрний ринок праці підкоряється загальним законам його розвитку і функціонування, але внаслідок специфіки галузі має свої відмінні особливості, вивчення яких дозволить ефективніше ним управляти.

Перші результати трансформації аграрного виробництва в ринкові відносини господарювання свідчать про негативні і суперечливі тенденції у сфері використання трудових ресурсів. Серед них можна виділити високий рівень зайнятих і низьку продуктивність праці, наявність безробіття і недостатню кількість кваліфікованих кадрів, нераціональну структуру зайнятості і нерозвиненість соціальної сфери села.

Безумовно, більшість перерахованих проблем не є наслідком перетворень, що відбуваються в аграрному секторі. Вони виникли в процесі тривалого функціонування старого господарського механізму в умовах адміністративно-командної системи, що вплинуло на сферу аграрної праці. Все це знайшло відображення в консервації відсталого галузевої професійної

структури працівників, низькій продуктивності праці в сільському господарстві, зниженні його мотивації.

Відсутність масового безробіття на селі була не результатом збалансованості попиту і пропозиції, а наслідком високої трудомісткості виробництва, багато в чому штучно підтримуваного дефіциту кадрів, відсталою структурою виробництва.

Також необхідно відзначити диспропорції у сфері зайнятості сільського населення, які пов'язані з домінуванням сільськогосподарської зайнятості і нерозвиненістю несільськогосподарських робочих місць. Через низький рівень продуктивності праці аграрний сектор продовжує залишатися крупним споживачем цього ресурсу. Кількість зареєстрованих безробітних у цьому секторі економіки України у 2008 році досягла 307,1 тис. осіб, що становило майже третину від їх загального числа у всіх галузях народного господарства. На селі рівень офіційно зареєстрованого безробіття склав 5,0% від кількості зайнятих, цей показник у місті становить 2,0% [42].

Російський учений Б.П. Панков пропонує використовувати й інші критерії щодо класифікації сільського ринку праці, а саме: територію, професію, спеціальність, демографічну ситуацію [103, с. 95].

Інші російські вчені дотримуються точки зору, наближеної до вищезазначеної, але пропонують виділяти серед критеріальних ознак ще просторову сферу, часові параметри (перспективний, прогнозний, поточний), ступінь еластичності (гнучкий, жорсткий), ступінь інтегрованості, ступінь стійкості і врегульованості, сегментацію ринку за професійними, кваліфікаційними і соціальними групами (фізичної праці, розумової і творчої праці, селянської праці, висококваліфіковані, кваліфіковані, низькокваліфіковані та некваліфіковані), співвідношення попиту та пропозиції праці (рівноважний, дефіцитний, надлишковий), соціально-демографічні характеристики, етапність ринку сільської праці (ринок, що формується, ринок перехідного періоду, розвинутий ринок) [153, с. 144].

В умовах сьогодення за відношенням до сільського ринку праці, на нашу думку, необхідно застосувати поділ на: частковий, тіньовий, регульований і організований, прихований і відкритий, офіційний і неофіційний, зовнішній і внутрішній ринки.

Таким чином соціально-економічний механізм державного регулювання охоплює увесь комплекс соціально-економічних прийомів та способів регулювання, які може застосовувати держава з метою впливу на сільський ринок праці. Тільки в поєднанні із державною соціально-економічною політикою можлива розробка соціально-економічного механізму регулювання сільського ринку.

Процес регулювання сільського ринку праці, на нашу думку, здійснюється відповідно до таких принципів:

- наукової обґрунтованості – урахування вимог об'єктивних економічних та суспільних законів, відповідність сучасним теоріям та методологічним підходам;
- системності – розгляд об'єкта управління як складної відкритої системи;
- комплексності – урахування всіх чинників, що впливають на об'єкт та застосування всієї багатоманітності важелів і прийомів впливу;
- взаємоузгодженості дій у часі та просторі;
- цілеспрямованості – цілеформування конкретної мети у процесі управління;
- пріоритетності – визначення першочергових завдань у діяльності;
- ефективності – досягнення у результаті певної економічної чи соціальної вигоди;
- зворотності зв'язку – для оцінки ефективності регулятивних заходів необхідно отримувати інформацію про результати діяльності.

Поглиблення змісту конкретних понять, принципів і критеріїв дослідження, приведення їх у відповідність до головних складових сучасного етапу соціально-економічного розвитку країни зумовлено потребою у

розробці теоретико-методологічних засад формування сільського ринку праці в умовах трансформації економічної системи України шляхом впровадження ринкових методів господарювання, структурної перебудови економіки, розширення світогосподарських зв'язків України, з врахуванням процесів глобалізації, які значно впливають на зайнятість, структуру та безробіття сільського населення.

Аналіз сучасної економічної літератури з методологічних проблем зайнятості та ринку праці на селі виявив недостатню розробленість цих питань, що значно звужує розуміння проблеми та ускладнює розробку самого механізму її реалізації. Процес управління аграрним ринком праці відзначається неузгодженістю та недосконалістю, а подекуди й відірваністю від економічних процесів, що сприяє виникненню і поширенню небажаних явищ у суспільних відносинах.

Ми пропонуємо класифікацію ринку праці провести виходячи з таких критеріїв: просторового середовища; часових параметрів; ступеня регулювання; стійкості; інтегрованості; організації; рівня функціонування; сегментації; етапу розвитку; кон'юнктури; моделюванню середовища (рис. 1.5).

За критеріями просторової сфери ринку стосовно українських умов, виділимо національний ринок праці, регіональні, обласні ринки, міські, районні, сільські ринки праці. На рівні міждержавних відносин можна вести мову про міжнародний ринок праці, а також про ринки великих міждержавних регіонів: Європейський, країн СНД, Середньоазіатський, Латиноамериканський, Африканський та ін.

За часовим параметром критеріїв виділимо ринки праці: реальний, перспективний, прогнозований. Реальний ринок праці характеризується поточними характеристиками, відповідними сучасному етапу. Характеристики перспективного ринку праці можуть відповідати тенденціям, що склалися, і закономірностям поточного ринку, і повинні прогнозуватися заздалегідь.

Припускаємо, що за ступенем регулювання ринок праці в контексті всієї ринкової економіки може бути: регульованим і нерегульованим. На регульованому ринку праці головна роль належить державі і органам державного управління, які беруть на себе частину соціальних витрат за відтворення робочої сили, особливо серед малозабезпечених верств населення.

Нерегульованому ринку властива майже повна відсутність гарантій зайнятості, соціальної захищеності працівників і охорони праці. Регульований ринок праці припускає розгорнений правовий ґрунт, на основі якого будуються взаємовідносини між суб'єктами ринку праці. Ця нормативна база охоплює: трудове і цивільне законодавство; систему суспільних інститутів і трудових угод, індивідуальних контрактів, правила внутрішніх відносин на підприємствах.

За критерієм організації виділимо організований і неорганізований ринки праці. Організований має два аспекти якісної характеристики – інституалізації і структуризації. До інституалізації можна зарахувати систему відносин партнерів, що виступають на ринку праці, наявність представницьких організацій як працедавців, так і працівників, що будують свої взаємини з державою на принципі “трипартизму”, тобто досягнення збалансованості інтересів партнерів (держави, об'єднання працедавців і працівників). Під структуризацією ринку праці розуміємо поділ його на низку видів, що характеризуються загальними ознаками (за демографічними ознаками, професійними рисами, сегментами, формами зайнятості).

На неорганізованому (конкурентному) ринку праці ні роботодавці, ні працівники не мають значного контролю над попитом і пропозицією. Ринок праці чистої конкуренції характеризується такими рисами:

- велика кількість підприємств конкурує одне з одним у наймі працівників конкретного виду праці;
- численні працівники і фахівці, що мають однакову кваліфікацію, незалежно один від одного пропонують певний вид праці;

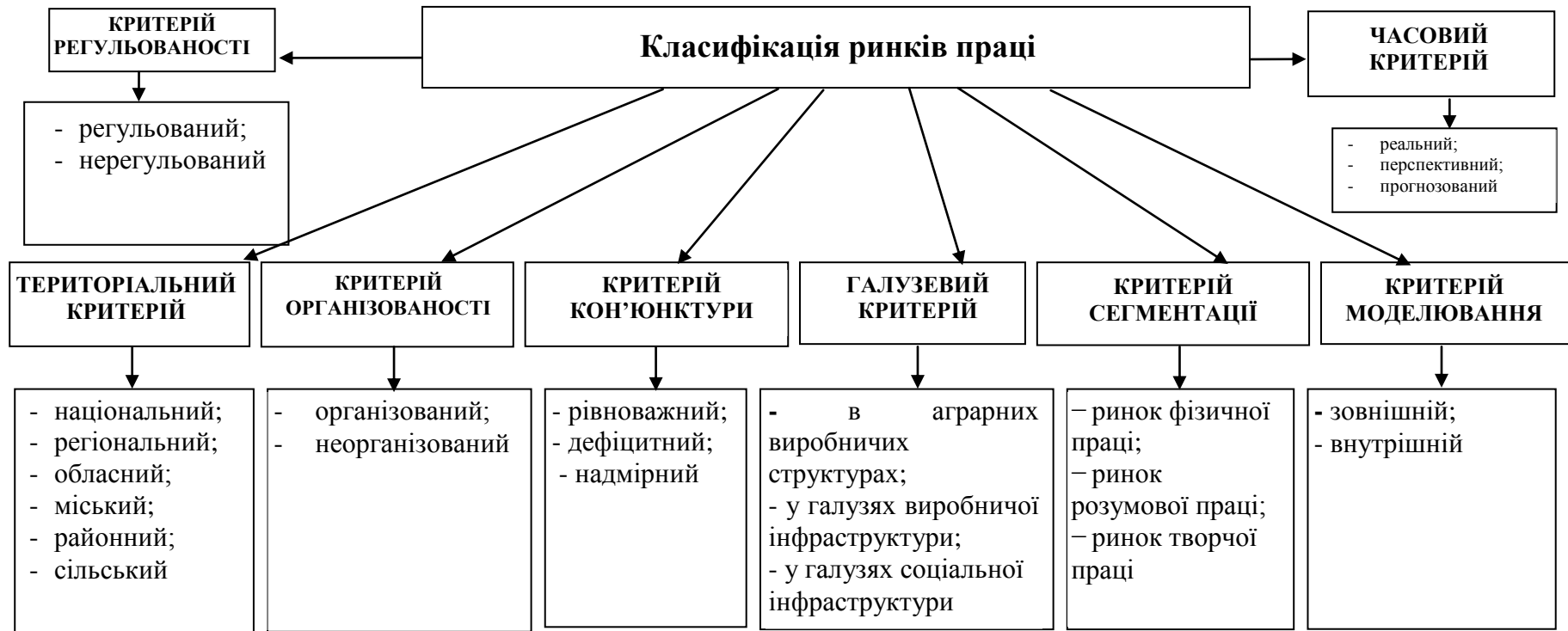

Рис. 1.5. Класифікація ринків праці*

* Джерело: розробка автора

– працедавці і працівники не можуть здійснювати контроль над ціною праці.

На чисто конкурентному ринку праці кожен працедавець наймає таку кількість робітників, що це не впливає на рівень заробітної плати в цілому. За критерієм інтегрованості виділимо два види ринків: інтегрований і локальний, який може у свою чергу диференціюватися в територіальному і професійному аспектах.

За критерієм сегментації розрізняють ринки: фізичної праці; розумової праці; творчої праці (наукова і художня інтелігенція).

За станом кон'юнктури ринку праці слід виділити: рівноважний (збалансований); дефіцитний (попит перевищує пропозиція); надмірний (пропозицію перевищує попит) ринки праці.

Ця класифікація, на нашу думку, не є повною, адже якщо враховувати аграрний сектор економіки, то сільськогосподарські підприємства, як уже зазначалось, мають потребу як у постійній, так і в сезонній робочій силі, тому, враховуючи цю категорію працівників та сучасні умови трансформаційної економіки України, варто додати сезонно розбалансований ринок праці.

За критерієм моделювання середовища виділяють зовнішній і внутрішній ринки праці.

Внутрішній ринок праці ґрунтується найчастіше на русі кадрів усередині підприємства або за горизонталлю, коли працівник переміщується на інше робоче місце, аналогічне колишньому, або за вертикаллю, на вищі посади або розряди.

Структуризація ринку праці за територіальною ознакою під час дослідження сутності сільського ринку праці має ґрунтуватись, окрім як на функціональному підході (з урахуванням суто економічних і тісно пов'язаних з ними соціальних, правових, інституційних відносин тощо), врахованому у визначенні сутності ринку праці, так і на організаційному підході. Врахування останнього у дослідженні сутності сільського ринку

праці, на наш погляд, зумовлює використання принципів організації праці в сільському господарстві. Термін “організація праці” означає систему заходів щодо правильної розстановки й використання робочої сили й усіх засобів виробництва, яка забезпечує досягнення найкращих господарських результатів – одержання максимальної кількості продукції з найменшими затратами праці та засобів.

1.3. Методичне та інформаційне забезпечення дослідження та прогнозу ринку праці в аграрному секторі

Сучасний період розвитку економіки України характеризується низькою ефективністю використання трудового потенціалу сільського населення. Спад та трансформаційні зміни аграрного виробництва призвели до зростання прихованого безробіття, вивільнення з підприємств і організацій великої кількості працівників, значна частина яких зміщується в особисті підсобні господарства, або ж узагалі переміщуючись на закордонні ринки праці. Високий рівень безробіття і значні обсяги вимушеної неповної зайнятості, низька заробітна плата та інші проблеми сфери праці та зайнятості населення потребують свого негайного вирішення. Формування ефективних рішень має будуватись на науково обґрунтованій програмі дій на різних рівнях: починаючи від мікрорівня в розрізі окремих підприємств та закінчуючи макрорівнем – національним. Проміжною ланкою таких досліджень є регіональний ринок трудових ресурсів.

На кожному з рівнів побудова такої програми визначається такими чинниками: добір оптимальних економіко-математичних методів; використання достатньої, достовірної та адекватної інформаційної бази для побудови економіко-математичних моделей; наявність необхідних компетентностей усіх учасників процесу формування ринку трудових ресурсів, які б сприяли реалізації побудованої на основі розвитку моделі програми дій.

У сучасних складних економічних дослідженнях застосовують низку методів і підходів для аналізу розглядуваних процесів та явищ, сукупність яких характеризує схема (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Схема методів та підходів аналізу ринку праці*

* Джерело: розроблено автором на основі джерела [169]

Слід зазначити, що для здійснення оцінки трудових ресурсів, як й інших елементів аграрного ресурсного потенціалу, формувалися та застосовувалися різні методичні підходи. Так, А.Е. Юзефович у своїх дослідженнях застосовував індексний метод [179]. У сучасних умовах для оцінки й порівняння людського розвитку країн Програми розвитку ООН (ПРООН) також застосовують індексний підхід. Даний метод більш доречно застосовувати як для декількох об'єктів дослідження, так і для одного об'єкта з метою виявлення змін, тенденцій і зрушень.

Бабков Г.А., Власенко Л.Н., Свободін В.А. [148] відстоювали доцільність застосування методів математичного програмування для визначення потенціалу організацій, які дозволяли враховувати особливості об'єктів дослідження та прогнозувати реальні можливості підприємства. Проте застосування оптимізаційного математичного моделювання досі так і не отримало свого поширення через невирішеність, передусім, проблем розвитку інформаційних систем в аграрному секторі економіки.

Деякі вчені (М.Я. Бронштейн, А. Кальниш, Б.І. Пошкус, В.Л. Родзевич, О.П. Крастинь, А.Е. Сагайдак) пропонували застосовувати кореляційно-регресійний аналіз, перевагою якого є встановлення виду залежності між змінними та визначення залежності між ними. Недоліком цього методу є обмеженість застосування його результатів (їх можна застосовувати для порівняння тільки тих об'єктів, які входили до досліджуваної сукупності).

Для дослідження стану ринку праці і рівня використання трудових ресурсів на основі методу порівняння, середніх величин та групування застосовують систему показників. Показники ринку праці розподіляються на групи індикаторів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники ринку праці*

Показник	Розрахункова формула	Умовні позначення
Кількісні показники ринку праці		
Чисельність населення	$N = E_a + E_n$	N – все населення
Економічна активність населення	$E_a = Z + B$	E_a – економічно активне населення (робоча сила);
Економічно неактивне населення	$E_n = N - E_a$	E_n – економічно неактивне населення (поза робочою силою); Z – зайняті економічною діяльністю; B – безробітні (у визначенні МОП).

Якісні показники ринку праці		
Рівень зайнятості трудових ресурсів	$D_{\zeta\delta\delta} = \frac{\times\zeta}{\times\delta\delta} \times 100$	Чз – чисельність зайнятих;
Рівень зайнятості економічно активного населення	$D_{\zeta\alpha\alpha\dot{\alpha}} = \frac{\times\zeta}{\times\alpha\alpha\dot{\alpha}} \times 100$	Чтр – чисельність трудових ресурсів;
Рівень зайнятості в певній сфері економіки	$D_{\zeta\alpha\dot{\alpha}} = \frac{\times\zeta\alpha\dot{\alpha}}{\times\zeta} \times 100$	Чеан – чисельність економічно активного населення;
Рівень безробіття	$D_{\dot{\alpha}} = \frac{\dot{\alpha}}{\dot{\alpha}\dot{\alpha}} \times 100$	Чзге – чисельність зайнятих у певній галузі;
Рівень безробіття (за методикою МОП)	$D_{\dot{\alpha}} = \frac{\dot{\alpha}\zeta}{\times\dot{\alpha}\dot{\alpha}} \times 100$	Чп.н – чисельність працездатного населення у працездатному віці;
		Бз – кількість безробітних, зареєстрованих в державній службі зайнятості

* Джерело: розроблено автором

На нашу думку, визначаючи рівень безробіття в аграрному секторі, потрібно враховувати не тільки кількість безробітних, але й тривалість безробіття. Адже у методиці, що використовується сьогодні, не враховуються багато форм безробіття, серед них, – часткова і тимчасова. Необхідно зазначити, що у дослідженні сільського ринку праці саме ці показники є особливо важливими, оскільки в аграрній галузі існує великий обсяг прихованого безробіття, значний рівень сезонності сільськогосподарського виробництва.

Для оцінки ефективного функціонування ринку праці використовують показник рівня збалансування зареєстрованого ринку праці (Рзрп), що характеризує відповідність попиту і пропозиції:

$$D_{\zeta\dot{\alpha}\dot{\alpha}} = \frac{D \times 100}{\times\dot{\alpha}\dot{\alpha} - D}, \quad (1.1)$$

де, P – попит у працівниках для заміщення вакантних робочих місць;

Чнан – чисельність активного населення, не зайнятого трудовою діяльністю.

Для оцінки незбалансованості зайнятості населення на регіональному ринку праці О.І. Кремень пропонує розраховувати коефіцієнт співвідношення попиту і пропозиції:

$$K_{DS} = \frac{\times\zeta + D}{\times\zeta + D\dot{\delta}}, \quad (1.2)$$

де, P – попит у працівниках для заміщення вакантних робочих місць;

$P_{пр}$ – пропозиція праці.

Теоретично можливі три варіанти значень цього коефіцієнта: він може дорівнювати одиниці, бути більшим або меншим від одиниці. Необхідно зазначити, що ситуація, коли значення цього коефіцієнта менше або більше від одиниці, є взаємовиключною тільки на рівні сукупного ринку праці. Втім вони завжди співіснують на рівні окремих регіонів або локальних ринків, коли на одних із них попит перевищує пропозицію, а на інших – навпаки [65].

Для більшої повноти економічних досліджень використовуються також математико–статистичні методи стохастичного моделювання господарських явищ: оцінка зв'язку і кореляції між показниками; оцінка статистичної значущості зв'язку; регресійний аналіз; виявлення параметрів періодичних коливань економічних показників; групування багатомірних спостережень; дисперсійний аналіз; сучасний факторний аналіз.

Найбільш загальна і типова статистична задача, що стоїть перед дослідженням ринку праці шляхом економічного аналізу – вивчення наявності, напрямку й інтенсивності зв'язків між показниками. Задача аналізу ринку праці – розкрити якісну основу взаємозв'язку між кількісними характеристиками економічних процесів, що впливають на функціонування регіонального ринку праці.

У разі нелінійності зв'язку при вивченні множинної кореляції задача визначення тісноти зв'язку співвідноситься з проблемою вивчення

аналітичної форми зв'язку (коефіцієнт кореляції безпосередньо залежить від обраної форми зв'язку). Виявлення аналітичної форми зв'язку означає моделювання ринку праці шляхом виявлення закономірностей формування значень результативного показника під впливом факторних показників.

Вивчення інтенсивності й аналітичної форми зв'язків між показниками за допомогою методів кореляційного і дисперсійного аналізу дозволяє розв'язувати важливу для економічного аналізу задачу – з'ясувати які саме чинники і в якій мірі впливають на економічне явище, що аналізується.

Досліджуючи ринок праці, доцільно розрізняти два види зв'язку: функціональний (детермінований) і кореляційний (стохастичний). При функціональній залежності у явищ проявляються динамічні закономірності, жорстка механічна причинність, яка виражається у вигляді рівняння. При функціональному зв'язку кожному значенню аргументу відповідає одне або декілька значень функції.

У математиці вважається, що зв'язок між x та y може існувати і характеризуватись такою залежністю:

$$y_i = f(x_i) \quad (1.3)$$

Однією з основних задач кореляційного аналізу є визначення впливу чинників на значення результативного показника. Для розв'язання цієї задачі підбирають відповідний тип математичного рівняння, яке найкраще відображає характер зв'язку (прямолінійний, криволінійний). Це відіграє важливу роль у кореляційному аналізі, бо від правильного вибору рівняння регресії залежать хід розв'язання задачі та результати розрахунків.

Методи кореляційного аналізу використовуються в комплексі з регресійним аналізом.

Регресійний аналіз призначений для вибору форми зв'язку, типу моделі, для визначення розрахункових значень залежної змінної (результативної ознаки).

Рівняння регресії показує, як у середньому змінюється y при зміні будь-якого з x_i , та має вигляд:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad (1.4)$$

де: y – залежна змінна;

x_i – незалежні змінні (фактори).

Якщо незалежна змінна одна – це простий регресійний аналіз. Якщо ж їх декілька ($n \geq 2$), то такий аналіз називається багатофакторним.

В ході регресійного аналізу вирішуються дві основні задачі:

1. Побудова рівняння регресії, тобто знаходження виду залежності між результативним показником і незалежними факторами $x_1, x_2, \dots, x_n$.

2. Оцінка значущості отриманого рівняння, тобто визначення того, наскільки обрані факторні ознаки пояснюють варіацію ознаки y .

Використовується регресійний аналіз в основному для планування, а також для створення нормативної бази. Це один з найбільш розроблених методів математичної статистики.

Залежності в економіці можуть бути не тільки прямими, а й оберненими та нелінійними. Регресійна модель може бути побудована за наявності будь-якої залежності, однак у багатофакторному аналізі використовуються тільки лінійні моделі виду:

$$y_x = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n. \quad (1.5)$$

Побудова рівняння регресії здійснюється, як правило, методом найменших квадратів, сутність якого полягає в мінімізації суми квадратів відхилень фактичних значень результативного показника від його розрахункових значень, тобто:

$$S = \sum_{s=1}^m (y_i - \bar{y}_i)^2 \rightarrow \min, \quad (1.6)$$

де m – число спостережень.

Регресійний аналіз призначений для вибору форми зв'язку, типу моделі для визначення розрахункових значень результативного фактора.

Існують різні типи математичних рівнянь для визначення характеру і ступеня залежності між змінними, що впливають на дослідження ринку праці. Тому необхідно вибрати математичне рівняння, яке буде адекватне характеру співвідношення між змінними, що відповідатимуть цілям дослідження, необхідному ступеню його деталізації, технічним можливостям проведення.

Слід зазначити, що кореляційний зв'язок є неповним і неточним. Кореляційна залежність виражає числове відношення між величинами тільки у вигляді тенденції.

Найпростішим рівнянням, що характеризує лінійну залежність між двома показниками, є рівняння прямої:

$$y = a + b \times x, \quad (1.7)$$

де: x – факторний показник;

a і b – параметри рівняння регресії, які необхідно віднайти.

Це рівняння характеризує такий зв'язок, при якому зі зміною факторного показника на певну величину спостерігається рівномірне зростання (спадання) значень результативного показника. Коефіцієнт a виступає як константа, тобто стала величина результативного показника, що не залежить від зміни фактора. Параметр b відображає середню зміну результативного показника при зміні величини фактора.

Якість кореляційно-регресійного аналізу забезпечується виконанням низки умов, серед яких – однорідність інформації, що досліджується, значущість коефіцієнта кореляції, надійність рівняння зв'язку (регресії).

Для якісної оцінки міцності зв'язку можна скористатися таблицею Чеддока (табл. 1.2).

Оцінка міцності зв'язку між результативною і факторною ознаками*

Значення коефіцієнта міцності зв'язку	Міцність зв'язку
0,1–0,3	Слабка
0,31–0,5	Помірна
0,51–0,7	Помітна
0,71–0,9	Висока
0,91–0,99	Дуже висока

* Джерело: [169, с. 155].

Щоб сформулювати подальші ймовірні шляхи розвитку соціально-економічних явищ і процесів розвитку ринку праці, на підставі аналізу тенденцій, використання різних прийомів і методів дослідження ринку праці здійснюють прогнозування.

Оскільки основні математико-статистичні методи призначені для дослідження стаціонарних статистичних рядів, де відсутні систематичні тенденції зміни рівня показників, то постає задача виключення цих тенденцій з тимчасових рядів. Для цього розроблено безліч різних методів. А після виключення цього явища (тренду) застосовують уже спеціально розроблені методи аналізу динамічних процесів.

За допомогою цього прийому дослідження вивчають зміни у часі показників зайнятості, використання трудових ресурсів в аграрному виробництві, ефективності роботи служби зайнятості, міграції, розподілу сільськогосподарських угідь між підприємствами різних форм власності і господарювання тощо.

Для прогнозування економічних показників необхідно мати інформацію про розмір показника, що досліджується за низку попередніх періодів.

Ряд значень, взятих за певний часовий період, називається часовим рядом. Для того щоб оцінити поведінку таких рядів, доцільно розділити ці значення на декілька складових. Ці складові можна розглядати як: тренд, циклічні, сезонні та випадкові коливання.

Тренд – це спрямованість змін визначених значень, що взяті протягом певного проміжку часу, тобто тривала тенденція зміни економічних показників у часі. Під час розробки моделей прогнозування тренд є основною складовою прогнозного часового ряду, на який вже накладаються всі інші складові.

На нашу думку у складному процесі прогнозування стану ринку праці використання лише одного способу є недоцільним і носить дещо суб'єктивний характер, так як він не враховує впливу певних чинників. Таке провадження процесу побудови прогнозовної моделі допускає ймовірність похибок.

У зв'язку з цим, пропонуємо в моделюванні процесу формування трудових ресурсів виходити з принципів системного аналізу як сукупності визначених наукових методів і практичних прийомів вирішення різноманітних проблем, що виникають у всіх сферах цілеспрямованої діяльності суспільства, на основі системного підходу і подання об'єкта дослідження у вигляді системи¹.

Системний аналіз призначений для вирішення насамперед слабкоструктурованих проблем, тобто проблем, склад елементів і взаємозв'язків яких встановлений лише частково, що виникають, як правило, у ситуаціях, які характеризуються наявністю фактора невизначеності і містять елементи, які не можна формалізувати та перекласти на мову математики.

Зазначаючи впливу багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, трудові ресурси в аграрному секторі можуть формуватись згідно з різноманітними сценаріями розвитку. Доцільним є застосування сценарного (варіантного) підходу, який би забезпечував ув'язку прогнозних параметрів з очікуваними показниками соціально-економічного розвитку регіону. В якості такого сценарію ми пропонуємо побудову дерева рішень на регіональному рівні у

---

¹ У даному випадку під системою слід розуміти комплекс методологічних основ щодо здійснення аналізу трансформації ринку регіонального ринку праці.

форматі карти знань², що дозволить об'єднати зусилля влади (в особі центру зайнятості), бізнесу (представниками якого є сільгоспідприємства) та власне трудового потенціалу задля формування ефективної моделі функціонування й розвитку ринку праці в аграрному секторі (рис. 1.7):

Рис. 1.7. Дерево рішень для побудови сценарію формування трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах.

Джерело: власна розробка автора.

В якості вузлів такого дерева ми пропонуємо здійснювати прогнозування ключових факторів, які впливають на формування трудових ресурсів із використанням прийомів екстраполяції тренду. За справедливим зауваженням Є.М. Четиркіна [167, с.18], цей метод є значно поширений й розроблений у практиці прогнозування економічних явищ. Проте при застосуванні методу необхідно припускати, що соціально-економічні

² Карти знань, ментальні карти (mindmapping) — це зручна й ефективна техніка візуалізації мислення і альтернативного запису, придумана Тоні Бьюзеном (Tony Buzan). Її можна застосовувати для створення нових ідей, фіксації ідей, аналізу та упорядкування відомостей, побудови дерева прийняття рішень [Карти пам'яті [54].

тенденції збережуть вектор у напрямі поліпшення, принаймні не погіршення сучасного стану. Останнє перебуває нині чи у не найгіршому стані і найбільшою мірою стосується сільського господарства.

Прогноз може розроблятися на короткий чи тривалий терміни. Вважаємо за недоцільне та методологічно невиправдане проведення побудови довгострокового прогнозу, враховуючи стан, невизначеність та динамічність сучасного розвитку України. Водночас в умовах невизначеності та нерівноважності розвитку економічної системи значної ваги набуває метод експертних оцінок. Нами було прийняте припущення щодо відносної стійкості та незмінності сучасного нормативного поля формування ринку праці і збереження повільного соціально-економічного зростання.

Основною формою подання статистичної інформації є часові ряди спостережень. На сьогодні розроблено низку економетричних методів аналітичного опису таких рядів. Найбільш поширеним є метод найменших квадратів [168].

В якості індикатора функціонування ринку праці на регіональному рівні ми пропонуємо до розгляду показник гнучкості ринку праці. Адже коли співвідношення попиту та пропозиції робочої сили гнучко змінюється залежно від співвідношення рівноважної і фактичної оплати праці, то цю залежність доцільно враховувати, як вважають науковці [111, с. 5], приймаючи управлінські рішення щодо регулювання зайнятості. Коригування податкових ставок, проведення індексації заробітної плати в державному секторі економіки, інші заходи економічної політики в державі спричинять зміни на ринку праці. Зазначимо, що дослідженнями взаємообумовленості заробітної плати та ринку праці на регіональному рівні займалися В. Приймак [111], інструментарію соціально-економічного регулювання ринку праці та заробітної плати – Д. Богиня, Г. Куликов, В. Шамота [14], ринкових, договірних та державних механізмів регулювання впливу доходів та заробітної плати на зайнятість населення – О. Павловська [102], а впливу на ринок праці з боку тих працівників, заробітна плата яких є

досить малою та не влаштовує їх, – Е. Лібанова. Одним із ключових недоліків згаданих досліджень є їх частковий характер, що значно утруднює прийняття рішень при формуванні трудових ресурсів, особливо на регіональному рівні, та переважну спрямованість результатів на аналіз досліджуваних процесів і явищ. Для розрахунку прогнозів, корисних для розробки ефективної політики регулювання ринку праці, такі підходи виявляються малоефективними.

Безпосередньо питання гнучкості ринку досліджені для російського ринку праці Є. Балацьким [5] та для ринку праці України – В. Приймаком [111]. В основу їхніх досліджень покладено побудову економіко-математичних моделей зв'язку обігових і фінансово-вартісних характеристик ринку праці, що дозволяють виявити міру гнучкості реакції попиту та пропозиції робочої сили на невідповідність між ефективністю та оплатою праці. Для районів Тернопільської області цей показник розрахований у розділі 3 даного дослідження.

Другим фактором дослідження ринку трудових ресурсів, як уже зазначалось, є добір інформаційного забезпечення, що забезпечує прогнозування та регулювання зайнятості на макро-, мезо- та місцевому рівнях і представлене:

- 1) статистичними даними про соціально-економічний розвиток держави (регіону, окремої адміністративно-територіальної одиниці). Вони є інформаційною базою, необхідною для прогнозування зайнятості та тенденцій розвитку ринку праці на основі факторного моделювання;

- 2) даними Державного центру зайнятості (ДЦЗ), які представлені інформацією про рух робочої сили через структури ДЦЗ; чисельність працевлаштованих; чисельність незайнятих, які були охоплені активними та пасивними заходами сприяння зайнятості; чисельність зареєстрованих безробітних та незайнятих;

- 3) даними вибіркового обстеження домогосподарств з питань економічної активності на різних ієрархічних рівнях. Такі обстеження

проводяться відповідними органами державної статистики, основною їх метою є виявлення реальних показників економічної активності населення (згідно з методикою МОП). Впроваджені в практику постійної роботи Держкомстату України з 1999 р. вибіркові обстеження населення з питань економічної активності проводяться спеціально підготовленими працівниками (інтерв'юерами), щомісяця за місцем постійного проживання населення, шляхом безпосереднього опитування (на добровільних засадах) вибіркової сукупності домогосподарств, що базуються на фактографічній інформації. Вибіркові обстеження домогосподарств з питань економічної активності є досить важливим джерелом інформації, оскільки вони орієнтовані не лише на зареєстровані показники трудової активності, а й на незареєстровані. Впровадження такого методу отримання інформації зумовлене методологічними відмінностями в розрахунку деяких показників щодо економічної активності населення за вітчизняним підходом та методикою МОП. Опосередкованим свідченням вищої достовірності показників економічної активності за методикою МОП, що отримуються за результатами вибірових обстежень домогосподарств, є перехід структур державного центру зайнятості до обрахунку рівня зайнятості саме за методикою МОП.

Використання такого інформаційного забезпечення зумовлює існування так званого фіксованого ринку праці. Однак до відомостей про фіксований ринок праці треба ставитися з певною упередженістю, оскільки він охоплює лише офіційно зареєстровані соціально-трудова відносини, відтак поза обліком перебуває система соціально-трудова відносин у тіньовому секторі економіки. Тому для глибшого проникнення в сутність процесів, що відбуваються на ринку праці, треба залучати й інші джерела відповідної інформації, зокрема й вибіркові обстеження домогосподарств з питань економічної активності. Аналіз інформації, отриманої на основі різних джерел, дозволить точніше виявити й оцінити тенденції розвитку процесів на ринку праці, що забезпечить ефективнішу реалізацію потенціалу

трудової активності населення країни та сприятиме його адаптації до ринкових умов.

Другий і третій види інформаційного забезпечення, що формується відповідними державними органами, здебільшого безпосередньо можуть використовуватися для прогнозування пропозиції праці. Що ж до визначення перспективних обсягів попиту на робочу силу, то вони можуть непрямо встановлюватися на основі показників соціально-економічного розвитку держави (регіону, певної адміністративно-територіальної одиниці). А за умов існування працenaдлишкової кон'юнктури ринку праці саме попит на робочу силу визначає параметри зайнятості населення. Тому працівники базових центрів зайнятості вдаються до використання експертних методів прогнозування попиту на робочу силу. Здійснюється це шляхом анкетного опитування роботодавців щодо майбутнього руху робочої сили в межах підприємства.

На нашу думку, найбільш важливим способом вибіркового обстеження є анкетування, що об'єктивно визначає чинники, які впливають на формування попиту і пропозиції сільського ринку праці.

Як уже зазначалось, необхідно, щоб усі учасники процесу формування ринку трудових ресурсів були компетентними у виконанні своїх функцій шляхом комплексу відповідних заходів, які будуть сприяти реалізації програми дій. Цього можна досягти за умови дотримання принципу "трипартизму", тобто досягнення збалансованості інтересів держави, роботодавців і найманих працівників з метою сталого прогресу територіальної громади, повної реалізації здібностей та інтересів особистості.

З боку держави необхідно здійснювати збалансоване регулювання всіх елементів ринку праці і зайнятості, яке має бути спрямоване не тільки на задоволення попиту на робочу силу (робочі місця) і досягнення певного рівня зайнятості (безробіття), але й комплексно здійснювати оцінку проблем оптимального розвитку трудових ресурсів та на їх основі створювати регіональні та галузеві програми.

З погляду працедавця, сільськогосподарського товаровиробника, важливе дотримання оптимального рівня зайнятості – ефективного використання трудових ресурсів безпосередньо на робочому місці.

Основна частина представників сільських трудових ресурсів характеризується низьким рівнем мобільності, відсутністю ініціативності, домінуванням старих трудових устоїв, норм. Наймані працівники – це вільні, працездатні громадяни, для яких робота за наймом є головним джерелом засобів існування та індивідуального відтворення. Сучасні умови соціально-економічного розвитку вимагають нового ставлення до працевлаштування з боку наймачів: за життя людина має бути готова до зміни 5-7 професій, адже протягом активної трудової діяльності працівника (30-40 років) відбувається 5-7 змін поколінь техніки, що вимагає від працівника бути мобільним на ринку праці. До цього спонукають не тільки працедавці, а й науково-технічний прогрес, який швидкими темпами розвивається і змушує найманого працівника постійно підвищувати свій рівень кваліфікації.

Дослідження трансформації трудових ресурсів на сучасному ринку праці зумовлено необхідністю статистичних даних, що характеризують трудове населення села за тривалий період часу. Необхідно зазначити, що в загальнодоступних джерелах статистичних даних не завжди є така інформація щодо статистичних показників, які необхідні для одержання достовірних даних для практичного використання. Про деякі із цих показників в розрізі регіонів, районів така інформація відсутня, однак для держави в цілому вони розраховуються.

Отже, методологічна база прогнозування зайнятості, у тому числі в галузевому та регіональному розрізі, певною мірою розроблена у вітчизняній науці і практиці. Однак загалом накопичене методологічне і методичне забезпечення недостатнє, хоча для будь-якої організованої соціально-економічної системи це один з необхідних інструментів ефективного державного регулювання.

Висновки до розділу 1

1. Ринок робочої сили значно відрізняється від інших видів ринку. Це зумовлено тим, що він має справу зі специфічним товаром – робочою силою, а отже, з населенням з всіма його проблемами. Недоліки в його функціонуванні можуть спричиняти серйозні соціально-економічні наслідки: падіння попиту населення на товари, що зумовить падіння виробництва, ріст безробіття, маргіналізацію трудового потенціалу, зростання соціальних витрат, що може підсилити інфляційні процеси в державі.

2. Сільський ринок праці є складовою національного ринку праці, виокремлюється в межах конкретної території, формується на засадах рівноваження та має двоїсту природу. Економічне поняття “сільський” є історично зумовленим терміном, що традиційно використовується виходячи з еволюційного етапу системи розселення населення, тобто конкретизації його проживання, що має певні соціально-економічні та виробничі сільськогосподарські функції. Сільське господарство є специфічною галуззю економіки, а отже, і його ринок праці теж має свої особливості. Значним негативним проявом усіх особливостей сільського господарства є обмежена сфера прикладання праці, неповне використання трудових ресурсів на селі і відносно низька продуктивність праці.

3. Сільський ринок праці – це регіональна система розподілу і перерозподілу робочої сили за сферами, видами, формами економічної діяльності безпосередньо в сільській місцевості. Він охоплює працездатного віку населення та торкається інтересів кожної особи. Ефективне відтворення, обмін і використання робочої сили на селі забезпечуються за допомогою сільського ринку праці.

4. Трудові ресурси виступають складовою частиною будь-якого процесу виробництва і є, з одного боку, наслідком, а з іншого – рушійною силою. Рівень та ефективність використання робочої сили визначається також рівнем використання новітніх технологій. Сьогодні в сільському

господарстві відбувається зниження загальноосвітнього і кваліфікаційного рівня працівників. Система підготовки кадрів для аграрного сектора економічно і організаційно не перебудувалась відповідно до інституційних перетворень суспільної системи, а багато її елементів було деформовано і навіть зруйновано, що утруднює освоєння нових технологій і забезпечення стійкого зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

5. Соціально-економічний механізм формування і використання трудових ресурсів є сукупністю взаємозв'язаних механізмів, що виявляються зі своїми особливостями в діяльності суспільства, населення, окремих соціально-демографічних груп, спрямованих на досягнення певної мети. Цей механізм реалізується спільно з організаційним, правовим і фінансовим механізмами.

Отже, механізм регулювання сільського ринку праці – це комплекс прийомів та способів цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою встановлення рівноваги та забезпечення ефективного функціонування з урахуванням специфіки етапів розвитку об'єкта, враховуючи особливості регіонарного складу трудових ресурсів.

В умовах сьогодення за відношенням до сільського ринку праці, на нашу думку, необхідно застосувати поділ на: частковий, тіньовий, регульований і організований, прихований і відкритий, офіційний і неофіційний, зовнішній і внутрішній ринки.

Відповідно соціально-економічний механізм державного регулювання охоплює увесь комплекс соціально-економічних прийомів та способів регулювання, які може застосовувати держава з метою впливу на сільський ринок праці. Тільки в поєднанні із державною соціально-економічною політикою можлива розробка соціально-економічного механізму регулювання сільського ринку.

6. Проведене дослідження існуючих методологічних підходів, критичний аналіз і узагальнення наведених точок зору на категорію сільського ринку праці та його територіального зрізу дозволило нам

запропонувати таке тлумачення сутності сільського ринку праці. Сільський ринок праці – це суспільно-економічна система, метою функціонування якої є формування ринку трудових ресурсів, яка охоплює в межах конкретної території цілісну сукупність сфер, відносин, форм, методів, пов'язаних з трудовою діяльністю людини.

7. Для здійснення оцінки трудових ресурсів, як і інших елементів аграрного ресурсного потенціалу, формуються та застосовуються різні методичні підходи. Вважаємо недостатнім підхід з використанням лише одного способу, який має дещо суб'єктивний характер та зазнає впливу особистісних чинників, у складному процесі прогнозування стану ринку праці. Зазначаючи вплив багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, формування трудових ресурсів в аграрному секторі відбувається згідно з різноманітними сценаріями розвитку. Доцільним є застосування сценарного (варіантного) підходу, який би забезпечував ув'язку прогнозних параметрів з очікуваними показниками соціально-економічного розвитку регіону. В якості такого сценарію ми пропонуємо побудову дерева рішень на регіональному рівні у форматі карти знань, що дозволить об'єднати зусилля влади (в особі центру зайнятості), бізнесу (представниками якого є сільськогосподарські підприємства) та власне трудового потенціалу задля формування ефективної моделі функціонування й розвитку ринку праці в аграрному секторі.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ

2.1. Демографічні основи формування сільського ринку праці як чинника пропозиції робочої сили

Масштаб пропозиції робочої сили є основою для формування ринку праці і нормального його функціонування. Чисельність населення, його статеві-віковий склад, рівень кваліфікації впливає на структуру трудових ресурсів. Пропозиція робочої сили – це потреба різних груп працездатного населення в отриманні роботи за наймом і на цій основі джерел існування. У кількісному виразі вона дорівнює чисельності осіб, що виходять на відкритий ринок праці і звертаються з питаннями найму в центри зайнятості чи безпосередньо на підприємства і організації.

На перспективу до пропозиції робочої сили слід зараховувати осіб, що не зайняті трудовою діяльністю і перебувають у пошуку роботи, а також осіб, які вийдуть на ринок праці протягом прогнозованого періоду. До останніх належать: робітники, що звільняються; робітники, що звільнені (за причиною плинності і у зв'язку із закінченням терміну договору); випускники загальноосвітніх установ; особи, які прибули з інших регіонів; особи, що виходять на ринок праці з домашнього чи особистого сільського господарства.

Загальний закономірний процес скорочення чисельності і частки сільського населення (характерні абсолютно для всіх розвинутих країн) супроводжуються наростанням кризових явищ у демографічному розвитку українського села, процесами депопуляції і якісним погіршенням структури контингенту активного трудового населення.

На сьогодні демографічна ситуація в сільській місцевості є найважливішою складовою збалансованого розвитку її економіки, а для теми нашого дослідження – чинником формування пропозиції робочої сили. Вона

визначає стан демографічного розвитку населення країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Сучасне українське село, як і держава у цілому, переживає складний процес трансформації, зумовлений економічними реформами, які в ідеальному варіанті за своєю суттю й спрямованістю мали б відповідати умовам національного відродження, переходу до цивілізованої, соціально орієнтованої економіки на основі глибокого розуміння об'єктивної необхідності та незворотності ринкових змін. Водночас реальність значно складніша від ідеалу: існує суперечність між економікою і соціумом, економічною ефективністю та соціальною справедливістю. Практика цивілізованого розвитку підтверджує необхідність забезпечення соціальної й економічної рівноваги в суспільстві, встановленої відповідності між економічною і соціальною сферами, узгодженості інтересів окремих людей з інтересами різних соціальних груп і суспільства загалом. У будь-якому суспільстві існує органічний взаємозв'язок між економічними і соціальними явищами та процесами взаємозумовленості їхньої динаміки й спрямованості. Соціально-економічна двоєдиність виражає як цілісність суспільства, так і загальну суперечність у ньому між економічними та соціальними чинниками розвитку.

У вітчизняній економічній літературі демографічним проблемам приділяється велика увага, що відображено в численних працях історико-економічного характеру О. Барановича, І. Крип'якевича, А. Петровського. Із сучасних науковців найдетальніше демографічні процеси висвітлили В.О. Джаман, В.К. Євдокименко, О.В. Заставецька, В.П. Копчак та С.І Копчак, В.С. Кравців, М.М. Лаврук, М.Д. Романюк, У.Я. Садова, О.І. Шаблій, Л.Г. Шевчук та ін.

У період трансформаційних змін та реформування економіки України особливий інтерес становить дослідження питання формування та функціонування ринку праці в аграрній сфері. На його розвиток впливає низка чинників, що його зумовлюють, серед яких слід виділити насамперед демографічну ситуацію. На даний час демографічні процеси в Україні

зазнали впливу негативних чинників. До 1993 р. загальна чисельність населення країни зростала і становила 52,1 млн осіб, потім вона почала зменшуватись, і станом на 1 січня 2005 р. її рівень досяг 47280,8 тис. осіб, 2007 р. – 46646,0 тис. осіб, 2008 р. – 46372,7 тис. осіб, а у 2009 р. – 46143,7 тис. осіб [37].

У державі простежується стійка тенденція до зменшення чисельності сільського населення. На початок 2005 р. частка селян у загальній чисельності населення становила 32,3 %, або 15,3 млн осіб, 2007 року ця частка становила 31,87%, або 14,86 млн осіб, 2008 року – 31,7%, або 14,7 млн. осіб, 2009 року – 31,5%, або 14,55 млн. осіб [37]. Найвищими темпами спостерігалось зменшення кількості селян у Вінницькій, Київській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Житомирській та Чернігівській областях. Під впливом регресивних процесів, за прогнозними даними, чисельність сільського населення у 2026 р. очікується в межах 14,2 – 14,8 млн осіб проти 16,5 млн у 1996 р., який було прийнято науково-дослідними установами як базисний для визначення перспектив розвитку на подальші 30 років [51, с. 297]. Таким чином, можна зробити висновки, що сьогодні село в демографічному розвитку не просто деградує, а близьке до того, щоб пройти той критичний рівень, після якого неможливо буде повернутися до стабільного стану. Тому мова має йти не про сповільнення негативних демографічних процесів, а про корінний перелом ситуації, радикальне оздоровлення демографічної ситуації і відтворення потенціалу села. Досить тривалий період населення міст поповнювалось за рахунок відпливу людей із села, у результаті чого стабільно зменшувалась чисельність сільського населення, погіршувались його якісні параметри і скорочувалась база для його звичайного відтворення.

У регіональному розрізі ці проблеми мають аналогічні, але й деякі специфічні особливості, тому дослідження їх є актуальним, у тому числі й на рівні Тернопільської області.

Емпіричними показниками, якими можна охарактеризувати людину, можуть бути дані про загальну чисельність населення, а також демографічна, професійно-кваліфікаційна, освітня та інші структури й тенденції, що визначають якісні характеристики. Знання наявного стану його соціально-демографічної структури у зв'язку зі змінами форм власності та напрямів господарювання конче актуальне і необхідне. Вивчення динаміки чисельності сільського населення, змін у його складі за статтю, віком, родом знань, професією, порівняння даних про народжуваність і смертність тощо важливі не тільки для розуміння сучасних демографічних процесів, а й для прогнозування та розробки демографічної політики. Такий класифікаційний підхід дає змогу проаналізувати рівень зайнятості жителів села, виявити рівень трудової активності різних вікових категорій, визначити характерні сили і тенденції щодо формування ринку робочої сили в АПК тощо [74, с. 67].

Що стосується сільської місцевості, то “демографічна ситуація” – це стан демографічного розвитку сільського населення на всіх рівнях: населений пункт – сільська рада – район – область – природно-економічна зона – країна. Вона характеризується показниками чисельності й статевовікової структури селян, їх природного і механічного руху, фізичного здоров'я тощо. Основним джерелом оцінки демографічної ситуації в сільській місцевості на рівні населеного пункту, сільської ради, району є звітність за формою № 9 “с” “Звіт про склад сільського населення за статтю та віком на 1 січня року”, а також оперативний облік селян на рівні області, природно-економічної зони і країни – дані офіційної статистики [133].

Для кожної території індивідуальні структура, напрями і темпи процесів соціально-економічного розвитку, хоч дані тенденції, у тому чи іншому ступені проявляються і в регіональному аспекті та характерні для всього АПК країни. Є свої особливості в демографічних умовах формування складу кадрів сільськогосподарських підприємств. Економічні реформи в Тернопільській області супроводжувались небувалою для мирного часу

демографічною кризою. Особливо інтенсивно депопуляція виражена в сільській місцевості, що й вимагає особливої уваги до її демографічних проблем.

На 1 січня 2009 р. чисельність наявного населення Тернопільської області становила 1093,3 тис. осіб. Упродовж 2009р. вона скоротилась на 5,3 тис. осіб, що порівняно з 2008 р. менше на 0,5 %. При цьому чисельність міського населення зменшилася на 0,3 тис. осіб, а сільського – на 5 тис. осіб (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Чисельність наявного населення Тернопільської області (на 1 січня відповідного року), тис. осіб*

Показник	Чисельність населення, всього	у тому числі		До загальної чисельності населення, %	
		міське	сільське	міське	сільське
1991	1175,1	494,1	681,0	42,0	58,0
1996	1175,4	512,0	663,4	43,6	56,4
2001	1149,9	495,3	654,6	43,1	56,9
2002	1142,4	485,5	656,9	42,5	57,5
2003	1134,2	483,6	650,6	42,6	57,4
2004	1126,6	481,6	645,0	42,7	57,3
2005	1119,6	478,5	641,1	42,7	57,3
2006	1112,1	476,9	635,2	42,9	57,1
2007	1105,4	475,5	629,9	43,0	57,0
2008	1098,6	474,3	624,3	43,2	56,8
2009	1093,3	474,1	619,2	43,4	56,6

* Джерело: розраховано автором за даними [150, с. 276; 171].

Переважає більшість населення Тернопільської області проживає в селах. Якщо кількість сільського населення і його частка у 2002 р. була найвищою (57,5%), то починаючи з 2003 р. вона постійно знижується (див.

табл. 2.1). Це пов'язано з низьким природним приростом у селах і збільшенням відпливу молоді в міста та за межі області. Зменшення чисельності сільського населення спостерігається в усіх адміністративних районах, але найбільше – у Підгаєцькому та Монастириському районах, а збільшення – у Тернопільському районі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Чисельність сільського населення Тернопільської області в розрізі адміністративних районів (станом на 1 січня відповідного року), осіб*

Район	Рік					2009 р. до, %	
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2008
Бережанський	26292	25941	25572	25279	24888	94,6	98,4
Борщівський	54060	53436	52869	52305	51674	95,6	98,8
Бучацький	49561	49387	49292	49061	48958	98,8	99,8
Гусятинський	42626	42121	41683	41132	40649	95,4	98,8
Заліщицький	38660	38191	37790	37300	36898	95,4	98,9
Збараський	43012	42714	42313	42023	41861	97,3	99,6
Зборівський	35955	35677	35433	35102	34663	96,4	98,7
Козівський	29876	29653	29405	29088	28791	96,4	99,0
Кременецький	42030	41692	41322	40946	40640	96,7	99,2
Лановецький	23565	23297	23000	22648	22440	95,2	99,1
Монастириський	23218	22784	22394	21988	21605	93,0	98,3
Підволочиський	33183	32877	32602	32351	32101	96,7	99,2
Підгаєцький	18715	18417	18136	17812	17499	93,5	98,2
Теребовлянський	50763	50248	49813	49481	49167	96,9	99,4
Тернопільський	52169	52416	52738	53068	53417	102,4	100,7
Чортківський	47090	46407	45828	45258	44761	95,0	98,9
Шумський	30313	29990	29703	29486	29265	96,5	99,2
В області	641088	635248	629893	624328	619277	96,6	99,2

* Джерело: розрахунки автора за даними [172, с. 44-47].

Здійснивши групування даних чисельності сільського населення Тернопільської області на основі табл. 2.2, у найбільш населену групу γ входять Кременецький, Гусятинський, Збараський, Чортківський, Бучацький, Теребовлянський, Борщівський, Тернопільський, а в найменшу групу α – Підгаєцький, Монастириський, Лановецький, Бережанський, Козівський, Шумський райони (табл. 2.3).

Групування районів Тернопільської області за чисельністю сільського населення (2008 р.)*

Група	К-сть районів	Чисельність сільського населення	Райони
1. до 30000	6	146301	Підгаєцький, Монастириський, Лановецький, Бережанський, Козівський, Шумський
2. 30000-40000	3	104753	Підволочиський, Зборівський, Заліщицький
3. 40000 і більше	8	373274	Кременецький, Гусятинський, Збаразький, Чортківський, Бучацький, Терехівський, Борщівський, Тернопільський
Разом	17	624328	-

* Джерело: групування автора на основі даних [172, с. 44-47].

Загалом чинниками, що впливають на зміну чисельності населення, є природний приріст (скорочення) населення, міграційний приріст (скорочення) і адміністративно-територіальні перетворення. Дані за 2008 р., що засвідчують зміни чисельності населення області за цими чинниками, наведені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Складові формування приросту (скорочення) чисельності населення Тернопільської області у 2008 р., осіб*

Територія	Чисельність населення на 1 січня 2008р.	Зміни чисельності населення за 2008 рік			Чисельність населення на 1 січня 2009р.
		загальний приріст, скорочення (-)	у тому числі		
			природний приріст, скорочення (-)	сальдо міграції	
По області	1098618	-5286	-3812	-1475	1093332
Міські поселення	474290	-235	644	-879	474055
Сільська місцевість	624328	-5051	-4456	-595	619277

* Джерело: дані [172, с. 8].

Упродовж 2008 р. чисельність наявного населення області скоротилася на 5,3 тис. і на 01.01.2009 р. становила 1093,3 тис. осіб.

Головним чинником зменшення чисельності населення області є його природне скорочення, яке у 2008 р. було зафіксоване у всіх районах, крім Бучацького району та м.Тернополя, де було зареєстровано природний приріст населення в кількості відповідно 29 і 1076 осіб. Коефіцієнт природного скорочення в цілому в області у 2008 р. знизився порівняно з 2007 р. і становив 4,8 особи на 1000 осіб населення, а у деяких районах його рівень був значно вищий: у Підгаєцькому – 18,8‰, Лановецькому та Монастириському (по 18,5‰) районах (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники народжуваності, смертності та природного приросту населення у районах і м.Тернополі (2008 р.), осіб*

(на 1000 осіб наявного населення)

Район	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст населення		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
В області	11,3	11,8	10,9	14,8	10,5	18,1	-3,5	1,3	-7,2
Бережанський	9,2	9,8	8,9	17,8	12,2	21,8	-8,6	-2,4	-12,9
Борщівський	9,9	8,4	10,5	16,9	14,0	18,0	-7,0	-5,6	-7,5
Бучацький	14,2	12,2	14,8	13,7	11,9	14,3	0,5	0,3	0,5
Гусятинський	11,0	10,7	11,2	16,6	12,6	18,8	-5,6	-1,9	-7,6
Залщицький	9,9	11,0	9,5	16,4	13,2	17,4	-6,5	-2,2	-7,9
Збаразький	10,7	10,6	10,7	15,7	12,6	17,0	-5,0	-2,0	-6,3
Зборівський	10,2	12,7	9,5	18,0	10,9	20,1	-7,8	1,8	-10,6
Козівський	8,8	8,7	8,8	16,8	13,4	18,1	-8,0	-4,7	-9,3
Кременецький	13,6	12,6	14,3	16,0	14,4	17,1	-2,4	-1,8	-2,8
Лановецький	11,9	11,6	12,0	18,5	14,9	19,9	-6,6	-3,3	-7,9
Монастириський	9,0	9,5	8,9	18,5	16,2	19,5	-9,5	-6,7	-10,6
Підволочиський	10,3	10,4	10,3	17,7	14,0	19,0	-7,4	-3,6	-8,7
Підгаєцький	9,9	10,8	9,7	18,8	11,8	19,9	-8,9	-1,0	-10,2
Теребовлянський	10,4	9,7	10,7	16,9	10,6	19,4	-6,5	-0,9	-8,7
Тернопільський	10,6	12,4	10,3	13,4	8,8	14,3	-2,8	3,6	-4,0
Чортківський	10,3	11,1	9,7	15,7	9,8	20,0	-5,4	1,3	-10,3
Шумський	12,8	11,3	13,0	17,9	13,0	18,8	-5,1	-1,7	-5,8
м.Тернопіль	13,0	13,0	-	8,1	8,1	-	4,9	4,9	-

* Джерело: [150, с. 281].

Природне скорочення населення – це результат перевищення померлих над кількістю народжених. Упродовж 2008 р. в області народилося 12388 дітей: у тому числі 5606 (45,3%) – у міських поселеннях, 6782 (54,7%) – у сільській місцевості, а померло 16200 осіб: 4962 (30,6%) – у міських поселеннях, 11238 (69,4%) – у сільській місцевості.

Починаючи з 2002 р. показник загальної народжуваності в області після тривалого (14-річного) зниження почав зростати і у 2008 р. становив 11,3 народжених на 1000 жителів (у 2004-2005 рр. – 9,9‰), а у деяких районах порівняно з 2007 роком зріс: у Буцацькому – з 12,6 до 14,2‰, Кременецькому – з 13,3 до 13,6‰, Чортківському – з 9,3 до 10,3‰.

Таблиця 2.6

Народжуваність, смертність та природний приріст населення, осіб*

Показник	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Кількість народжених							
всього	16712	14112	10570	11035	11623	11431	12388
у міських поселеннях	8103	6204	4403	5045	5384	5265	5606
у сільській місцевості	8609	7908	6167	5990	6239	6166	6782
Кількість померлих							
всього	15032	16122	15721	16802	16556	16473	16200
у міських поселеннях	3881	4514	4549	4949	5038	4979	4962
у сільській місцевості	11151	11608	11172	11853	11518	11494	11238
Природний приріст населення							
всього	1680	-2010	-5151	-5767	-4933	-5042	-3812
у міських поселеннях	4222	1690	-146	96	346	286	644
у сільській місцевості	-2542	-3700	-5005	-5863	-5279	-5328	-4456

Джерело: [150, с. 280].

Рівень народжуваності у 2008 році характеризувався значними відмінностями в окремих районах. Найнижчим він був у Козівському (8,8‰), Монастириському (9,0‰) і Бережанському (9,2‰) районах, найвищим – у Буцацькому (14,2‰) і Кременецькому (13,6‰) та Шумському (12,8‰) районах.

Впливовим чинником скорочення чисельності населення є показник смертності. Динаміка смертності в області має хвилеподібний характер: показник то зростає, то знижується. Упродовж 2000–2003рр. рівень смертності зріс з 13,6‰ до 14,9‰, у 2004р. зменшився – до 14,4‰, у 2005р.

знову зріс – до 15,1‰, а з 2006 р. до 2007 р. знову зменшився – до 14,9 ‰ і у 2008 р. становив 14,8‰. У 2008р. в області померло 16200 осіб (у 2005 р. – 16802 особи). У загальній кількості померлих 183 особи (1,1%) становили діти у віці до 16 років, 3051 особа (18,4%) – населення у працездатному віці та 13322 особи (80,5%) – населення у віці, старшому за працездатний. Середній вік померлих 70,2 року: у тому числі чоловіків – 64,6; жінок – 75,8 року.

Причини смертності в Тернопільській області ті ж, що й в Україні загалом: перше місце займають хвороби системи кровообігу, друге – новоутворення, третє – нещасні випадки, вбивства, самогубства, четверте – хвороби органів дихання та п'яте – хвороби органів травлення. Усі ці захворювання є наслідком забруднення навколишнього середовища радіоактивними елементами, викидами промислових підприємств в атмосферу та дестабілізацією політичного й економічного стану в Україні. Крім того, в області незадовільний стан розвитку медичної інфраструктури в селах, – у більшості сіл відсутні медичні пункти.

Серед демографічних процесів міграція населення займає особливе місце через те, що найбільш чутливо реагує на соціально-економічні, політичні та інші зміни у суспільстві. Міграція населення впливає на демографічну ситуацію, зменшуючи або збільшуючи чисельність населення, змінюючи його статево-вікову структуру. Внутрішньорегіональна міграція не впливає на загальне міграційне сальдо в області, але вона змінює, і часто суттєво, розмір міграційного приросту (скорочення) міського і сільського населення, а також міграційне сальдо в районах.

Міграційне скорочення порівняно з розміром природного скорочення населення має значно менший вплив на формування чисельності, але позитивним є вже той факт, що 2008 р. воно знизилось порівняно з 2007 р. на 13,5% (з 1704 до 1474 осіб). Ці дані наведено в табл. 2.7.

Міграційних рух населення в Тернопільській області, осіб*

Показник	Всього		2008р. до 2005р., %	На 1000 осіб	
	2005р.	2008р.		2005р.	2008р.
Всі потоки міграції					
Кількість прибулих	14130	13482	95,4	12,7	12,3
Кількість вибулих	15810	14956	94,6	14,2	13,6
Міграційне скорочення	1680	1474	87,7	1,5	1,3
Внутрішня міграція					
Кількість прибулих	8722	8598	98,6	7,8	7,8
Кількість вибулих	8722	8598	98,6	7,8	7,8
Міграційне скорочення	-	-	-	-	-
Зовнішня міграція					
Кількість прибулих	5408	4884	90,3	4,9	4,4
Кількість вибулих	7088	6358	89,7	6,4	5,8
Міграційне скорочення	1680	1610	95,8	1,5	1,5

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с. 288].

Міграційне скорочення населення області у 2008 р. формувалось переважно за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 6028 осіб вибулих з області припадало 4553 прибулих.

У 2008р. з області за межі України вибуло 330 осіб, а прибула 331 особа. Таке сальдо міграції в області сформувалось внаслідок міграційного обміну з економічно розвинутими країнами. Міграція з цими країнами мала характер еміграції: на 225 вибулих осіб з області у 2008р. припало лише 120 прибулих. Основними країнами виїзду сільського населення в “далеке зарубіжжя” станом на 1 жовтня 2006 року були Італія – 30,3%, Росія – 20,1%, Іспанія – 9,1%, Польща – 13,2%, Португалія – 6,7%, США – 5,3%, Великобританія – 3,6% та Чехія – 6,9% [158, с. 24].

Основні причини зовнішньої трудової міграції лежать в економічній площині, незадовільних матеріальних можливостях значної частини населення та високому рівні безробіття. В області на одне вільне робоче місце, за станом на 1 жовтня 2006 р., претендує 9 зареєстрованих незайнятих громадян, а рівень безробіття, визначений за методологією МОП, становить 9,3 % (в Україні

6,6%). Великою є ще різниця в умовах життя і рівнях зарплати в Україні та країнах Заходу. У Тернопільській області тривалий час зберігається найменший розмір середньомісячної заробітної плати.

Згідно з даними сільських рад та розрахунковими матеріалами щодо міських населених пунктів Тернопільської області станом на 1 жовтня 2006 р. за межами нашої держави працювало 57,8 тис. громадян, або 9,5% від кількості населення в працездатному віці, у тому числі 31,6 тис. вихідців з міст і селищ міського типу (11%) та 26,2 тис. селян (8,1%). Ці дані наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Обсяги трудової міграції міського і сільського населення Тернопільської області за кордон станом на 1 жовтня 2006 р., осіб*

Район	Чисельність мігрантів			У відсотках від кількості осіб працездатного віку		
	Всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
По області	57799	31591	26208	9,5	11,0	8,1
Бережанський	2223	1260	963	10,2	11,9	8,6
Борщівський	3599	1451	2148	9,2	12,3	7,8
Бучацький	3764	1110	2654	10,5	12,3	9,8
Гусятинський	3733	2065	1668	10,2	14,9	7,3
Заліщицький	3386	1431	1955	12,4	17,5	10,3
Збаразький	2643	1038	1605	8,2	10,4	7,2
Зборівський	2007	792	1215	8,8	13,0	7,3
Козівський	2275	908	1367	10,9	13,4	9,8
Кременецький	3333	2135	1198	8,1	11,7	5,2
Лановецький	1064	708	356	6,5	13,6	3,2
Монастириський	2505	1156	1349	14,1	19,0	11,5
Підволочиський	2508	1024	1484	9,8	14,2	8,1
Підгаєцький	1034	225	809	9,5	11,3	9,1
Теребовлянський	3446	1077	2369	10,0	9,4	10,3
Тернопільський	2745	485	2260	8,3	8,2	8,3
Чортківський	5173	2898	2275	12,1	15,0	9,7
Шумський	780	247	533	4,1	8,0	3,4
м.Тернопіль	77581	11581	-	8,7	8,7	-

* Джерело: [158, с. 18-20].

Проблеми, що породжує зовнішня трудова міграція, на наш погляд, полягають у наступному:

– по-перше, загрожують державній безпеці України, адже вони стимулюють таке ганебне явище, як торгівля людьми;

– по-друге, багато заробітчан несуть морально-психологічні втрати, мають розлади здоров'я, переживають депресії, зокрема через острах депортації, численними серед цієї категорії громадян є й факти втрати життя. Гіркими поворотами долі стають розбиті сім'ї. За деякими підрахунками, 75 % сімей заробітчан або вже розпалась, або на грані розпаду;

– по-третє, “соціальне сирітство”, бездоглядність дітей. За даними опитування школярів області, майже у 25 відсотків із них батьки на заробітках за кордоном, зокрема у 4 відсотків учнів – одночасно батько і мати. Це позбавляє дітей нормального психологічного, морального розвитку, рано втягує їх у трясовину пияцтва, наркоманії, проституції і навіть штовхає до суїцидів.

Відплив з країни робочої сили є чітким індикатором становища в державі, рівня оплати праці, несвоєчасних її виплат тощо. Час дешевої робочої сили минув. Країні потрібні висококваліфіковані кадри з гідною зарплатою, а єдиним дієвим засобом її зростання може бути розвиток економіки, зниження податкового тиску, розширення виробництва та підвищення рівня зайнятості населення і на цій основі – зростання матеріального забезпечення. Головним чинником, що знизить трудову міграцію, є забезпечення людей роботою на рідній землі з належними умовами праці, наближенням заробітків до рівня оплати праці в розвинених країнах. Наявність роботи не дає гарантій від бідності, але продуктивна зайнятість – шлях до подолання бідності та відвернення від виїзду на заробітки за кордон.

Третім чинником, що формує чисельність населення, є адміністративно-територіальні перетворення, які спричинюють зміни у кількості міського та сільського населення області і районів. У 2008 р. такі перетворення в Тернопільській області не відбувалися.

Таким чином, у зв'язку з погіршенням демографічної ситуації в області, ми вважаємо, що для покращання процесу формування трудових ресурсів у сільському господарстві необхідно виконати низку завдань, спрямованих на вирішення цієї проблеми, а саме: сприяння збільшенню

народжуваності; виконання програми охорони здоров'я населення; зниження рівня захворюваності та смертності; забезпечення надання належної медичної допомоги; спрощення процедури наданих кредитів на придбання (будівництво) житла для молодих сімей у сільській місцевості; вирішення проблеми нелегальної трудової міграції – та подолання їх негативних наслідків.

2.2. Аналіз зайнятості сільського населення

Управління зайнятстю населення в усіх країнах світу займає одне з провідних місць у механізмі реалізації державної політики. Це не є випадковим, адже стан ринку праці, наявність умов для докладання праці характеризують загальний соціально-економічний стан країни та спроможність державної політики вирішувати проблеми розвитку і соціальної безпеки. Оскільки негативні тенденції на ринку праці можуть призвести до негативних економічних (падіння обсягу виробництва) і соціальних наслідків (падіння рівня життя населення), рівень зайнятості населення є соціально-економічним показником, що опосередковано відображає ефективність управління економікою в цілому.

На сьогодні стан ринку праці в сільській місцевості України характеризується високим рівнем зайнятості в аграрній сфері та низькою продуктивністю праці. Як наслідок, має місце занадто низька ефективність сільськогосподарського виробництва, що не може не впливати негативно на якість життя в сільській місцевості, демографічні аспекти відтворення трудових ресурсів, а звідси – й на формування продовольчої безпеки країни.

Сутність трансформацій, що відбуваються нині у сфері використання праці в сільській місцевості, полягає у заміні формальної зайнятості (яку можна ототожнювати з прихованим безробіттям) зайнятстю продуктивною. Під останньою розуміють такий її рівень, коли творчі можливості працездатного населення використовуються найефективніше [31].

Зайнятість населення – один з найважливіших економічних показників стану економіки країни. Так, зайнятість населення є складовою частиною економіки, де здійснюється діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, що приносить їм дохід у грошовій або іншій формі. Зайнятість населення формується під впливом економічних, соціально-демографічних і нормативно-правових чинників та відображає стан економіки країни як в цілому, так і за сегментами. Одночасно ріст рівня зайнятості та чисельності зайнятих працівників здійснює вагомий вплив на економічну ефективність діяльності підприємств аграрного сектору (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Вплив чисельності зайнятих працівників на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств у районах Тернопільської області (2008р.)*

Група районів за чисельністю зайнятих у сільськогосподарських підприємствах, осіб	Кількість районів в групі	Середня чисельність зайнятих, осіб	Вартість валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р.), тис. грн	
			на 1 га посівної площі	на зайнятого працівника
1. до 500	6	317	1607	86
2. 501–1000	4	652	2009	94
3. 1001 і більше	6	1204	2679	91
Разом у середньому	17	729	2256	91

*Джерело: групування автора за даними [150].

Дані свідчать, що в міру зростання чисельності зайнятих працівників у сільськогосподарських підприємствах із першої групи до третьої з 317 до 1204 осіб, або в 3,8 раза, обсяг виробництва продукції на 1 га сільськогосподарських угідь збільшився в 6 раз, однак певної залежності в підвищенні продуктивності праці в цих підприємствах на спостерігається. Це свідчить про відсутність чіткого зв'язку між перевагами великотоварного

сільськогосподарського виробництва з ефективним використанням трудових ресурсів в аграрних підприємствах області.

Кількість економічно активного населення в Тернопільській області за 2005–2008 рр. скоротилась на 1,4 тис. осіб, або на 0,3%. Такий показник зумовлений зменшенням чисельності населення області під впливом природного, міграційного та економічного руху. Зайнятість у цілому в області зменшилась на 0,2 тис. осіб, хоча зайнятість міського населення з кожним роком зростає: у 2005р. – 164,8 тис. осіб, 2007р. – 171,6 тис. осіб, 2008р. – 174,3 тис. осіб, а сільського зменшується, відповідно: 260,3, 251,9 та 250,6 тис. осіб. Відповідно зменшується кількість безробітних міського населення та збільшується сільське безробіття, це зумовлено тим, що у сільській місцевості не тільки не створюються нові робочі місця, а й скорочуються вже створені (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Населення за економічною активністю та місцем проживання
Тернопільської області, осіб***

Показник	Економічно активне населення	в тому числі:		Економічно неактивне населення
		зайняті	безробітні	
2005 р.				
Всього	467,4	425,1	42,3	340,3
у тому числі				
міське	182,2	164,8	17,4	185,1
сільське	285,2	260,3	24,9	155,2
2007 р.				
Всього	463,3	423,5	39,8	340,0
у тому числі				
міське	187,4	171,6	15,8	179,5
сільське	275,9	251,9	24,0	160,5
2008 р.				
Всього	466,0	424,9	41,1	334,7
у тому числі				
міське	189,3	174,3	15,0	177,1
сільське	276,7	250,6	26,1	157,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 61].

Аналізуючи ринок праці в сільській місцевості, можна стверджувати, що у 2008 р. в селах Тернопільської області проживає більше половини економічно активного населення (63,7%), із них зайняті становлять 57,7%. Якщо у 2000–2004 рр. середній рівень сільського безробіття становив 12,04%, то починаючи з 2005 р. почав скорочуватись і у 2007 р. був 8,7%, а у 2008 р. – 9,4%, а питома вага економічно неактивного населення складала відповідно 47,2% та 47,1% (рис. 2.1).

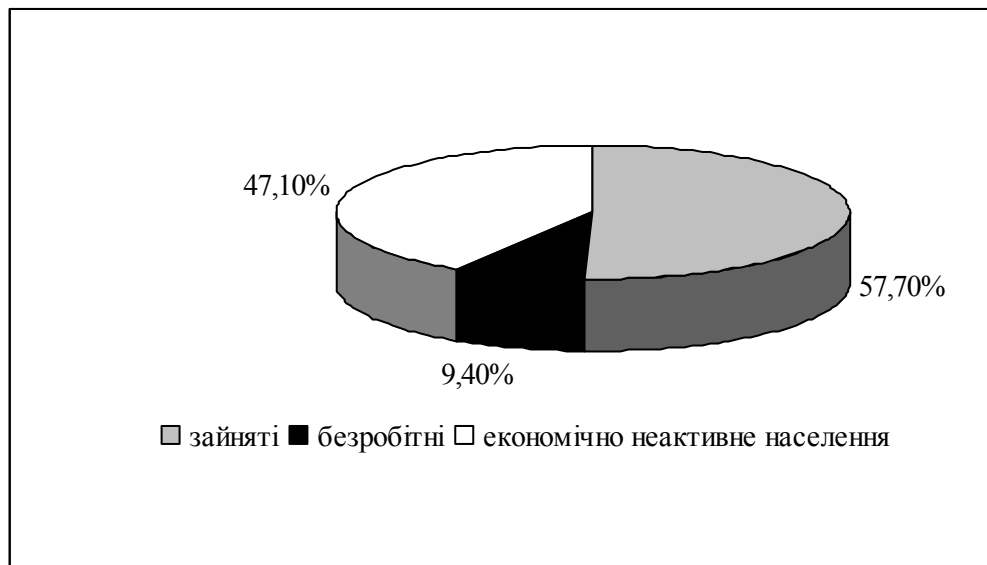

Рис. 2.1. Структура сільського населення Тернопільської області за економічною активністю (2008 р.), %.*

*Джерело: [150, с. 295].

Внаслідок соціально-економічних змін у суспільстві в останні роки набуло розвитку таке явище, як особисті селянські господарства, стабільність та життєздатність яких пов'язані з виконанням ними функції – відтворення трудових ресурсів. Практика показує, що особисті селянські господарства існують у таких масштабах, в яких проявляються реальні потреби та інтереси селянської сім'ї у самовідтворенні. Забезпечити своїм членам гарантований рівень добробуту, максимально наближений до соціального стандарту – головна економічна мета особистих селянських господарств. У ринковій економіці основним джерелом доходів для сімей, які проживають у сільській місцевості стали особисті підсобні господарства.

В існуючих умовах особисті селянські господарства, які належать до приватного сектора економіки, можна розглядати і як шлях до забезпечення продовольчої безпеки країни та економічної стабілізації в аграрній сфері. На сьогодні вони є наймасовішою та найгнучкішою формою господарювання на селі. Займаючись підсобним господарством, сільські мешканці підкреслюють свою пристосованість до складних економічних умов. Більшість сільських сімей таким чином задовольняє свої потреби у продуктах харчування. Одночасно тут мають місце значні зміни (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

**Динаміка зайнятих у сільському господарстві Тернопільської області
у 2005–2008 рр.***

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008р. до, %	
					2005р.	2007р.
Середньорічна чисельність працівників сільськогосподарських підприємств, осіб	20474	17173	13864	12362	60,4	89,2
Кількість зайнятих у фермерських господарствах, осіб	3065	2426	2307	1896	61,9	82,2
Кількість зайнятих в особистих селянських господарствах, осіб	123661	106601	103329	98742	79,8	95,6
Всього зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	147,2	126,2	119,5	113,0	76,8	94,6

* Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних [150, с. 296].

Аналіз наведених даних засвідчує, що в області з 2005 р. спостерігається стійка тенденція до регресивних змін кількості зайнятих у сільському господарстві. Особливо стрімкими темпами зменшується кількість працівників сільськогосподарських підприємств. Значною мірою це є наслідком зменшення кількості останніх. Починаючи з 2006 р. до 2008 р. чисельність зайнятих в особистих селянських господарствах скорочується. Щодо кількості працюючих у фермерських господарствах, то з 2005 р. вона з кожним роком зменшується, а у 2008 р. в цих господарствах залишилось працювати 1,9 тис. осіб.

Процес трансформації особистих селянських господарств є очевидним і необхідним. Ринкові умови сприятимуть розвитку найефективніших з них, що стимулюватиме збільшення обсягів виробництва та поліпшення якості сільськогосподарської продукції. Малі господарські форми, створені на базі особистих селянських господарств, здійснюватимуть вагомий внесок у підвищення ефективності використання трудових ресурсів і забезпечення продовольчої безпеки країни [94, с. 104].

У табл. 2.12 показана динаміка зайнятого населення в Тернопільській області. Загальна чисельність зайнятого населення в усіх сферах економічної діяльності Тернопільській області у 2005 р. становила 425,1 тис. осіб, у 2006 р. – 411,7 тис. осіб, 2007 р. – 423,5 тис. осіб, а у 2008 р. – 424,9 тис. осіб, що свідчить про нестабільність ринку праці.

Що стосується зайнятих у сільському господарстві, то їх частка зменшувалась з 34,6% у 2005 р. до 26,6% у 2008 р., що пов'язане і з збільшенням чисельності зайнятого населення в особистих селянських господарствах.

Таблиця 2.12

Динаміка зайнятого населення Тернопільської області*

Рік	Чисельність населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності		Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибицтво, %	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%
2005	425,1	100,0	147,2	34,6
2006	411,7	100,0	126,2	30,6
2007	423,5	100,0	119,5	28,2
2008	424,9	100,0	113,0	26,6
2008р. до 2005р., %	99,9	-	76,8	-
2008р. до 2007р., %	100,3	-	94,6	-

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с. 296].

Якщо розглядати зайнятість сільського населення у сільськогосподарському виробництві, то вона з кожним роком скорочується і у 2008 р. становила 12362 особи і порівняно з 2005 р. скоротилась на 39,6%, а з 2007 р. – на 11,8% (табл. 2.13). На селі населення зайняте в державних підприємствах у 2008 р. складало 143 особи і порівняно з 2005 р. скоротилось на 59,1%. У підприємствах недержавної форми власності скорочується використання праці сільських мешканців з кожним роком, що пов'язано з більшим використанням сільськогосподарської техніки. У недержавній формі власності у 2008 р. порівняно з 2005 р. праця сільських мешканців скоротилась на 39,3%, а порівняно з 2007 р. – на 11,1 %.

Таблиця 2.13

Зайнятість населення Тернопільської області за місцем проживання та формами власності, осіб*

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008 р. до, %	
					2005р.	2007р.
Зайняте населення, всього, тис. осіб	467,4	411,7	423,5	424,9	90,9	100,3
Сільське зайняте населення в сільськогосподарських підприємствах, осіб	20474	17173	13864	12362	60,4	89,2
У т.ч. за формами власності:						
державна	350	550	120	143	40,9	119,2
недержавна	20124	13623	13744	12219	60,7	88,9

*Джерело: розрахунки автора за даними [97, с. 5]

Щодо вікової структури (табл. 2.14), у 2008 р. порівняно з 2005 р. відбувається значне зростання рівня зайнятості сільської молоді віком від 15 до 24 років – на 24,6 %. При цьому одночасно зменшилась частка зайнятих сільських мешканців у віці від 25 до 29 років – на 8,0%, у віці від 30 до 34 років – на 2,5%, у віці від 40 до 49 років – на 6,3% та у віці від 60 до 70 років – на 18,75% порівняно з 2005 р., хоча вони є продуктивними та більш досвідченими працівниками. Зросла частка зайнятих у 2008 р. сільських мешканців у віці від 35 до 39 років (на 4,3%) та у віці від 50 до 59 років (на 11,5%).

**Структура зайнятості сільського населення за віком у
Тернопільській області, %***

Рік	Всього	в тому числі у віці, років						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
2005	100	12,2	11,3	12,1	11,5	25,3	14,8	12,8
2006	100	14,5	12,2	11,4	11,5	24,9	14,7	10,8
2007	100	15,0	11,4	11,3	11,9	24,7	15,5	10,2
2008	100	15,2	10,4	11,8	12,0	23,7	16,5	10,4
2008р. до 2005р., %	-	124,6	92,0	97,5	104,3	93,7	111,5	81,25

*Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 78].

Слід зазначити, що серед зайнятого населення сільського господарства існують працівники, які хоча й належать фактично до категорії зайнятого населення, але досить часто перебувають у безоплатних адміністративних відпустках та невиходах на роботу внаслідок переведення на скорочений робочий день (тиждень), тобто в умовах вимушеної неповної зайнятості. Частка працівників сільського господарства, мисливства й пов'язаних з ними послуг, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, змінюється щорічно, зокрема у 2005 р. їх було 6,3%, 2006 р. – 8,4%, 2007 р. – 6,2%, 2008 р. – 5,8%. Рівень вимушеної неповної зайнятості у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах відносно середньооблікової чисельності штатних працівників у 2005 р. склав 2,7%, у 2006 р. – 3,8%, 2007 р. – 3,3%, 2008 р. – 4,5% і є ще досить високим (рис. 2.2).

Частка найманих працівників, які перебували в адміністративних відпустках, склала у 2008 р. 2,2%, що свідчить про значне скорочення офіційної частини прихованого сільського ринку праці.

Втрати робочого часу через неоплачувані відпустки та зайнятість неповний робочий день (тиждень) з ініціативи адміністрації в розрахунку на одного штатного працівника сільського господарства, мисливства та

пов'язаних з ними послуг в Україні становили 1,0% фонду робочого часу за 2008 рік, а в Тернопільській області – 1,3 % [109, с. 146, 158].

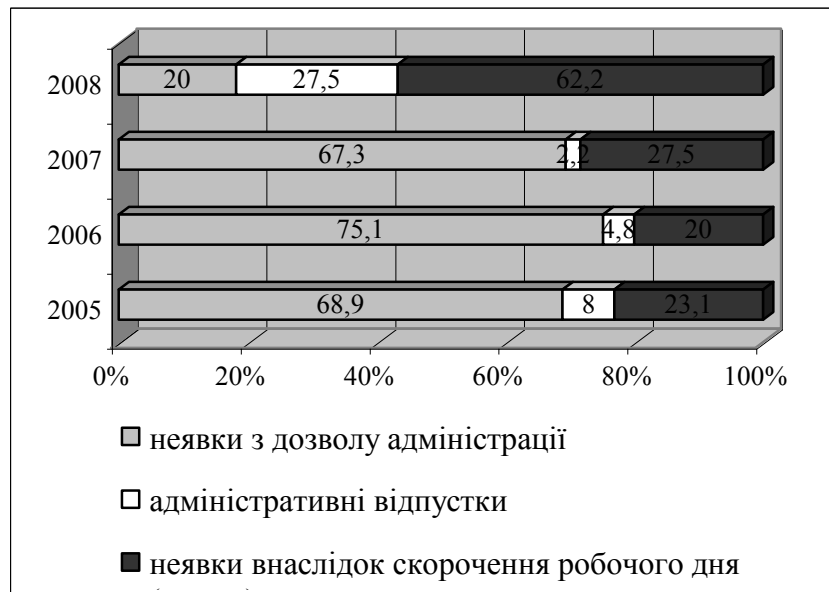

Рис. 2.2. Динаміка частки працівників сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості. %.*

* Джерело: [109, с. 97].

Вимушена неповна зайнятість в Україні поки що не регламентована законом. Це призводить до порушення міжнародних норм. Так, у Законі України “Про зайнятість населення” працюючих в умовах повного і неповного робочого часу віднесено до однієї категорії – зайнятого населення. У ньому відсутнє поняття “часткове безробіття” [119, с.12]. Тобто відсутні законодавчі норми, які визнають безробітними або такими, що потребують соціального захисту, працівників, які, фактично будучи безробітними, водночас перебувають у трудових відносинах і з своїми роботодавцями. Врегулювання цієї проблеми вимагає: внесення відповідних змін до національного законодавства, встановлення нормативу робочого часу і законодавчого визнання категорії частково безробітного за міжнародними нормами; надання державою та підприємствами допомоги частково безробітним; впровадження страхування на випадок часткового безробіття.

Неофіційна частина прихованого ринку праці охоплює осіб, які не мають роботи і не реєструються в службі зайнятості через низький рівень розміру допомоги з безробіття, невисокі шанси отримати бажану роботу за допомогою центрів зайнятості та мають можливість одержати доходи від нерегламентованої зайнятості.

В сучасних наукових дослідженнях з проблем сільського ринку праці нерегламентована зайнятість займає важливе місце. Науковці Науково-дослідного центру з проблем зайнятості та ринку праці визначили, що нерегламентована зайнятість – це явище, яке супроводжує тіньову економіку і являє собою фактично не контрольовані суспільством виробництво, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг [14, с. 57].

У сільському господарстві нерегламентована зайнятість охоплює неконтрольоване виробництво, обмін і споживання послуг. На нашу думку, нерегламентована зайнятість – це неформальна економічна діяльність, яка вилучена і з сфери соціально-трудоових норм, не враховується державною статистикою, може мати характер кримінальної діяльності та приносить прибутки, що приховуються від оподаткування.

Позитивною рисою неформальної зайнятості є збереження потенціалу людських ресурсів і робочої сили, стримування процесу зубожіння населення та підтримку його платоспроможності, збільшення пропозиції споживчих товарів та послуг, розвиток підприємницьких навичок у громадян. Проте ці позитивні характеристики не врівноважують негативні функції неформальної зайнятості, які спричинюють деформації ринку праці.

Таким чином, неофіційна частина прихованого сільського ринку праці охоплює населення, яке займається нерегламентованою трудовою діяльністю. Це явище у цій сфері потребує спеціальних глибоких досліджень, оскільки саме у сільському господарстві існують широкі можливості для здійснення певних видів нерегламентованої зайнятості. Так, сьогодні поширення набула практика найму приватними підприємцями працівників для сезонних робіт без оформлення відповідних документів та повідомлення

податкової адміністрації. Негативним моментом для неофіційно зайнятих сільських працівників є втрата соціальних гарантій та пенсійного забезпечення.

Слід відзначити негативні тенденції стосовно рівня безробітних, який з кожним роком зростає в Тернопільській області. За даними обласного центру зайнятості, у період з 2005 р. до 2008 р. чисельність безробітних зросла на 1200 осіб. Рівень зареєстрованого безробіття у 2008 р. становив 9,4% і порівняно з 2000 р. зменшився на 0,7%, а починаючи з 2005 р. збільшився на 0,7 % (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Динаміка сільського безробіття в Тернопільській області *

Показник	2000р.	2003р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	Відхилення 2008р. до 2005р., + -
Чисельність безробітних, всього, осіб	24,6	26,8	24,9	24,4	24,0	26,1	1,2
Рівень безробіття зареєстрованого, %	10,1	13,5	8,7	9	8,7	9,4	0,7

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 85]

Крім того, дані обстежень рівня безробіття сільського населення за віковими групами у 2005 – 2008 рр. свідчать, що відбулися зміни до погіршення. Якщо у 2005 та 2007 роках рівень безробіття становив 8,7%, то у 2008 році – 9,4% (табл. 2.16).

Якщо ці дані розглянути за віковою структурою, то у віковій групі від 15 до 24 років безробіття щорічно зростає, оскільки головною вимогою більшості працедавців є необхідність досвіду роботи. Так, у віковій групі віком від 15 до 24 років рівень безробіття у 2008 р. порівняно з 2007 р. збільшився на 5,2%, і це незважаючи на підвищення рівня зайнятості сільської молоді (див. табл. 2.14). Скорочується рівень безробіття лише у

мешканців віком від 25 до 39 років, а починаючи від 40 років і більше – рівень безробіття сільського населення зростає.

Таблиця 2.16

Рівень безробіття сільського населення Тернопільської області за віковими групами та освітою, %*

Показник	2005р.	2007р.	2008р.	Темп приросту (+), скорочення (-) (2008р.), пунктів	
				2005р.	2007р.
Рівень безробіття сільського населення, %	8,7	8,7	9,4	0,7	0,7
у т.ч. за віком					
15-24 років	10,7	11,9	17,1	6,4	5,2
25-29 років	7,9	9,4	6,2	-1,7	-3,2
30-34 років	11,6	16,8	8,6	-3	-8,2
35-39 років	12,5	14,0	5,6	-6,9	-8,1
40-49 років	8,7	4,7	11,6	2,9	6,9
50-59 років	9,1	5,5	9,1	-	3,6
У т.ч. мають освіту:					
повну вищу, осіб	2,7	1,2	6,9	4,2	5,7
базову вищу	2,7	3,8	1,1	-1,6	-2,7
професійно-технічну	12,1	12,5	18,3	6,2	5,8
повну загальну	10,5	76,3	60,7	50,2	-15,6
базову загальну	7,9	6,2	12,4	4,5	6,2

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 86]

Що стосується безробіття за освітою, то найбільші зміни у 2008 р. відбулися в осіб, які мають повну загальну освіту, і порівняно з 2005 р. воно збільшилося на 50,2 пункту, а в порівняно з 2007 р. скоротилось на 15,6 пункту. Але, незважаючи на такі факти, питома вага безробітних з повною загальною освітою є найбільшою. З кожним роком збільшується кількість безробітних з повною вищою освітою, осіб з професійно-технічною та базовою загальною освітами. Порівняно з 2007 р. у 2008 р. скоротилось безробітне сільське населення, яке має базову вищу освіту, на 2,7 пункту.

На фоні певної стабілізації безробіття загалом і його зменшення в містах, усе помітнішим стає сільське безробіття, що виникло наслідок

реформування аграрного сектора економіки, розпаювання КСП і передачі землі у приватну власність, починаючи з 1996 року. Поряд з об'єктивними причинами, пов'язаними з реформуванням земельних і трудових відносин на селі, існують і суб'єктивні, які є наслідком деякої недосконалості законодавства про зайнятість та інструкцій про порядок нарахування субсидій. Окремі працездатні жителі сіл реєструються у центрах зайнятості з метою отримання комунальних субсидій, допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, а також і допомоги з безробіття. У результаті кількість безробітних селян та відповідно рівень безробіття на селі невинно зростають (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Динаміка зміни чисельності безробітних громадян за місцем проживання, осіб.*

* Джерело: [146].

Непоодинокими є випадки, коли селяни, маючи в користуванні 5-10 гектарів земельного паю, обробляють землю власними силами чи віддають її в оренду, отримуючи додатковий дохід, і одночасно перебувають на обліку в центрах зайнятості як безробітні.

Природно, що селянська праця є в основному сезонною. Отож, відпрацювавши належним чином у весняно-осінній період у фермерських і

особистих селянських господарствах, частина селян користується можливістю щодо нібито законного отримання допомоги з безробіття.

Статистичні дані свідчать, що за станом на 1 січня 2009 р. виявлено, що в цілому в області було 8062 безробітні особи, що складає 36,8% від загальної кількості сільських та 24,5% від загальної чисельності безробітних, у тому числі 1911 безробітних мають сертифікати на земельний пай (23,7%), 1953 особи мають державні акти на землю (24,2%), а 4198 безробітних (52,1%) передали земельні частки (паї) в оренду. Практично не впливає на обсяги сільського безробіття постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2003р. № 2031, згідно з якою з обліку в центрах зайнятості області протягом 2007 р. було знято лише 5 осіб (у Підволочиському районі – 4 особи, та Збаразькому – 1 особу), а у 2008 р. – тільки одну особу.

На нашу думку, під час реєстрації сільських мешканців у центрі зайнятості, необхідно брати до уваги не наявність земельної ділянки, а дохід який вона приносить, і чи вона обробляється взагалі.

За даними Тернопільського обласного центру зайнятості, починаючи з 2000 р. чисельність жителів міст, зареєстрованих як безробітні, зменшилась у 2,6 раза, а сільських, навпаки, збільшилась в 1,5 раза (табл. 2.17). За станом на 1 січня 2008 р. на обліку в центрах зайнятості перебувало 28523 безробітних, з них селян – 19132 особи, що становить 67,1 % від їх загальної кількості, у 2009 р. – 32893 безробітних, з них жителів сільської місцевості – 21914 громадян, що відповідно складає 66,6%.

У 2009 р. найбільше сільських жителів перебувало на обліку у Кременецькому – 2708 осіб (2284 осіб – у 2008 р.), Борщівському – 2474 (1919 осіб), Гусятинському – 1920 (1864 особи), Шумському – 1741 (1489 чол.) та Буцацькому – 1647 (1457 осіб) районних центрах зайнятості.

Таблиця 2.17

Чисельність та питома вага сільських безробітних*

Рік	Чисельність безробітних, всього	Чисельність безробітних жителів сіл	Питома вага в загальній чисельності безробітних, %
01.01.2000	39259	11281	28,7
01.01.2002	39798	15962	40,1
01.01.2004	41839	25508	61,0
01.01.2005	48044	31222	65,0
01.01.2006	42558	28434	66,8
01.01.2007	33979	23024	67,8
01.01.2008	28523	19132	67,1
01.01.2009	32893	21914	66,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [145, с. 14; 146, с. 17]

У відсотковому відношенні найбільша частка сільських жителів серед безробітних у 2009 р. була у Шумському 90,3% (87,9% – у 2007 р.), Бучацькому – 86,3% (84,3%), Тернопільському – 81,8% (82,8%), Заліщицькому – 81,8% (80,7%) та Борщівському – 81,5% (78,7%) районах. Це пов'язано і з зменшенням підприємств та їх розмірів, а в деяких районах і зникненням сільськогосподарських підприємств.

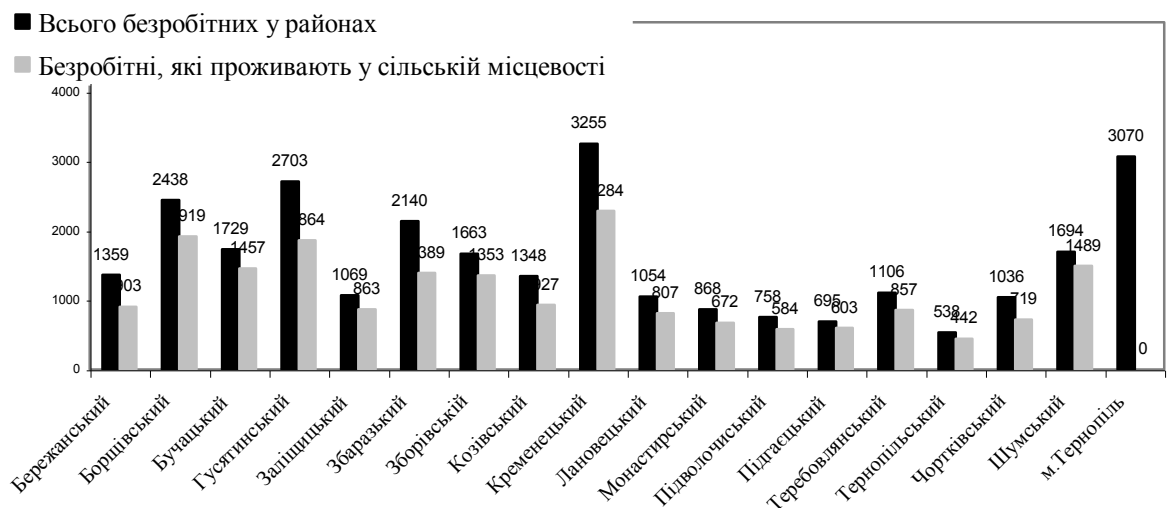

Рис. 2.4. Чисельність безробітних, які проживають у сільській місцевості, у розрізі районів Тернопільської області (станом на 01.01.2008 р.), осіб.*

* Джерело: [146, с. 27].

Щодо оцінки у складі безробітних за тривалістю незайнятості, то варто зауважити, що середня тривалість безробіття мала тенденцію до зменшення в період 2005–2007 рр., а у 2008 р. вона зросла (табл. 2.18).

У 2008 р. порівняно з 2007 р. відбулися структурні зміни безробітних з тривалістю незайнятості до 1 місяця – 3,2 в.п., від 9-12 місяців на 5,6 в.п. та понад один рік зросла на 20,8 в.п. Такі дані підтверджують думку, що у особи незайнятої більше ніж дев'ять місяців знижується активність пошуку роботи, зменшується бажання працювати, втрачаються трудові навички, переоцінюються життєві цінності. Також слід зазначити, що довготривале безробіття породжує бідність і подальше розшарування населення за рівнем доходів, маргіналізацію населення та прояв інших негативних наслідків.

Таблиця 2.18

**Дані про сільських безробітних у Тернопільській області
за тривалістю незайнятості ***

Показник	2005р.	2007р.	2008р.	Відхилення 2008р. до 2007р., пунктів
Сільське населення, тис. осіб	24,4	24,0	26,1	2,1
у т. ч. за тривалістю незайнятості, % до підсумку: до 1 місяця	4,4	9,9	13,1	3,2
1-3 місяці	19,0	25,7	24,7	-1
3-6 місяців	24,5	23,8	7,7	-16,1
6-9 місяців	20,0	26,2	13,7	-12,5
9-12 місяців	11,2	10,9	16,5	5,6
від 1 і більше	20,9	3,5	24,3	20,8
Середня тривалість незайнятості, місяців	14	9	6	66,7

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 90]

Ще одна категорія, що цікавить дослідників, стосується тривалості пошуку роботи (табл. 2.19).

Дані про безробітних сільської місцевості Тернопільської області за тривалістю пошуку роботи*

Показник	2005р.	2007р.	2008р.	Відхилення 2008р. до 2005р., пунктів
Сільське населення, тис. осіб	24,4	24,0	26,1	1,7
з них: шукали роботу, намагались організувати власну справу, тис. осіб	23,6	22,9	25,4	1,8
у тому числі за тривалістю пошуку роботи, %:				
1-3 місяці	32,2	44,1	54,1	21,9
4-6 місяців	24,8	30,1	13,5	-11,3
7-9 місяців	20,1	14,4	6,8	-13,3
10-12 місяців	8,0	7,5	11,6	3,6
понад рік	14,9	3,9	14,0	-0,9
Середня тривалість пошуку роботи, місяців	6	5	5	-1

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 91].

Так, у 2008 р. активність пошуку роботи сільського безробітного населення від 1 до 9 місяців становила 74,4%. Більшість безробітних сільської місцевості Тернопільської області шукали або намагались організувати власну справу в 2008р. – 97,3%. Найбільша активність у пошуку роботи спостерігалась у період з 1-3 місяців у 2005 р. – 32,2%, у 2006 р. – 44,1% та у 2008 р. – 54,1%.

Під час проведення нами анкетного опитування сільських мешканців Тернопільської області (дод. А), більшість респондентів відповіла, що для відкриття власної справи коштів, що виділяються державною службою зайнятості вистачає (табл. 2.20).

Відповіді респондентів були неоднозначні: незадовільним фінансування державою відкриття власної справи вважають 42 особи (26,1%). Лише 5 осіб відповіли, що виплата є високою. Виходячи з отриманих результатів, можна стверджувати, що більшість сільських

безробітних готові до підприємницької діяльності та вбачають перспективи щодо відкриття власної бізнесової справи.

Таблиця 2.20

Відповіді сільських безробітних щодо перспективи відкриття власної справи за рахунок державного фінансування*

Питання анкети	Респонденти	
	осіб	%
Перспективи відкриття власної бізнесової справи за рахунок фінансування центрами зайнятості:		
висока	5	3,1
достатня	108	67,1
незадовільна	42	26,1
утримались від відповіді	6	3,7
Разом	161	100

* Джерело: розраховано на основі проведеного автором анкетування сільських мешканців Тернопільської області

Отже, аналізуючи ринок праці в сільській місцевості, бачимо, що у 2008 р. в селах Тернопільської області проживає більше ніж половина економічно активного населення (63,7%), із них зайняті становлять 57,7%.

В області спостерігається стійка тенденція до регресивних змін кількості зайнятих у сільському господарстві. Особливо стрімкими темпами зменшується чисельність працівників сільськогосподарських підприємств, що значною мірою є наслідком зменшення кількості останніх. З 2006 до 2008 р. чисельність зайнятих в особистому селянському господарстві скорочується. Щодо працюючих у фермерських господарствах, то з 2005 р. їх кількість з кожним роком зменшується, а у 2008 р. в цих господарствах залишилось працювати 1,9 тис. осіб.

Станом на 1 січня 2009 р. виявлено, що в цілому у області було 8062 безробітні особи, що складає 36,8% від загальної кількості сільських та 24,5% загальної чисельності безробітних, у тому числі 1911 безробітних мають сертифікати на земельний пай (23,7%), 1953 особи мають державні

акти на землю (24,2%), а 4198 безробітних (52,1%) передали земельні частки (паї) в оренду.

На нашу думку, під час реєстрації сільських мешканців у центрі зайнятості необхідно брати до уваги не наявність земельної ділянки, а дохід який вона приносить, і чи вона обробляється взагалі, що потребує правового вирішення даного питання.

2.3. Організаційне забезпечення попиту і пропозиції на сільському ринку праці

Попит на робочу силу відображає потребу економіки в певній кількості працівників, яку пред'являють власники робочих місць. Він складається з кількості вакансій і посад тих робітників, яким роботодавець шукає заміну. Зазвичай така потреба виражається у фізичних особах. Загальний попит кількісно повинен дорівнювати чисельності зайнятих плюс вакансії, що є. Попит на робочу силу формується за галузями і в кількісному виразі повинен збігатися із загальною потребою в робітниках підприємств і організацій всіх організаційно-правових форм власності.

Інформаційною базою даних про чисельність і структуру економічно активного і неактивного зайнятого населення в розрізі міст і сіл, фактичного безробіття та інших даних є вибіркові обстеження населення з проблем зайнятості, що проводяться Держкомстатом України.

Реорганізація сільськогосподарських підприємств і значні скорочення обсягів виробництва в сільському господарстві та інших сільських галузях і сферах діяльності, скорочення соціальної сфери, загальне погіршення економічної ситуації значно скоротили попит на робочу силу.

У результаті перетворень виробничих відносин створена нова інституційна структура виробництва й зайнятості, що характеризується перевагою приватних організаційно-правових форм господарювання.

Інституційні перетворення призвели також до формування в аграрній економіці сектора фермерських господарств. Але оскільки основна маса селян психологічно й професійно була не готова до переходу на новий тип господарювання, то масштаби розвитку цього сектору не виправдали очікувань. Через це утворилась низка диспропорцій і негативів (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Динаміка чисельності економічно активного й економічно неактивного сільського населення працездатного віку в Україні (15-70 років), тис. осіб*

Рік	Економічно активне населення	у тому числі:		Економічно неактивне населення
		зайняті	безробітні	
2000	6894,6	6429,3	465,3	4322,0
2005	6987,0	6586,1	400,9	3907,9
2006	6949,8	6548,3	401,5	3867,2
2007	6974,4	6595,0	379,4	3745,4
2008	6953,1	6555,5	397,6	3647,9
2008р. до 2005р., %	99,5	99,5	99,2	93,3
2008р. до 2007р., %	99,7	99,4	104,8	97,4

*Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 107, 117, 127,137].

Отже, за період з 2000–2008 рр. чисельність населення в працездатному віці збільшилась на 58,5 тис. осіб, або на 0,8%, а порівняно з 2007 р. скоротилась на 21,3 тис. осіб, або на 0,3%. Чисельність зайнятих у 2008 р. порівняно з 2000 р. також зросла на 126,2 тис. осіб, або на 2%, а порівняно з 2007 р. скоротилась на 39,5 тис. осіб, або на 0,6%. Порівняно з 2007 р. у 2008 р. кількість безробітних зросла на 18,2 тис. осіб (4,8%), що є негативним показником. Проаналізувавши чисельність економічно неактивного сільського населення, констатуємо, що воно з кожним роком скорочується. Так, у 2008 р. порівняно з 2005 р. воно скоротилось на 6,7%, а з 2007 р. на 2,6%.

Динаміка економічної активності сільського населення за 2000–2008рр. свідчить, що в Тернопільській області переважає активне населення. У 2005 р. рівень зайнятості становив 59,1%, у 2006 р. – 56,3%, у 2007 р. – 57,7% і у 2008 р. становив 57,7%, що дає підстави стверджувати про позитивні зміни (рис. 2.5).

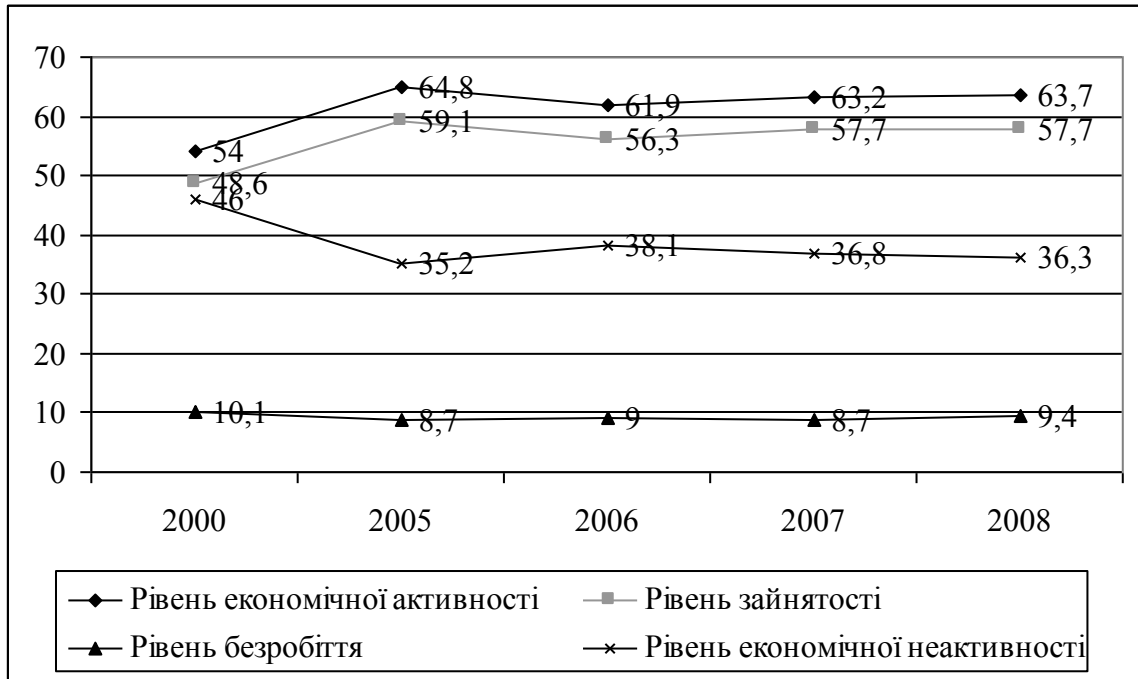

Рис. 2.5. Динаміка економічної активності сільського населення Тернопільської області, %.*

* Джерело: [42, с. 112, 122, 132, 142].

Рівень зайнятості сільського населення в період з 2000 р. до 2008 р. дещо стабілізувався, але якщо до 1990 р. рівень був стовідсотковий, без врахування працездатних осіб, що знаходились у відпустці з догляду за дітьми в домашньому господарстві, то різке скорочення цього показника свідчить про несприятливий клімат у сільській зайнятості (рис. 2.6).

Починаючи з 2003 р. спостерігається збільшення чисельності зайнятого сільського населення та рівня зайнятості. Загалом простежується майже однакова тенденція за рівнем зайнятості в Тернопільській області та Україні.

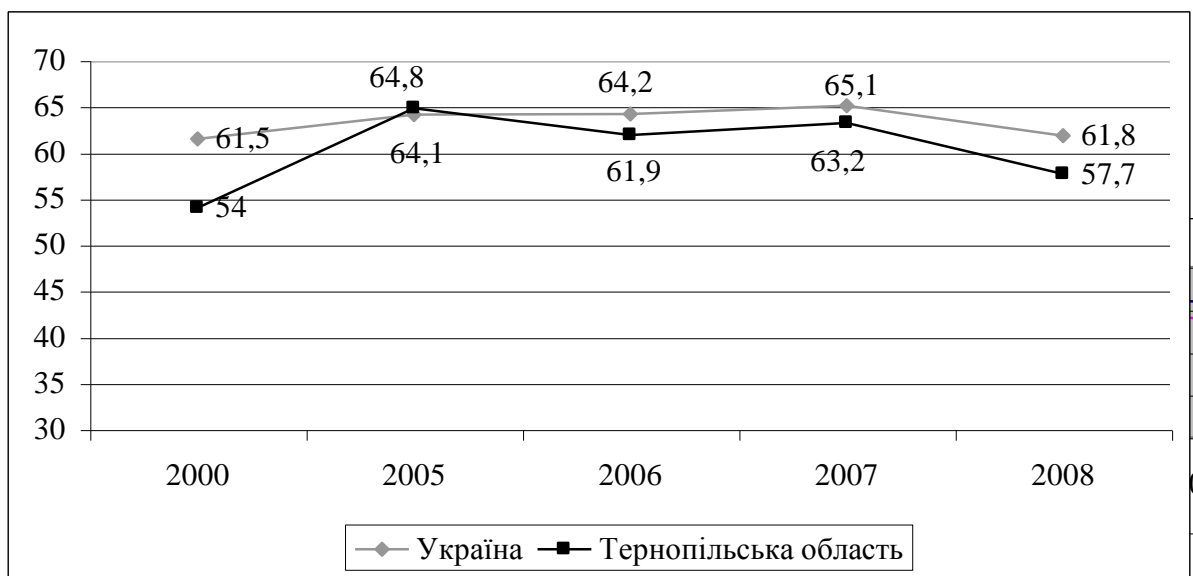

Рис. 2.6. Динаміка рівня зайнятості сільського населення в Україні та Тернопільській області, %.*

*Джерело: [42, с. 122]

Економічна активність сільського населення, що відображає можливий потенціал залучення сільського населення у виробництво Тернопільської області, збільшилась у 2008 р. порівняно з 2000 р. на 9,7 %, в Україні – на 4,1% (рис. 2.7).

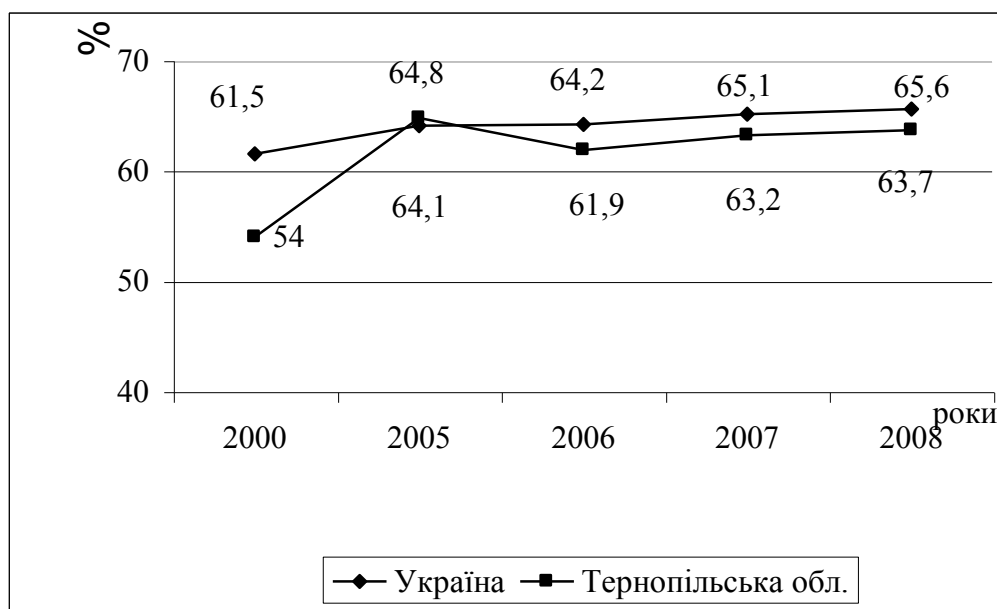

Рис.2.7. Динаміка рівня економічної активності сільського населення в Україні та Тернопільській області, %.*

* Джерело: [42, с. 112].

У складі економічно неактивного населення за статтю та місцем проживання найбільша питома вага припадає на жінок (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Економічно неактивне населення за статтю і місцем проживання, тис.

осіб*

Показник	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Україна					
всього	13318,4	13559,7	13542,1	13312,0	12971,1
чоловіки	5381,0	5412,2	5343,6	5212,5	5019,3
жінки	7937,4	8147,5	8198,5	8099,5	7951,8
сільське населення	4322,0	3907,9	3867,2	3745,4	3647,9
Тернопільська область					
всього	342,1	340,3	352,2	340,0	334,7
чоловіки	143,5	146,6	147,4	142,0	136,8
жінки	198,6	193,7	204,8	198,0	197,9
сільське населення	208,1	155,2	167,1	160,4	157,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [42, с. 133-137]

Економічно неактивне населення – це населення у віці, встановленому для виміру економічної активності, яке не виявляє попиту на робочі місця, тобто не належить ні до зайнятих, ні до безробітних. В основному економічно неактивні сільські мешканці зайняті виробництвом продукції в особистих селянських господарствах. Причому не враховується ні розмір господарства, ні рівень товарності, ні рівень доходу таких господарств. На наш погляд, ця небезпечна тенденція росту незайнятого населення свідчить про слабкий вплив на ринок праці з боку держави.

На думку російського вченого Б.П. Панкова, при аналізі необхідно додатково виділити категорію “реальна пропозиція праці”, яка б охоплювала не тільки економічно активне населення, але й частину економічно неактивного населення, яке бажає працювати [103]. Справа в тому, що за період розвалу крупнотоварного виробництва і переходу робітників у низькотоварні особисті селянські господарства частина населення була віднесена в категорію економічно неактивного. Частка економічно неактивного населення в працездатному віці в складі трудових ресурсів на

селі має тенденцію до зростання. На думку Б.П. Панкова, значну частину цієї категорії населення можна віднести до потенційного ринку праці, куди входять особи, які висловили бажання працювати.

За нашими розрахунками, у Тернопільській області питома вага цього сегмента робітників у 2008 р. склала приблизно 25 % у працездатному віці. З урахуванням цього контингенту загальну пропозицію на сільському ринку праці можна визначити за формулою:

$$\text{Птр} = \text{Зн} + \text{Бн} + \text{Пенн}, \quad (2.1)$$

де Птр – пропозиція трудових ресурсів на сільському ринку праці, тис. осіб;

Зн – чисельність зайнятого населення, тис. осіб;

Бн – загальна чисельність безробітних, тис. осіб;

Пенн – чисельність економічно неактивного населення, яке бажає працювати, тис. осіб.

Згідно з розрахунками за цією формулою реальна пропозиція робочої сили у 2008 р. складає 434,3 тис. осіб, що підтверджується даними табл. 2.23.

Із наведених даних видно, що в кількісному виразі всі структурні елементи пропозиції робочої сили, крім безробітних, за вказаний період зменшились. Так, чисельність зайнятих у 2008 р. зменшилась порівняно з 2007 р. на 2 тис. осіб (0,5 %), безробітних – збільшилась на 2,1 тис. осіб (8,7 %), чисельність осіб економічно неактивного населення в працездатному віці, що бажають працювати, зменшилась на 2,8 тис. осіб (1,8 %).

Структурно динаміка пропозиції робочої сили фактично повторює кількісні зрушення: збільшується частка зайнятих, зменшується питома вага безробітних та економічно неактивного населення. Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що тенденції, які спостерігаються в пропозиції робочої сили, повністю відповідають завданням сталого розвитку сільських територій.

**Динаміка і структура пропозиції робочої сили на сільському ринку праці
Тернопільської області, тис. осіб***

Рік	Пропозиція робочої сили тис. осіб	у тому числі:					
		зайняті		безробітні		економічно неактивне населення в працездатному віці, що бажає працювати	
		тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
2005	440,4	260,3	59,1	24,9	5,6	155,2	35,3
2006	438,3	246,8	56,3	24,4	5,5	167,1	38,2
2007	436,3	251,9	57,7	24,0	5,5	160,4	36,8
2008	434,3	250,6	57,7	26,1	6,0	157,6	36,3
2008р. до 2005р., %	98,6	96,3	-1,4	104,8	0,4	101,5	1,0
2008р. до 2007р., %	99,5	99,5	-	108,7	0,5	98,2	-0,5

* Джерело: розрахунки автора за даними [42]

Зайнятість у сільському господарстві має свої особливості та специфіку. Специфіка сільської зайнятості зумовлюється особливістю сільськогосподарського виробництва, з його сезонністю та непередбаченістю природнокліматичних умов. За сферами зайнятості трудові ресурси села поділяються на дві основні групи: зайняті в усіх сферах економічної діяльності та зайняті поза суспільним виробництвом (особи індивідуальної трудової діяльності, служителі релігійних культів та ін.). Зайняті в усіх сферах економічної діяльності у свою чергу поділяються на зайнятих у галузях економіки і зайнятих в інших сферах економічної діяльності. Перші охоплюють працівників сфери матеріального виробництва та невиробничої сфери.

До зайнятих у сфері матеріального виробництва належать працівники промисловості, сільського та лісового господарства (включаючи особисте сільське господарство), будівництва, транспорту і зв'язку, торгівлі,

громадського харчування, матеріально-технічного постачання, збуту і заготівлі. До зайнятих у невиробничій сфері належать працівники житлово-комунального господарства та невиробничих видів побутового обслуговування населення, охорони здоров'я, фізкультури і соціального забезпечення, освіти, культури, мистецтва, науки і наукового обслуговування, фінансування, кредитування і страхування, апарату органів державного та господарського управління, кооперативних і громадських організацій.

Аналіз сільської зайнятості в галузевому розрізі у Тернопільській області (дод. Б) показав, що порівняно з 2005 р. у 2008 р. в області відбулося зменшення загальної кількості зайнятих на 0,2 тис. осіб, або на 0,1 % (внаслідок зменшення зайнятості у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибальстві та рибництві на 24,1%). Водночас чисельність найманих працівників підприємств, установ, організацій зменшилася на 5 тис. осіб, або 2,1%, і становила 244,2 тис. осіб. В основному принципово нових змін практично не сталося, і село залишається сферою прикладання сільськогосподарської праці.

Зменшення зайнятих у сільському господарстві підтверджує й динаміка руху робочої сили у цій галузі (рис. 2.8).

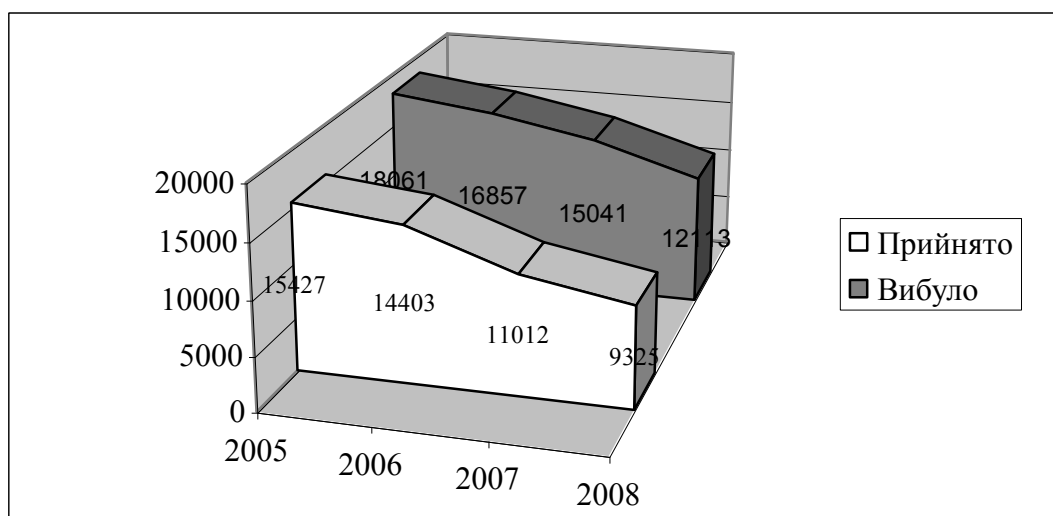

Рис. 2.8. Динаміка прийому та вибуття робочої сили в сільському господарстві Тернопільської області, осіб.*

* Джерело: [109, с. 45].

На підставі даних табл. 2.24 можна стверджувати, що протягом досліджуваного періоду вибуття працівників сільського господарства перевищує кількість прийнятих у цій галузі. Рівень вибуття робочої сили у 2008 р. майже на 30% перевищує рівень прийому.

Таблиця 2.24

Рівень прийому та рівень вибуття робочої сили в сільському господарстві Тернопільської області до середньооблікової кількості штатних працівників, осіб *

Рік	Прийнято	Порівняно з попереднім роком, в.п.	Вибуло	Порівняно з попереднім роком, в.п.
2005	15427	131,8	18061	127,2
2006	14403	93,4	16857	93,3
2007	11012	76,4	15041	89,2
2008	9325	84,7	12113	80,5

* Джерело: розрахунки автора за даними [109, с.45].

Отже, у сільському господарстві Тернопільської області спостерігається постійне зменшення чисельності працюючих, що є наслідком несприятливих демографічних, економічних та соціальних умов розвитку сільських територій.

В аграрному секторі спостерігається складна економічна ситуація, що призводить до вивільнення працівників (табл. 2.25).

Аналіз даних табл. 2.25 свідчить, що в Тернопільській області за досліджуваний період зменшується вивільнення працівників сільського господарства. За досліджуваний період кількість вивільнених працівників досягла 107 осіб, хоча фактичне вивільнення не відповідало рівню планового показника. Позитивним явищем є те, що кількість вивільнених жінок з кожним роком зменшується, зокрема у 2008 р. порівняно з 2005 р. вона зменшилася майже наполовину.

Таблиця 2.25

**Вивільнення працівників сільського господарства
Тернопільської області***

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008р. до 2007р., %
Передбачалося вивільнити, осіб	1398	1546	490	192	39,2
Фактично вивільнено, осіб	806	947	214	107	50
у т.ч. займали: робочі місця	276	330	126	55	43,6
посади службовців	175	257	37	28	75,7
місця, які не потребують професії, спеціальності	355	360	51	24	47,1
У % до загальної кількості: жінки	29,3	31,9	15,3	14,6	108,5
молодь віком до 35 років	1,9	3,7	8,4	14,6	173,8

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

Причини звільнення працівників сільського господарства можна з'ясувати виходячи з табл. 2.26.

Таблиця 2.26

**Звільнення робочої сили в сільському господарстві
Тернопільської області***

Рік	Вибуло, осіб			До середньооблікової кількості штатних працівників, %		
	всього	у т. ч. з причин:		всього	у т. ч. з причин:	
		плинності кадрів	скорочення штатів		плинності кадрів	скорочення штатів
2005	18061	14601	1111	64,3	52,0	4,0
2006	16857	13793	862	73,7	60,3	3,8
2007	15041	13140	537	81,5	71,2	2,9
2008	12113	10229	221	79,4	67,0	1,4
Абсолютне відхилення 2008-й від 2005-го	67,1	70,0	19,9	123,5	128,8	35

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

За досліджуваний період коефіцієнт плинності кадрів зріс на 28,8%. Водночас коефіцієнт скорочення штатів зменшився на 65%. Відповідно у середньому 62,6% працівників сільського господарства звільнено в результаті плинності кадрів, а 3% підлягали скороченню штатів.

Чисельність безробітних за деякими професіями зростає швидше, ніж кількість вакантних робочих місць. Так, наприклад, за професією “агроном” кількість безробітних зростає на 175 осіб за період 2005–2008 рр., а потреба в робітниках цієї професії зростає на 98 осіб за цей самий період.

Таблиця 2.27

Професійно-кваліфікаційний склад зареєстрованих у службі зайнятості працівників сільського господарства Тернопільської області та вакансії робочих місць, осіб*

Показник	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність незайнятих зареєстрованих, які звернулись у пошуках роботи, осіб	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність незайнятих зареєстрованих, які звернулись у пошуках роботи, осіб	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність незайнятих зареєстрованих, які звернулись у пошуках роботи, осіб	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність незайнятих зареєстрованих, які звернулись у пошуках роботи, осіб
Агроном	3	187	143	384	121	306	101	362
Зоотехнік	-	-	21	106	19	80	20	91
Лікар ветеринарної медицини	15	-	119	67	54	100	59	72
Оператор машинного доїння	3	33	-	-	8	47	24	41
Дояр	-	212	122	441	49	314	35	271
Працівник ветеринарної медицини	-	58	32	118	19	98	27	84
Тваринник	-	-	21	160	25	111	19	106
Тракторист	-	-	414	1166	-	-	-	-
Фермер	-	1	0	2	0	2	0	4
Робітник фермерського господарства	1	35	105	92	38	121	79	143

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

Активний вплив має міграція на підтримання рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили в сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві в Тернопільській області протягом 2005-2008 рр. Незважаючи на від'ємне сальдо міграції, навантаження на одне робоче місце залишається досить високим, оскільки лише кожний сотий бажаючий працевлаштуватися в сільському господарстві отримує таку можливість (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

Динаміка попиту та пропозиції робочої сили в сільському і лісовому господарстві в Тернопільській області (на 31 грудня), осіб*

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008 р. до 2005 р., %
Чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості	15854	13016	10042	10301	65,0
Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад	111	122	195	110	99,1
Навантаження на одне вільне робоче місце	164	115	54	101	61,6

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

У зв'язку з незначним зниженням попиту робочої сили в Тернопільській області за останні чотири роки на 0,9%, спостерігається одночасне зниження її пропозиції на 35,0% і становить, як уже було зазначено, 101 особу на одне робоче місце.

Розглянувши динаміку попиту на робочу силу в Тернопільській області протягом 2005–2008 рр., можна зазначити, що як і потреба у працівниках в сільському та лісовому господарствах, так і робочих місцях та посадах службовців попит збільшився відповідно на 2,1% та 2,4% (табл. 2.29). Необхідно зазначити, що порівняно з 2005 р. у 2008 р. попит на робочу силу в сільському господарстві, яка не потребує професійної підготовки,

скоротився на 4,6%, та й потреба у праці жінок та молоді віком до 35 років також відповідно скоротилась на 4% та 5,1%.

Таблиця 2.29

**Динаміка попиту на робочу силу в сільському господарстві
Тернопільської області (на 31 грудня), %***

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008 р. до 2005 р.(+,-)
Всього, у тому числі із загальної кількості на:	100,0	100,0	100,0	100,0	-
- робочі місця	36,4	34,5	36,9	38,5	2,1
- посади службовців	9,6	10,1	11,3	12,0	2,4
- місця, які не потребують професійної підготовки	54,0	55,3	51,7	49,4	-4,6
із загальної кількості:					
- жінки	50,6	53,0	49,5	46,6	-4
- молодь до 35 років	32,4	30,0	25,1	27,3	-5,1

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

Якщо розглянути у розрізі районів Тернопільської області то найбільша чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості у 2008 році, була зафіксована в Борщівському, Бучацькому, Гусятинському, Зборівському та Кременецькому районах, найменша – у Тернопільському та Підгаєцькому районах (дод. В).

Щодо навантаження на одне вільне робоче місце в сільськогосподарських районах Тернопільської області, то найбільшим воно було в Борщівському, Зборівському, Бучацькому та Кременецькому районах (див. дод. В). У цілому у 2008 році в Тернопільській області навантаження на одне робоче місце становило близько 101 особи.

Протягом 2008 р. послугами базових центрів зайнятості скористалося 49401 (у 2007 р. – 51859) жителів сільської місцевості. Службою зайнятості здійснювалися заходи щодо залучення їх до праці. Її діяльність передбачає надання послуг із працевлаштування, залучення до громадських та сезонних робіт (табл. 2.30).

Як свідчать дані табл. 2.30, за сприяння Тернопільського обласного

центру зайнятості протягом 2005–2008 рр. у сільському господарстві було працевлаштовано 48256 осіб, з них 17727 осіб зайняли робочі місця, 3593 – посади службовців і 26936 осіб працевлаштовано на робочі місця, які не потребують спеціальної підготовки. У структурі працевлаштованих у середньому 47,8 % займають жінки та 35,2 % – молодь віком до 35 років. Необхідно зазначити, що за період дослідження серед працевлаштованих частка осіб віком до 35 років з кожним роком зменшувалась, тоді як питома вага жінок зазнала значних коливань.

Таблиця 2.30

**Обсяги надання соціальних послуг державною службою зайнятості в
Тернопільській області***

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008р. до 2005р., %
Працевлаштовано у сільському господарстві, всього, осіб	13025	12411	11728	11092	85,2
У т. ч. на робочі місця	4517	4472	4420	4318	95,6
посади службовців	784	867	972	970	123,7
місця, які не потребують спеціальної підготовки	7724	7072	6336	5804	75,1
З них жінки, %	50,6	48,0	45,2	47,4	-
особи віком до 35 років	39,3	36,1	32,7	32,6	-
Брали участь у громадських роботах в сільському господарстві, осіб	2019	2249	2448	2629	130,2
Працевлаштовано на сезонні роботи, осіб	4889	3124	1718	1207	70,3

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

За даними таблиці, щорічно збільшується кількість працівників, які брали участь у громадських роботах в сільському господарстві, і порівняно з 2005 р. у 2008 р. було на 30,2% більше працевлаштовано. Працевлаштування на сезонні роботи сільських безробітних з кожним роком скорочується, зокрема у 2005 р. – 4889 осіб, 2006 р. – 3124 особи, у 2007 р. – 1718 осіб, у 2008 р. – 1207 і відповідно до 2005 р. зменшилось на 29,7%.

Групування районів на основі формули (1.2) за коефіцієнтом попиту і пропозиції сільських трудових ресурсів Тернопільської області (табл. 2.31), дало змогу стверджувати, що в Бережанському, Борщівському, Кременецькому, Монастириському та Шумському районах цей коефіцієнт є найнижчий. Відповідно у Лановецькому, Підволочиському, Теремовлянському, Тернопільському та Чортківському районах, що належать до групи γ , коефіцієнт попиту і пропозиції є наближеним до 1, тобто в цих районах більшою мірою пропозиція задовольняє попит.

Таблиця 2.31

Групування районів Тернопільської області за коефіцієнтом попиту і пропозиції (2008 р.)*

Група районів за коефіцієнтом попиту і пропозиції	Кількість районів	Усереднений коефіцієнт попиту і пропозиції	Райони
1. Менше 0,35	5	0,31	Бережанський, Борщівський, Кременецький, Монастириський, Шумський
2. 0,35-0,60	7	0,48	Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Збараський, Зборівський, Козівський, Підгаєцький
3. Більше 0,60	5	0,75	Лановецький, Підволочиський, Теремовлянський, Тернопільський, Чортківський
Разом	17	0,51	-

* Джерело: групування автора за даними [109].

У 2008 р. проведено 111 семінарів для безробітних з орієнтації на підприємницьку діяльність у сфері сільського зеленого туризму. Такі заходи з безробітними проводились також у Борщівському, Бучацькому, Гусятинському, Збараському, Зборівському, Лановецькому, Монастириському, Підгаєцькому, Тернопільському, Теремовлянському та

Шумському районних центрах зайнятості, адже в цих районах є історико-архітектурні та релігійні пам'ятки і сприятливі природно-кліматичні умови.

Серед жителів сільської місцевості проходили професійне навчання 4968 громадян, або 10,1% від загальної чисельності сільських безробітних. Завершили навчання 4234 особи, з них працевлаштовано 3637 осіб (85,9%), у тому числі за скеруваннями служби зайнятості – 3599 (99,0%), самостійно – 38 (1,0%). У 2007 р. професійне навчання проходило 4746 жителів сільської місцевості, що склало 64,2 % від їх загальної чисельності. Завершили навчання 3808 осіб, з них 3036 (80,4 %) – працевлаштовано, у тому числі за скеруванням служби зайнятості – 2945 (96,1 %), самостійно – 118 (3,9 %).

Профнавчання для організації підприємницької діяльності проходили 543 особи за професіями (спеціальностями): кондитер, столяр будівельний, паркетник, касир торговельного залу, кондитер-касир. Проводилось навчання 495 осіб на курсах цільового призначення, спрямованих на започаткування підприємницької діяльності за напрямом “менеджмент малого підприємництва”.

Також започатковано семінари з керівниками підприємств, які функціонують на територіях сільських рад, із залученням представників органів влади. Проведено 51 виїзний семінар з роботодавцями на території сільських рад з питань формування соціально відповідального бізнесу, в яких взяли участь 318 роботодавців. Після проведення семінарів до базових центрів зайнятості надійшло додатково 700 вакансій.

З метою сприяння розвитку підприємництва серед безробітних сільської місцевості, створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення обласна служба зайнятості проводить відповідну роботу з депутатами та головами сільських, селищних і районних рад щодо зменшення розміру оподаткування на перший період підприємницької діяльності колишніх безробітних, які отримують одноразово допомогу з безробіття для організації власної справи.

Крім того, укладено договори про співпрацю з 487 (у 2007р. – 360) сільськими радами, у приміщеннях яких облаштовано інформаційні кутки та розміщено стендове обладнання.

У результаті вжитих заходів 456 (у 2007 р. – 478) громадян отримало одноразову допомогу з безробіття для організації підприємницької діяльності з таких видів: ремонт сільськогосподарської техніки та обладнання, зелений туризм, бджільництво, вирощування та реалізація сільськогосподарської продукції, транспортні та побутові послуги, ветеринарні послуги, геодезичні послуги, випічка кондитерських та хлібобулочних виробів, виробництво столярних виробів, роздрібна торгівля, громадське харчування, художнє ковальство по металу, ремонт автомобільної і побутової техніки та телерадіоапаратури, відгодівля тварин і птиці. Завдяки проведеній роботі з початку року працевлаштовано 15125 (у 2007 р. – 16709) сільських безробітних, що склало 40,3% (44,6 %) від їх загальної кількості, з них 604 особи було працевлаштовано на робочі місця, створені за рахунок надання дотацій роботодавцям.

Отже, результати дослідження стану ефективності використання трудових ресурсів і ринку праці в аграрній сфері Тернопільської області свідчать про об'єктивну необхідність пошуку основних напрямів покращання ситуації з якомога швидшим впровадженням нововведень, спрямованих на підвищення зайнятості та матеріального забезпечення сільського населення.

2.4. Стан аграрної економіки Тернопільської області як чинник функціонування ринку праці

Кон'юнктура ринку сільськогосподарської праці і якісний стан трудового потенціалу галузі (зі сторони чинників попиту) залежать суто від рівня й умов подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. Зміни в кількості кадрів, трансформація професійно-кваліфікаційної

структури, перерозподіл робітників за підприємствами різних форм власності і господарювання, рівень сільського безробіття і часткової зайнятості населення – все це зумовлене динамікою розвитку (чи спаду) галузі. У зв'язку з цим аналіз основних тенденцій і перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва на макро- (країна) і мікро- (область) рівнях є безперечною умовою об'єктивної оцінки формування ринку праці.

Сільське господарство є однією з найбільш важливих складових економіки Тернопільської області. У цій галузі (включаючи мисливство та лісове господарство) створюється п'ята частина валової доданої вартості всіх галузей економіки, зайнято майже третину працюючого населення. Станом на 1 липня 2008 р. в області налічувалось 1126 підприємств, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції або надавали послуги в сільському господарстві, з них 513 (47 %) були діючими (табл. 2.32). Їх кількість порівняно з 2007 р. скоротилась на 47 підприємств. Водночас в області діяло 613 фермерських господарств. В аграрних підприємствах, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, станом на 1 липня 2008 р. було в користуванні 496,2 тис. га сільськогосподарських угідь.

Станом на 1 січня 2009 року в Тернопільській області діяло 301 велике і середнє сільськогосподарське підприємство. У користуванні цих підприємств було 457,6 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, з них 441,0 тис. га ріллі, утримувалось 26,2 тис. голів великої рогатої худоби, 8,3 тис. голів корів, 68,9 тис. голів свиней, 0,3 тис. голів овець та кіз, 684,0 тис. голів птиці.

Зміни у формах господарювання і власності зумовили зрушення в кількості підприємств різних форм власності, показниках ефективності їх роботи (табл. 2.33).

**Динаміка кількості господарюючих суб'єктів у сільському господарстві
Тернопільської області***

Показник	2005р.		2007р.		2008р.		2008 р. до, %	
	одиниць	до загальної кількості, %	одиниць	до загальної кількості, %	одиниць	до загальної кількості, %	2005р.	2007р.
Усього	1220	100	1172	100	1126	100	92,3	96,1
Господарські товариства	214	18	195	17	191	17	89,2	97,9
Приватні підприємства	290	24	274	23	249	22	85,9	90,9
Виробничі кооперативи	17	1	11	1	10	1	58,8	90,9
Фермерські господарства	617	51	612	52	613	54	99,3	100,2
Державні підприємства	7	0	8	1	4	1	57,1	50
Підприємства інших форм господарювання	75	6	72	6	59	5	78,7	81,9

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 30].

Аналізуючи основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, можна помітити, що кількість сільськогосподарських підприємств у 2008 р., на відміну від 2000 р., скоротилась майже вдвічі. Чисельність зайнятих з кожним роком зменшується. Так, у 2000 р. вона становила 71,5 тис. осіб, а у 2008 р. – 12,4 тис. осіб, що на 59,1 тис. осіб, або на 82,7 %, менше. Позитивним у діяльності сільськогосподарських підприємств є те, що з кожним роком збільшуються прибутки підприємств, поступово зростає рівень рентабельності, зменшується кількість збиткових підприємств.

**Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств
Тернопільської області***

Показник	2000р.	2003р.	2005р.	2007р.	2008р.	2008 р. до 2000р., %
Кількість сільськогосподарських підприємств	580	411	338	292	301	51,9
Середньорічна кількість працівників, тис. осіб	71,5	29,9	20,5	13,9	12,4	17,3
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	557	379	335	374	457	82
Прибуток, збиток (-), млн грн	-6,4	26,4	72,0	201,3	300,2	x
Рівень рентабельності, %	-1,0	7,8	14,6	25,7	23,8	x
Кількість збиткових с-г організацій	265	103	113	100	90	34
У відсотках від загальної кількості с-г організацій	45,7	25,1	33,4	34,3	29,9	65,4

* Джерело: розрахунки автора за даними [97, с. 5].

Сучасний стан сільського господарства країни і Тернопільської області характеризується загальним спадом виробництва (табл. 2.34). За досліджувальний період (2000-2008рр.) посівні площі сільськогосподарських культур у господарствах всіх категорій зменшились на 40,3 тис. гектарів (0,2%) в Україні у цілому і на 32,3 тис. га (4,1%) в Тернопільській області, хоча починаючи з 2003 р. їх площі поступово збільшуються.

**Динаміка показників посівної площі та чисельності поголів'я тварин
сільських господарств усіх категорій***

Показник	2000р.	2003р.	2005р.	2007р.	2008р.	2008р. до 2000р., %
Тернопільська область						
Вся посівна площа, тис. га	793,9	658,1	695,1	705,2	761,6	95,9
Поголів'я ВРХ, тис. голів	387,5	287,6	261,3	221,6	205,8	53,1
Поголів'я свиней, тис. голів	276,7	270,3	285,8	318,5	305,5	110,4
Поголів'я овець та кіз	15,9	15,2	13,7	12,2	11,5	72,3
Україна						
Вся посівна площа, тис. га	27173,3	25081,4	26043,6	26060,1	27133	99,8
Поголів'я ВРХ, тис. голів	9423,7	7712,1	6514,1	5490,9	5079,0	53,9
Поголів'я свиней, тис. голів	7652,3	7321,5	7052,8	7019,9	6526,0	85,3
Поголів'я овець та кіз	1875	1859	1630	1679	1726,9	92,1

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 188, 190].

Поголів'я великої рогатої худоби порівняно з 2000 р. скоротилось на 4344,7 тис. голів (46,1%) в Україні у цілому і на 181,7 тис. голів (46,9%) у Тернопільській області. Поголів'я свиней скоротилось на 1126,3 тис. голів (14,7%) в Україні, а в Тернопільській області, навпаки, збільшилось на 28,8 тис. голів (10,4%). Поголів'я овець і кіз скоротилися відповідно на 148,1 тис. голів (7,9%) в Україні в цілому і на 4,4 тис. голів (27,7%) у Тернопільській області.

У Тернопільській області у 2008 р. порівняно з 1990 р. реалізація худоби та птиці (у живій вазі) зменшилась на 126,9 тис. т, виробництво молока – з 505,3 тис. т до 24,1 тис. т. Тваринництво в цілому залишається нерентабельним, а найбільш збитковим є виробництво м'яса ВРХ (-14,4%). Фінансовий стан тваринницьких підприємств залишається дуже складним.

Через відсутність фінансових ресурсів господарства не можуть купувати сучасні машини і обладнання, користуватися послугами ремонтних та інших організацій, застосовувати ефективні технології, вести цілеспрямовану селекційну роботу тощо. Тваринництво оснащено морально застарілою і такою, що фізично зносилася, технікою, понад 80% якої має наднормативний термін експлуатації, що у поєднанні з низьким рівнем технічного стану, обслуговування та експлуатації призводить до порушення технологічних режимів годування тварин і, відповідно, до погіршення виробничих показників. У зв'язку з цим подальший розвиток галузі й підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва, насамперед м'яса, є одним з основних напрямів у сфері АПК. Спад виробництва і скорочення закупівель зумовили насамперед скорочення ринку вітчизняних продовольчих товарів. Скоротилась товарна пропозиція і ринкового фонду м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, цукру, рослинної олії, кондитерських виробів, плодоовочевих консервів і рибної продукції. Погіршилась заготівля населенням картоплі і овочів у великих містах і промислових центрах.

Саме по собі зниження обсягів виробництва не є достатньою ознакою, щоб назвати ситуацію критичною. Воно може свідчити про структурну перебудову, про новий, більш раціональний розподіл ресурсів. Але в даній ситуації воно супроводжується руйнуванням матеріально-технічної бази агропромислового комплексу, що виражається у зниженні закупівель техніки, поганій, некомплектній механізації сільськогосподарських робіт, недостатньому, незбалансованому використанні мінеральних добрив і засобів захисту рослин, поганому дорожньому покритті і застарілих транспортних засобах, замороженні будівництва.

Диспропорція в структурі агропромислового комплексу між сировинними і переробними галузями стала причиною великих втрат сировини і поживних речовин, низької харчової і біологічної цінності продовольчих товарів. Загальний розмір втрат зерна складає в середньому

щорічно 30% валового збору, овочів – понад 30%, картоплі – 26%, плодів і ягід – 35%. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств технікою залишається дуже низькою. На 1000 га ріллі в Тернопільській області припадає всього 12 тракторів, відповідно зростає навантаження на один трактор, яке у 2008 р. складає 36,75 тис. га. Але робити висновки про те, що в сільському господарстві нагромаджуються надлишки робочої сили, не зовсім правильно, оскільки одночасно зі скороченням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції інтенсивно скорочуються і машинно-тракторний парк, і збільшується трудомісткість продукції.

Цікавим є той факт, що особисті селянські господарства володіють 521,1 тис. га земель (або 37,7% від кількості земель сільськогосподарських підприємств), на них вирощують 96% картоплі, 85,3% овочів, 95,9% плодів і ягід. Однією з можливостей виживання сільських мешканців є зайнятість в особистих селянських господарствах. Причому ці господарства є низькодохідними і сільськогосподарська продукція вирощується для власних потреб.

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства у Тернопільській області характеризується даними табл. 2.35.

Таблиця 2.35

**Виробництво валової продукції сільського господарства в
Тернопільській області, %***

Категорія господарств	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2008 р. до 2005 р., %
Усі категорії господарств	55,1	59,7	61,9	63,0	114,3
У т.ч.: сільськогосподарські підприємства	21,7	26,7	30,4	37,6	173,3
Господарства населення	110,1	114,7	113,6	104,9	95,3

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 27].

Аналізуючи виробництво валової продукції всіх категорій господарств порівняно з 2005 р., у 2008 р. воно зросло на 14,3 %, з кожним роком у

сільськогосподарських підприємствах зростає випуск валової продукції, а в господарствах населення – зменшується.

Таблиця 2.36

Виробництво продукції сільського господарства в Тернопільській області (у порівнянних цінах 2005р.), млн грн*

Категорії господарств	2000р.	2003р.	2005р.	2007р.	2008р.	2008р. до 2000 р., %
Усі категорії господарств	2666,5	2453,7	2671,8	2996,7	3054,1	114,5
У т.ч.: сільськогосподарські підприємства	611,4	490,9	654,0	915,9	1132,4	185,2
Господарства населення	2055,1	1962,8	2017,8	2081,0	1921,7	93,5

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 127].

Аналіз показує, що у 2008 р. порівняно з 2000 р. відбулося значне зростання виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах – на 85,2%, а в господарствах населення – зменшення на 6,5%. Загалом у Тернопільській області виробництво продукції сільського господарства у 2008 р. становило 114,5%, що порівняно з 2000 р. більше на 14,5%.

У структурі валової продукції сільського господарства провідне місце за її обсягом займає рослинницька галузь. За 1990–2008 рр. частка рослинництва становила 49,5–65,8%, а тваринництва – 50,5–34,1% вартості валової продукції.

Основними галузями в рослинництві є зернове господарство і буряківництво. Вирощуванням картоплі й овочів, як правило, займаються господарства сільського населення. Тут питома вага цих культур сягає 90–98 і більше відсотків. Сільськогосподарські підприємства майже не займаються вирощуванням картоплі і мало виробляють різних овочевих культур. У тваринництві області переважаючою галуззю є скотарство, другою – свинарство.

Дані аналізу табл. 2.37 показують, що випуск продукції господарствами населення, на відміну від сільськогосподарських підприємств, значно

переважає. Так, у 1990 р. сільськогосподарські підприємства виробляли 62,2% від усього випуску продукції сільського господарства, а починаючи з 2000 р. обсяги їх виробництва впали до 22,9%. У 2008 р. спостерігаємо, що господарства населення виробляють 62,9% сільськогосподарської продукції, а сільськогосподарські підприємства – 37,1%, що порівняно з 1990 р. є оберненими показниками. Тобто населення у 2008 р. виробило рівень випуску продукції сільськогосподарських підприємств у 1990 р., а вони – рівень випуску продукції господарств населення у 1990 р. Основними причинами такої ситуації є те, що кількість сільськогосподарських підприємств значно скоротилась, відповідно й чисельність зайнятих також, і переважна більшість працівників перейшла в особисті селянські господарства.

Посівна площа сільськогосподарських культур Тернопільської області з 916,9 тис. га у 1990 р. скоротилася до 705,3 тис. га у 2008р., або на 23,1% (дод. Д).

Провідною галуззю у Тернопільській області є зернове господарство. У структурі посівних площ за 2008 р. зернові культури становили 64,1%, їх посівні площі досягали 488,0 тис. га. Основною хлібною культурою в області є озима пшениця. Її посіви у 2008 р. займали 187,0 тис. га, а в структурі посівних площ – 24,5%.

Значного скорочення зазнали посіви цукрових буряків. До 1990 р. буряківництво було однією з провідних галузей у сільськогосподарських підприємствах області. Порівняно з 1990 р. посіви цієї культури у 2008р. зменшилися на 60,0% і становили 42,9 тис. га.

Посівна площа в області перенасичена зерновими культурами. У 2008 р. їх питома вага досягла 64,1%, тоді як група кормових культур у посівах зменшилась до 9,0% проти 34,2% у 1990 р. Усе це призвело до всезагального порушення сівозмін у господарствах (див. дод. Д).

Динаміка обсягів виробництва валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.), за категоріями господарств у Тернопільській області*

Показник	1990р.	2000р.	2005р.	2007р.	2008р.	2008р. до 1990р., %
Господарства всіх категорій						
Продукція сільського господарства	4844,7	2666,5	2671,8	2996,9	3054,1	63,0
У тому числі:						
Продукція рослинництва	2400,0	1541,1	1520,3	1859,8	2011,2	83,8
Продукція тваринництва	2444,7	1125,4	1151,5	1137,1	1042,9	42,7
Сільськогосподарські підприємства						
Продукція сільського господарства	3012,5	611,4	654,0	915,9	1132,4	37,6
У тому числі:						
Продукція рослинництва	1708,2	450,1	528,2	753,4	972,7	56,9
Продукція тваринництва	1304,3	161,3	125,8	162,5	159,7	12,2
Господарства населення						
Продукція сільського господарства	1832,2	2055,1	2017,8	2081,0	1921,7	104,9
У тому числі:						
Продукція рослинництва	691,8	1091,0	992,1	1106,4	1038,5	150,1
Продукція тваринництва	1140,4	964,1	1025,7	974,6	883,2	77,4
Господарства населення до господарств усіх категорій, %	37,8	77,1	75,5	69,4	62,9	-
Сільськогосподарські підприємства до господарств усіх категорій, %	62,2	22,9	24,5	30,6	37,1	-

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с.114].

Якщо посівні площі сільськогосподарських культур за 2008 рік порівнювати з 2000 р., то тут є певні зміни. Так, уся їх посівна площа скоротилася з 793,9 тис. га до 761,6 тис. га. на 95,9 тис. га, або 4,1%. Водночас посіви зернових збільшились на 81,3 тис. га, або на 20,0%, зокрема озимих зернових – на 36,1 тис. га, або 22,0%.

Ярі зернові культури в цілому збільшились і становили 118,6% до 2000 р. Однак значно зменшились посіви під вівсом, гречкою, зернобобовими (на 27–46,86%). Господарства області надали перевагу кукурудзі на зерно, площа посіву під якою у 2008 р. досягла 66,6 тис. га, або зросла на 158,1%. Відбулося скорочення посівів під цукровими буряками з 73,0 тис. га у 2000 р. до 42,9 тис. га, або на 42,2% у 2008 р. Різко зменшились посівні площі під кормовими культурами. До рівня 2000 р. вони склали лише 33,5%. Порівнюючи посівні площі сільськогосподарських культур за 2008 р. до 2005 р., тут не спостерігаємо істотних змін. Загальна їх площа розширилась на 66,5 тис. га, або 9,6%. Проте посіви озимої пшениці, як основної хлібної зернової культури, зросли незначно порівняно з 2005 р. – на 3,9 тис. га, або 2,1%.

З ярих зернових культур значно зросли посіви під кукурудзою на зерно, приріст становив 31,6 тис. га, або 90,3%. На 557,5 тис. га, або 72,0%, розширились площі посіву під цукровими буряками.

Істотні зміни за 1990 – 2008 рр. сталися і в динаміці поголів'я худоби та птиці (табл. 2.38). Розміри їх спаду вражають. За всіма категоріями господарств у 2008 р. збереглося лише 22,1% поголів'я великої рогатої худоби від чисельності її у 1990р., корів відповідно 39,7%, свиней – 57,9, овець і кіз – 7,5, птиці – 82,9%.

Проте необхідно наголосити на тому, що в особистих селянських господарствах різкого скорочення поголів'я худоби не сталося, а за окремими видами (вівці, птиця, коні) воно навіть зросло, тоді як у сільськогосподарських підприємствах тваринництво зазнало майже повного краху.

Якщо за 1990 – 2008 рр. поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення скоротилося на 37,3%, то в сільськогосподарських підприємствах у 24,6 раза, або до рівня 1990р. збереглося 4,1%. Корів збереглося 5,0%, свиней – 23,2%.

Таблиця 2.38

**Динаміка поголів'я продуктивної худоби в Тернопільській області
(усі категорії господарств), тис. гол.***

Види худоби	На кінець року					2008р. до, %	
	1990р.	2000р.	2005р.	2007р.	2008р.	2000р.	2005р.
Господарства всіх категорій							
Велика рогата худоба	930,7	387,5	261,3	221,6	205,8	53,1	78,8
у тому числі корови	303,3	193,5	151,9	132,3	120,3	62,2	79,2
Свині	527,5	276,7	285,8	318,5	305,5	110,4	106,9
Вівці і кози	153,3	16,0	13,6	12,2	11,5	71,9	84,5
Птиця	5255,4	4143,2	4729,8	4351,4	4356,0	105,1	92,1
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	644,1	132,4	41,0	30,5	26,2	19,8	63,9
у тому числі корови	165,4	37,9	12,6	10,0	8,3	21,9	65,9
Свині	296,6	38,5	53,3	69,2	68,9	179,0	129,3
Вівці і кози	143,7	0,4	0,5	0,3	0,3	75,0	60,0
Птиця	1324,8	108,6	712,2	700,4	684,0	629,8	96,0
Господарства населення							
Велика рогата худоба	286,6	255,1	220,3	191,1	179,6	70,4	81,5
у тому числі корови	137,9	155,6	139,3	122,3	112,0	72,0	80,4
Свині	230,9	238,2	232,5	249,3	236,6	99,3	101,8
Вівці і кози	9,6	15,6	13,1	11,9	11,2	71,8	85,5
Птиця	3930,7	4034,6	4017,6	3651,0	3672,0	91,0	91,4

* Джерело: розрахунки автора за даними [143].

Такі структурні зміни у складі поголів'я худоби не є позитивними, оскільки тут відсутня концентрація і спеціалізація виробництва, низький рівень технічної енергоозброєності. Це призводить до натуралізації виробництва, до великих затрат праці, вірніше, низької продуктивності праці в сільському господарстві.

Загальний обсяг реалізованої аграрними підприємствами власно виробленої продукції у 2008 р. порівняно з 2007 р. збільшився на 62 %, у т. ч. продукції рослинництва – на 64%, продукції тваринництва – на 48%. Частка продукції рослинництва в загальній вартості реалізованої продукції склала 87%, тваринництва в загальній вартості реалізованої продукції – 87%, тваринництва – 13% (у 2007 р. відповідно 85% та 15%).

Сільськогосподарські підприємства у 2008 р. порівняно з 2007 р. збільшили реалізацію зернових культур на 38,1% та яєць на 3,6%, але зменшили реалізацію картоплі на 28,7%, овочів, худоби та птиці (в живій вазі) – на 9% і молока та молочних продуктів – на 3,2% (табл. 2.39).

Таблиця 2.39

**Реалізація основних видів продукції сільського господарства
сільськогосподарськими підприємствами, тис. т***

Продукція	2000р.	2003р.	2005р.	2007р.	2008р.	2008р.до 2007р., %
Зернові культури	273,8	315,8	483,0	579,3	800,3	138,1
Картопля	1,4	12,8	19,4	26,8	19,1	71,3
Овочі	4,1	3,9	4,2	8,9	8,1	91,0
Худоба та птиця (в живій вазі)	26,3	12,5	7,5	13,4	12,2	91,0
Молоко та молочні продукти	48,7	24,8	28,3	24,9	24,1	96,8
Яйця, млн шт.	20,4	67,5	72,7	111,3	115,3	103,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с. 120].

Структура реалізації продукції сільського господарства у 2008 р. мала такий вигляд: продаж за іншими каналами – 60% (до загального обсягу продажу), переробним підприємствам – 30%, на ринку – 6%, видано пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнові паї (частки) – 3%, населенню в рахунок оплати праці – 1% (табл. 2.40).

**Структура реалізації основних продукції сільського господарства у
сільськогосподарських підприємствах (до загального обсягу реалізації),
%***

Продукція	Переробним підприємствам			На ринку			Населенню			За іншими каналами		
	2000р.	2005р.	2008р.	2000р.	2005р.	2008р.	2000р.	2005р.	2008р.	2000р.	2005р.	2008р.
Зернові культури	4,4	9,2	11,5	31,7	12,5	7,5	30,8	7,8	1,3	33,1	70,5	79,7
Картопля	22,1	30,3	21,2	45,8	9,0	5,8	17,5	0,6	0,4	14,6	60,1	72,6
Овочі	14,8	0,6	-	60,4	15,1	17,8	13,5	1,4	0,5	11,3	82,9	81,7
Худоба та птиця (в живій вазі)	11,4	57,6	71,0	20,1	1,4	0,5	29,6	8,5	2,9	7,6	19,0	16,2
Молоко та молочні продукти	75,6	96,4	99,1	20,1	1,4	0,5	3,1	0,4	0,1	1,2	1,8	0,3
Яйця	62,3	-	-	17,4	11,4	28,4	18,8	-	0,0	1,5	88,6	71,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [149, с. 123; 150, с. 121].

Рівень споживання багатьох продуктів харчування в області значно нижчий від рівня, який склався у цілому в Україні та інших регіонах. Зокрема, за споживанням плодів та ягід і яєць область займає передостаннє місце, м'яса і риби – 21-ше, овочів – 19-те місце. Водночас за рівнем споживання картоплі Тернопільська область займає 7-ме місце, молока та молочних продуктів – 8-ме.

Слід зазначити, що споживання основних продуктів харчування в сільській місцевості Тернопільської області помітно збільшується, крім молока. Порівняно з мінімальними нормами споживання основних видів продуктів у 2008 р. збільшилось споживання хлібних продуктів на 30,7%, картоплі на 77,3%, риби і рибних продуктів на 8,3% та олії на 82,5%. Такі життєво необхідні продукти, як молоко, м'ясо, яйця для широких верств населення залишаються недоступними в достатній кількості через їх дороговизну (табл. 2.41).

Таблиця 2.41

Споживання основних продуктів харчування (на одну особу за рік), кг*

Показник	Міні-мальні норми	Раціо-нальні норми	2005р.	2007р.	2008р.	2008р. до мінімальних норм, %	Довідково: 2008 р в Україні
Хлібні продукти	94	101	121,6	122,8	122,9	130,7	115,4
Картопля	96	124	178,9	172,6	170,2	177,3	131,8
Овочі і баштанні культури	105	161	99,4	111,9	116,9	111,3	129,2
М'ясо і м'ясопродукти (включаючи сало і субпродукти)	52	80	36,7	40,2	42,9	82,5	50,6
Молоко і молочні продукти	341	380	278,1	263,7	249,8	73,2	213,8
Яйця, шт.	231	290	217	234	231	100	260
Риба і рибні продукти	12	20	10,0	10,6	13,0	108,3	17,5
Цукор	32	38	30,8	30,9	33,0	103,1	40,9
Олія	8	13	11,9	13,9	14,6	182,5	15,0

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 37; 61, с. 36].

Сучасний стан економіки зумовлений кризовими явищами, що супроводжуються зменшенням зайнятості населення, скороченням кількості робочих місць та зростанням безробіття, зниженням рівня життя населення, загостренням соціальних проблем. Сьогодні одним з основних шляхів подолання безробіття в сільській місцевості є матеріальна мотивація сільських мешканців.

Так, за даними Державного комітету статистики України, у 2008 р. середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника в сільському господарстві становила 1076 грн., у промисловості з виробництва харчових

продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 1618 грн., у рибальстві, рибництві – 913 грн., або відповідно 60, 90 та 51 відсоток до середнього показника в цілому у галузях економіки країни (1806 грн.).

У сільському господарстві України середньомісячна заробітна плата в 1,6 раза більша від прожиткового мінімуму на одну працездатну особу (669 грн.). Порівняно з 2007 р. вона підвищилася на 47 %, проте залишається найнижчою серед галузей економіки (табл. 2.42).

Таблиця 2.42

**Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників
сільського господарства та пов'язаних з ним послуг, грн***

Рік	Україна	Тернопільська область	Тернопільська область до України, %
2000	111,0	80,0	72
2005	415,0	292,0	70,4
2006	553,0	409,5	74,1
2007	733,0	557,7	76,1
2008	1076,0	970,77	90,2
2008 р. до 2005 р., %	259,3	332,4	73,1
2008 р. до 2007 р., %	143,8	174,1	30,3

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 133; 150, с. 325].

Отже, тенденція зростання заробітної плати працюючих як в Україні загалом, так і в області стає закономірним явищем. Однак потрібно наголосити й на тому, що середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві як загалом в Україні, так і зокрема в Тернопільській області, є значно нижчою порівняно з її рівнем в інших галузях економіки. В Україні за 2000 – 2005 рр. заробітна плата працюючих у сільському господарстві була в 1,9 – 2,2 раза нижчою проти працюючих в інших галузях, у Тернопільській області за цей період була нижчою на 40,7 – 44,6%. Крім того, необхідно зауважити, що працюючі в сільському господарстві Тернопільської області отримують середньомісячну

номінальну заробітну плату праці на 21,1 – 32,5% нижчу порівняно з рівнем оплати цієї категорії працівників у цілому в Україні (див. табл. 2.42). Отже, у населення Тернопільської області купівельна спроможність значно нижча порівняно з населенням інших регіонів України.

Значні розбіжності у рівнях заробітної плати простежуються в Тернопільській області між працюючими у містах і сільській місцевості (табл. 2.43).

Таблиця 2.43

Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у місті і в сільському господарстві Тернопільської області, грн*

Рік	У середньому у області	Працюючі у м.Тернополі	Працюючі у сільському господарстві	Працюючі в сільському господарстві до середньої заробітної плати в області	Заробітна плата працівників у сільському господарстві до працівників у м.Тернополі
2000	135	193	81,33	60,0	42,0
2005	553,47	595	306,56	55,3	51,4
2006	727,27	747,43	429,02	59,0	57,4
2007	942,67	982,22	591,72	62,8	60,2
2008	1313,09	1313,31	985,94	75,1	75,1
2008р. до 2005р., %	237,2	220,7	321,6	x	x
2008р. до 2007р., %	139,3	133,7	166,6	x	x

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с. 326, 328].

Наведені дані підтверджують, що заробітна плата працюючих у сільському господарстві становила лише 42,0 – 75,1% до рівня заробітної плати працюючих у місті Тернополі. Таким чином, купівельна спроможність

працюючих у Тернополі значно вища, ніж таких самих працівників у сільській місцевості.

У Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18.10.2005 р. № 2982 (ст. 4) зазначено, критеріями оцінки втілення державної аграрної політики є забезпечення до 2015 року підвищення рівня доходів сільського населення та середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до рівня не нижче середнього в інших галузях економіки держави. Тобто середньомісячна номінальна заробітна плата працівників сільського господарства має бути не нижче середньої в інших галузях економіки держави [125].

Існує і значна диференціація районів області за рівнем заробітної плати, про що свідчать дані табл. 2.44.

Таблиця 2.44

Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників підприємств сільського господарства в окремих районах Тернопільської області, грн*

Рік	У середньому в області	Райони				Кременецький район до, %	
		з високим рівнем оплати праці		з низьким рівнем оплати праці		Чортківського району	Підгаєцького району
		Чортківський район	Гусятинський район	Підгаєцький район	Кременецький район		
2000	135	80	84	50	69	86,3	138
2005	553,47	388	264	190	173	44,6	91,1
2006	727,27	530	439	218	186	35,1	85,3
2007	942,67	739	620	312	292	39,5	93,6
2008	1313,09	1178	1524	619	525	44,6	84,8
2008р. до 2005р., %	237,2	303,6	577,3	325,8	303,5	-	-
2008р. до 2007р., %	139,3	159,4	245,8	198,4	179,8	-	-

* Джерело: розрахунки автора за даними [143, с. 133].

За 2000 – 2008 рр. середньомісячна заробітна плата у Підгаєцькому і Кременецькому районах порівняно з її рівнем у Чортківському і Гусятинському районах на 13,7 – 55,4% була нижчою. Зокрема у 2007 р. заробітна плата працюючих Кременецького району на 447 – 328 гривень була меншою, ніж працюючих Чортківського та Гусятинського районів, у 2008 р. – на 653 – 999 грн. нижчою. Пояснюється це тим, що заробітна плата вища у тих районах, де більш розвинута переробна й інша промисловість.

Від рівня заробітної плати, яка є основним джерелом доходів працюючих, залежить і розмір грошових доходів домогосподарств.

Грошові доходи домогосподарств та їх структуру відображено у дод. Е.

У 2007 р. грошові доходи в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство становили 1556 грн., або збільшилися у 5 разів порівняно з 2000 р.

Основним джерелом грошових доходів домогосподарств є заробітна плата, пенсії, стипендії тощо. У 2007 р. ця стаття становила 76,6%, у тому числі в міських поселеннях – 77,5%, у сільській місцевості – 75,8%.

Сукупні витрати на одне домогосподарство у Тернопільській області за 2007 р. в середньому за місяць становлять 1843 грн., з них витрати на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом) становлять 52,1%, непродовольчі товари – 27,5%, послуги – 10,8%, неспоживчі витрати – 9,6% (дод. Ж).

Слід відзначити, що у 2007 р. сукупні витрати домогосподарств перевищують їх грошові доходи на 18,4%, у тому числі міського населення – на 25,8% і сільського – на 11,8%. Таке перевищення витрат над доходами, відбувається за рахунок того, що до сукупних ресурсів домогосподарств включаються грошові доходи, вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (без матеріальних затрат на виробництво), суми пільг та безготівкових субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива й інші доходи.

Із зростанням доходів населення Тернопільської області збільшувались і його витрати з розрахунку на одну особу. Якщо у 2000 р. витрати на домогосподарство становили 657 грн., то у 2007 р. – 1843,0 грн., або збільшилися у два рази. Отже, розмір грошових витрат окремих домогосподарств перебуває у прямій залежності від рівня їх доходів. Вищі доходи – більше сім'я може витратити у розрахунку на одну особу коштів.

До грошових витрат окремих домогосподарств в основному належать: витрати на купівлю продуктів харчування – картоплі, хліба і хлібних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, олії, цукру, овочів, фруктів і ягід та ін., алкогольних напоїв, тютюнових виробів, промислових товарів, на оплату різних послуг, на купівлю нерухомості, на будівництво, обов'язкові податки тощо.

Переважаюче місце серед грошових витрат домогосподарств Тернопільської області належить витратам на купівлю продуктів харчування. За 2000 – 2007 рр. вони становили 64,4–52,1%, у тому числі міського населення – 56,0–48,8%, сільського населення – 72,5–55,5%.

Для ефективного відновлення своєї робочої сили людина повинна повноцінно харчуватися та користуватися певними благами.

Незважаючи на те, що в структурі сукупних витрат витрати на продукти харчування становлять 63,4%, споживання продуктів харчування з кожним роком зменшується. Споживання продуктів харчування у домогосподарствах області (у середньому за місяць) у розрахунку на одну особу міського і сільського населення характеризують дані, наведені в табл. 2.45.

Домогосподарства сільської місцевості на 12 – 23,6 % менше споживають таких продуктів харчування, як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, яєць, цукру, олії, овочів, фруктів, порівняно з міськими домогосподарствами. Але у сільській місцевості домогосподарства на 62,9–65,6% більше споживають картоплі, на 14,4–32,6% більше хліба і хлібних продуктів порівняно з міськими домогосподарствами.

Зрозуміло, що в селі на присадибних ділянках насамперед вирощують картоплю і сільське населення має більші можливості її споживати в більшій кількості. Проте споживання картоплі на 62,9–65,6% більше сільським населенням, ніж міськими, пояснюється тим, що у містах сім'ї споживають більш калорійні продукти, ніж сім'ї сільських мешканців.

Таблиця 2.45

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Тернопільської області (у середньому за місяць) у розрахунку на одну особу міського і сільського населення, кг*

Продукти харчування	2000р.			2005р.			2007р.		
	всі домогос- подарства	у тому числі проживають		всі домогос- подарства	у тому числі проживають		всі домогос- подарства	у тому числі проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
М'ясо і м'ясопродукти	2,9	3,1	2,8	3,2	3,4	3,1	3,8	4,1	3,6
Молоко і молочні продукти	23,0	20,5	24,8	24,1	23,7	24,4	23,7	22,7	24,3
Яйця, шт.	14	14	15	18	19	16	18	19	17
Риба і рибопродукти	0,7	0,9	0,5	1,2	1,6	1,0	1,3	1,6	1,1
Цукор	2,8	3,1	2,6	2,5	3,0	2,1	2,3	2,7	2,1
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,7	1,9	1,9	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8
Картопля	12,1	8,9	14,5	10,4	10,2	10,6	8,5	6,1	10,1
Овочі і баштанні	7,1	7,2	6,9	7,4	8,2	6,8	8,3	8,2	8,4
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,0	2,3	1,8	2,2	3,1	1,7	2,8	4,1	1,9
Хліб і хлібні продукти	10,5	9,7	11,1	9,6	9,1	10,0	10,2	8,6	11,4

* Джерело: розрахунки автора за даними [150, с. 361].

Не зважаючи на те, що більшість продуктів харчування (м'ясо, молоко, яйця) виробляються сільськими мешканцями, рівень споживання продуктів харчування сільським населенням набагато нижчий, ніж міським.

Рівень споживання продуктів харчування у цих домогосподарствах відображено у дод. 3. Сім'ї з кількістю працюючих три і більше осіб мають можливості в середньому за місяць в розрахунку на одну особу споживати таких цінних продуктів, як м'ясо і м'ясопродукти, на 50–59,4% більше порівняно із сім'ями з одним або двома працюючими, молока і

молокопродуктів – на 14,5–18,7%, яєць – на 14,5%, овочів і баштанних культур – на 39,1–54,2% більше. Тоді як у сім'ях з одним працюючим на 23,3% споживають більше картоплі і на 16,6% більше хліба, ніж у домогосподарствах з трьома і більше працюючими, у яких є більші можливості покращити свої раціони висококалорійними продуктами.

Фактичний рівень споживання продуктів харчування на одну особу зумовлений багатьма чинниками. Тернопільську область не можна відокремити від інших областей України. Їх потреби у продуктових товарах і виробництво самих продуктів певною мірою доповнюють одна одну. Водночас кожній області властива своя специфіка – це рівень економічного і соціального розвитку регіону, співвідношення міського і сільського населення в ньому, чисельності працюючих осіб у сім'ях, рівнем розвитку переробної і харчової промисловості. Усі ці чинники мають певний вплив на рівень споживання продуктових товарів на одну особу. Однак головним аргументом тут є наявні доходи в розрахунку на одну людину.

Неповноцінне харчування – це наслідок бідності, яка останнім часом є гострою проблемою для переважної більшості сільського населення. Уся продукція тваринництва, що виробляється в особистих селянських господарствах, в основному спрямовується на реалізацію, через нестачу коштів, для задоволення інших потреб.

Це призводить до неповноцінного харчування, яке і є однією з проблем при відтворенні робочої сили, оскільки організм недоотримує необхідної кількості поживних речовин для відновлення фізичних і фізіологічних сил, що позначається на працездатності людини.

Таким чином, однією з невирішених і складних проблем відтворення трудового потенціалу як в Україні, так і в Тернопільській області є незадовільний рівень продовольчого споживання населенням, особливо сільським. Адже сільське населення має низький рівень доходів, і саме це призводить до неналежного рівня існування та неможливості задоволення необхідних матеріальних і духовних потреб, що визначає невисоку

продуктивність праці та відтворення ефективної робочої сили в аграрній сфері.

Результати аналізу свідчать, що на сучасному етапі розвитку аграрної економіки у Тернопільській області спостерігаються певні тенденції у сфері взаємозв'язку між основними макроекономічними показниками й такими, що характеризують рівень використання робочої сили, зокрема не визначається пряма залежність між динамікою виробництва валової продукції й обсягами зайнятого населення. Різке зменшення обсягів виробництва не корелюється зі скороченням зайнятості, як це відбувається у країнах з ринковою економікою, що пояснюється дією низки чинників, зокрема наявністю вимушеного прихованого безробіття, значними диспропорціями між попитом і пропозицією робочої сили, низьким рівнем і від'ємною динамікою продуктивності праці тощо.

У розробці державної стратегії регулювання ринку праці в аграрному секторі необхідно враховувати взаємозалежності між основними макроекономічними показниками та такими, що визначають умови відтворення і використання робочої сили.

Висновки до розділу 2

1. Демографічна ситуація в сільській місцевості є найважливішою складовою збалансованого розвитку її економіки, а щодо теми нашого дослідження – чинником формування пропозиції робочої сили. Вона визначає стан демографічного розвитку населення країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Сучасне українське село, як і держава у цілому, переживає складний процес трансформації, зумовлений ходом економічних реформ, які в ідеальному варіанті за своєю суттю й спрямованістю мали відповідати умовам національного відродження, переходу до цивілізованої, соціально орієнтованої економіки на основі

глибокого розуміння об'єктивної необхідності та незворотності ринкових змін.

У зв'язку з погіршенням демографічної ситуації в області, для покращання процесу формування трудових ресурсів у сільському господарстві необхідно виконати низку завдань, спрямованих на вирішення цієї проблеми, а саме: виконання програми охорони здоров'я населення; зниження рівня захворюваності та смертності; забезпечення надання належної медичної допомоги; спрощення процедури наданих кредитів на придбання (будівництво) житла для молодих сімей у сільській місцевості; вирішення проблеми нелегальної трудової міграції та подолання її негативних наслідків.

2. На сьогодні стан ринку праці в сільській місцевості України характеризується високим рівнем зайнятості в аграрній сфері та низькою продуктивністю праці. Як наслідок, має місце занадто низька ефективність сільськогосподарського виробництва, що не може не впливати негативно на якість життя в сільській місцевості, демографічні аспекти відтворення трудових ресурсів, а звідси – і на формування продовольчої безпеки країни.

Аналіз ринку праці в сільській місцевості Тернопільської області засвідчує, що у 2008 р. в селах проживало більше половини економічно активного населення (63,7%), із них зайняті становили 57,7%. Якщо у 2000 – 2004 рр. середній рівень сільського безробіття становив 12,04%, то починаючи з 2005 р. почав скорочуватись і у 2007 р. був 8,7%, у 2008 р. – 9,4%, а питома вага економічно неактивного населення складала відповідно 47,2% та 47,1%.

В області спостерігається стійка тенденція до регресивних змін кількості зайнятих у сільському господарстві. Особливо стрімкими темпами зменшується чисельність працівників сільськогосподарських підприємств. Значною мірою це є наслідком зменшення кількості останніх. З 2006 р. до 2008 р. чисельність зайнятих в особистих селянських господарствах теж скорочується. Кількість працюючих у фермерських господарствах

починаючи з 2005 р. з кожним роком зменшується, і у 2008 р. в цих господарствах залишилось працювати 1,9 тис. осіб.

Станом на 1 січня 2009 р. у цілому в області перебувало 8062 безробітні особи, що становить 36,8% загальної кількості сільських та 24,5% до загальної чисельності безробітних, у тому числі 1911 безробітних мають сертифікати на земельний пай (23,7%), 1953 особи – державні акти на землю (24,2%), а 4198 безробітних (52,1%) передали земельні частки (паї) в оренду. На нашу думку, під час реєстрації сільських мешканців у центрі зайнятості необхідно брати до уваги не наявність земельної ділянки, а дохід, який вона приносить, і чи вона обробляється взагалі, що потребує правового вирішення цього питання.

3. Аналіз попиту і пропозиції сільського ринку праці засвідчує, що навантаження на одне робоче місце залишається досить високим, оскільки лише кожний сотий бажаючий працевлаштуватися в сільському господарстві отримує таку можливість. Групування районів Тернопільської області за коефіцієнтом попиту і пропозиції сільських трудових ресурсів підтверджує, що в Бережанському, Борщівському, Кременецькому, Монастириському та Шумському районах цей коефіцієнт є найнижчий. Відповідно у Лановецькому, Підволочиському, Тербовлянському, Тернопільському та Чортківському районах, що належать до групи γ , коефіцієнт попиту і пропозиції є наближеним до 1, тобто у цих районах більшою мірою пропозиція задовольняє попит.

Отже, результати дослідження стану ефективності використання трудових ресурсів і ринку праці в аграрній сфері Тернопільської області свідчать про об'єктивну необхідність пошуку основних напрямів покращання ситуації з якомога швидшим впровадженням нововведень, спрямованих на підвищення зайнятості та матеріального забезпечення сільського населення.

4. Аналіз основних економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області показує, що кількість сільськогосподарських підприємств у 2008 р. порівняно з 2000 р.

скоротилась майже вдвічі, чисельність зайнятих з кожним роком зменшується, а прибутки підприємств – збільшуються, поступово зростає рівень рентабельності сільськогосподарської продукції та зменшується кількість збиткових підприємств. Тобто на сучасному етапі розвитку аграрної економіки у Тернопільській області спостерігаються певні тенденції у сфері взаємозв'язку між основними макроекономічними показниками й такими, що характеризують рівень використання робочої сили, зокрема не визначається пряма залежність між динамікою виробництва валової продукції й обсягами зайнятого населення. Різке зменшення обсягів виробництва не корелюється зі скороченням зайнятості, як це відбувається у країнах з ринковою економікою, що пояснюється дією низки чинників, зокрема наявністю вимушеного прихованого безробіття, значними диспропорціями між попитом і пропозицією робочої сили, низьким рівнем і від'ємною динамікою продуктивності праці тощо.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ

3.1. Удосконалення механізму регулювання сільського ринку праці

Проведений аналіз стану ринку праці та основних тенденцій попиту і пропозиції вказав на проблеми у відтворенні трудових ресурсів, підвищення рівня безробіття серед населення в цілому і працездатної його частини, недовикористання робітників на підприємствах. Організація виробництва і оплата праці також є низькими. Практично не відбувається оновлення матеріально-технічної бази при зростаючому фізичному і моральному зносі основних засобів, що може призвести до втрати робочих місць і збільшення чисельності безробітних. На сільському ринку праці виправити ситуацію можливо лише на основі регулюючої діяльності економіки. У сучасній економіці держава регулює законодавчо умови праці й відпочинку, режим робочого часу, визначає мінімальний час робочого тижня, мінімальний рівень заробітної плати. Також законами визначено порядок укладення колективних договорів, діяльність профспілок тощо.

Регулююча функція держави полягає в тому, щоб максимально наблизити попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, врегулювати його кількісні і якісні складові. Багато авторів (С.О. Гудзинський, І.С. Кравченко, М.І. Круглов) представляють державне регулювання за допомогою інструментів: працевлаштування, підготовка і перепідготовка кадрів, розвиток гнучкого ринку праці, правове забезпечення, соціальна підтримка.

Держава, крім законодавчих важелів, повинна грамотно використовувати й економічні, такі як, з одного боку, оподаткування

підприємств і громадян, а з другого – виплати пенсій, цільових субсидій, стипендій, допомоги з безробіття.

Таким чином, можна сказати, що ринок праці – це не тільки сфера протистояння робітників і роботодавців, а й сфера активної участі держави в ролі посередника. Нині державна система регулювання ринку праці переслідує ціль: досягнення і підтримка ефективної зайнятості населення, що допускає безробіття в соціально прийнятних межах.

Слабо здійснюється взаємодія державної служби зайнятості з регіональними структурами виконавчої влади і управління. У сучасних умовах важливого значення набуває тісна взаємодія регіональних служб зайнятості із закладами освіти, професійного навчання і перепідготовки кадрів. Необхідно зазначити, що в ній недостатньо визначені основні елементи державного регулювання ринку праці. Це стосується законодавчої бази, органів зайнятості і їх статусу, джерел фінансування і переліку необхідних заходів.

Цілями і завданнями центру зайнятості і працевлаштування, як показують дослідження, є наступні:

- контроль за дотриманням законодавства про зайнятість і працю;
- сприяння розвитку малого і середнього бізнесу для створення додаткових робочих місць;
- регулювання трудових відносин;
- виплата допомоги з фонду зайнятості безробітним громадянам;
- державна експертиза умов праці.

На нашу думку, на сучасному етапі розвитку сільського ринку праці головними завданнями центрів зайнятості у цій галузі мають бути:

- проведення моніторингу ситуації на сільських ринках праці з метою інформування зацікавлених структур для прийняття більш підготовлених спільних рішень у сприянні зайнятості;
- організація професійної орієнтації сільського населення;

- проведення семінарів з обміну досвідом сприяння зайнятості сільського населення;
- організація професійного навчання безробітних громадян, що проживають у сільській місцевості, у тому числі навчання сільськогосподарським видам діяльності для забезпечення самозайнятості, відкриття власної справи з виробництва сільськогосподарської продукції, а також збору, переробки і збуту диких ягід, грибів тощо;
- організація професійного навчання безробітних громадян із сільської молоді у віці 16-24 роки, що не мають професії (спеціальності). Ці заходи піднімуть професійний рівень, конкурентоспроможність і професійну мобільність безробітних, а також молоді, сільські безробітні отримають змогу здобути професію, яка необхідна на ринку праці;
- організація роботи тимчасових навчальних пунктів для професійного навчання безробітних громадян, що постійно проживають у сільській місцевості. Таким чином, місця навчання сільських мешканців будуть наближені до місця проживання;
- надання інформаційно-консультаційних послуг для залучення безробітних громадян до підприємницької діяльності і самозайнятості. Такі заходи допоможуть сільським мешканцям розширити додаткову працю в галузі надання послуг, народних промислів і ремесел, інших видів несільськогосподарської діяльності;
- організація працевлаштування безробітних громадян, що особливо потребують соціального захисту, для створення додаткових робочих місць і залучення в трудову діяльність найменш конкурентоспроможної частини населення;
- організація і проведення громадських робіт для збереження мотивації до праці громадян, які довго не мають роботи, підтримка їх доходів;
- організація ярмарків вакансій для сільських безробітних і ярмарків навчальних робочих місць.

Насправді чинне законодавство про зайнятість не враховує реальної ситуації на ринку праці. Гарантії, що надаються безробітним, не пов'язані з попередньою зайнятістю, і вони рівною мірою поширюються на звільнених робітників і раніше не працюючих. Допомоги, що виплачуються з безробіття, частково забезпечують прожитковий мінімум, виплачуються незалежно від стажу роботи і матеріального стану сім'ї. Стимули для реєстрації в службах зайнятості населення для більшості безробітних практично зникли.

Практика показала, що в країнах з розвинутою ринковою економікою в службах зайнятості реєструється приблизно 30% безробітних. Решта шукають роботу самостійно через друзів, родичів, сусідів і через засоби масової інформації.

Опитування, що проводилось серед сільських безробітних, доводить, що 85,7% респондентів впевнені, що центр зайнятості допоможе їм у пошуку роботи, а решта не впевнені. Більше половини респондентів вважають, що законодавство із забезпечення зайнятості не відповідає потребам сьогодення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

**Оцінка респондентами ефективності роботи центрів зайнятості із
працевлаштування безробітних**

Питання анкети	Респонденти	
	осіб	%
Чи вважаєте Ви, що Центр зайнятості допоможе у пошуках роботи		
так	138	85,7
ні	14	8,7
інші варіанти відповіді	4	2,5
утримались від відповіді	5	3,1
Чи задовільним є законодавче забезпечення зайнятості населення?		
задовільне	72	44,7
недостатнє	71	44,1
незадовільне	14	8,7
утримались від відповіді	4	2,5
Всього	161	100

* Джерело: розраховано на основі проведеного автором анкетування сільських мешканців Тернопільської області.

Оцінюючи надання послуг центру зайнятості, використовують систему взаємопов'язаних показників, що характеризують кінцеві результати їх роботи. Нами уточнені і доповнені деякі критерії оцінки районних служб зайнятості:

– рівень організації працевлаштування незайнятого сільського населення (визначений як відношення працевлаштованих за допомогою центру зайнятості до загальної кількості прийнятих на роботу в цілому в області і до загальної кількості незайнятих трудовою діяльністю громадян, що звернулись на рахунок працевлаштування);

– рівень хронічного сільського безробіття (що визначається як частка безробітних з тривалістю пошуку роботи понад один рік загальній кількості безробітних);

– рівень працевлаштування сільських безробітних (частка працевлаштованих за допомогою служби зайнятості в загальній чисельності знятих з обліку безробітних);

– рівень задоволення заявлених у службу зайнятості потреб робітника (частка працевлаштованих за допомогою центра зайнятості в загальній кількості заявлених робочих місць);

– рівень організації тимчасової працевлаштованості сільської молоді у віці 14-18 років (частка громадян вказаного віку, що проживають у сільській місцевості, тимчасово працевлаштованих службою зайнятості, у загальній чисельності сільського населення у цьому віці);

– рівень організації тимчасової працевлаштованості випускників закладів професійного навчання, що шукають роботу вперше (частка тимчасово працевлаштованих за допомогою служб зайнятості випускників у загальній кількості громадян цієї категорії);

– рівень перепідготовки сільських кадрів (частка осіб, які пройшли професійне навчання і перепідготовку безробітних громадян, у загальній кількості безробітних);

– рівень організації тимчасової працевлаштованості сільських громадян, що особливо потребують соціального захисту (частка таких громадян у загальній кількості тих, що особливо потребують соціального захисту);

– кількість працевлаштованих за допомогою ярмарків вакансій.

На нашу думку, пріоритети державної політики на регіональному ринку праці повинні бути наступні:

1. Виходячи із ситуації на ринку праці, у тому числі й сільському, серед головних завдань, що стоять перед центром зайнятості в галузі взаємодії з громадськістю, необхідно сформувати образ центру зайнятості, як активного помічника в пошуку і влаштуванні на роботу безробітних, на відміну від образу центру соціального забезпечення й утримання. Центру зайнятості необхідно посилити роботу, спрямовану на запобіжні заходи, а не виконувати роль обліковця безробітних, розширювати послуги для тих, хто шукає роботу самостійно (випускники, працюючі люди, що хочуть змінити роботу тощо). Вирішення такого завдання потребує розвитку центром зайнятості всіх можливих технологій, які допоможуть бажаючим пришвидшити пошук роботи. Тому вважаємо обґрунтованим відкриття регіонального довідково-консультаційного пункту. Ціль його створення – наблизити джерела отримання роботи до потенційних клієнтів служби зайнятості.

2. Дуже важливо розробити заходи з профілактики безробіття. На нашу думку, вони повинні здійснюватись через удосконалення інформаційної підтримки державної політики зайнятості на регіональному ринку праці і через розвиток взаємодії органів державної служби зайнятості в рамках соціального партнерства з представницькими органами робітників (регіональних і галузевих професійних спілок), працедавцями і їх представницькими органами.

Дискримінація на ринку праці Тернопільської області полягає в обмеженнях при прийнятті на роботу, при звільненні і в період роботи (в

оплаті праці, просуванні по службі, підвищенні кваліфікації тощо), а також в обмеженнях у доступі до певних професій і посад, під час отримання освіти. Основою для дискримінації виступають, як правило, гендерні, вікові, етнічні характеристики робочої сили. Елементи дискримінації при звільненні робітників проявляються також у ході масових звільнень під час скорочення чисельності (штату) підприємств і організацій. Введення в дію Кодексу праці України, на нашу думку, може значно вплинути на поведінку роботодавців, оскільки відсутній відпрацьований механізм реалізації принципів, закладених у законодавстві, наймані робітники не вміють захищати свої права на ринку праці, а система соціального партнерства недостатньо розвинута. У результаті формально найбільш захищені трудовим законодавством категорії робітників (жінки у віці 45 років, молодь, особливо молоді жінки з дітьми дошкільного віку, інваліди, особи, що суміщають роботу з навчанням) є найбільш дискримінованими на ринку праці.

Проведений аналіз основних теоретичних концепцій, що характеризують процеси формування й розвитку ринку праці, а також виявлені особливості його функціонування в аграрному секторі економіки дозволяють визначити основні підходи й принципи побудови системи соціально-трудова відносин, що відповідає ринковим умовам господарювання.

Дослідженням встановлено, що разом з негативними явищами, спричиненими становленням ринку праці (зниження можливостей працевлаштування громадян, отримання гарантованої заробітної плати, поява безробіття і тощо), збільшилася економічна активність сільського населення Тернопільської області. Скорочення реальних доходів, затримки виплат заробітної плати змусили значну кількість громадян, що проживають у сільській місцевості, реалізовувати свої здібності до праці на основі самозайнятості шляхом організації фермерського, а частіше за все особистого селянського господарства. В умовах скорочення попиту на працю з боку колективних сільськогосподарських підприємств, розширення зайнятості в

фермерських господарствах і особистих селянських господарствах сприяє запобіганню зростанню безробіття і стає важливим джерелом отримання доходів.

Отже, певною мірою, з метою підвищення ефективності функціонування, ринок праці здатний до саморегулювання за допомогою розвитку підприємницької активності населення, внаслідок чого виникають об'єктивні можливості для розвитку малого підприємництва в аграрному секторі, а також розширення меж дії ринку праці.

Становлення малого бізнесу в сільській місцевості буде сприяти формуванню у певної частини населення прагнення реалізувати себе в справі і добитися успіху. Не можна недооцінювати цю важливу умову під час формування ринку праці, оскільки в нашій країні в період соціалістичного розвитку аграрного сектору переважали технократичні форми організації процесу виробництва. В той час відбувався чіткий розподіл працівників на керівників і виконавців, що призводило до низької зацікавленості працівників у результатах своєї праці і їх байдужості до виробництва. У процесі аграрної реформи необхідно сформувати ринкові відносини господарювання в цьому секторі економіки, засновані на принципах вільного вибору зайнятості і становлення цивілізованого ринку праці, розвитку різноманітних форм власності і конкуренції.

Ринок праці здатний до саморегулювання насамперед за наявності підприємця – господаря і знавця своєї справи, умілого організатора і керівника. Саме підприємець, який не обов'язково повинен бути власником, бере на себе ініціативу поєднання ресурсів (землі, праці і капіталу) в процес виробництва товару або послуги, який обіцяє бути прибутковим.

У нашій країні розвиток підприємництва почався з фактичним роздержавленням економіки і становленням приватного сектору, власники якого вимушені “вийти” на ринок праці для найму робочої сили. Це стало можливим після ухвалення Верховною Радою УРСР законів “Про

кооперацію в СРСР”, “Про підприємництво”, “Про індивідуальну трудову діяльність” і “Про власність” [123; 128; 122; 117].

Для здійснення переходу до нової моделі господарства, формування цивілізованого ринку праці і проведення аграрної реформи в Україні, на початку становлення незалежності було прийнято низку законів: “Земельний кодекс” і “Про селянське (фермерське) господарство” [52; 130]. В їх основі було закладено створення виробничої структури, яка відповідає вимогам ринкової економіки і базується на самостійних товаровиробниках та ринкових механізмах їх взаємодії. Пріоритет надавався розвитку сімейних фермерських господарств і концепціям відродження українського села через становлення сільського господарювання. Фермерство повинно було замінити собою перетворення, що проводилися в сільському господарстві, на основі внутрішньогосподарського розрахунку й оренди, що уповільнювали процес трансформації колгоспів і радгоспів.

У той час як у всьому світі сільськогосподарське виробництво засноване на сімейній фермі, то як в цілому в Україні, так і в Тернопільській області зокрема селянсько-фермерські господарства не набули великого поширення. На початок 1992 р. кількість фермерських господарств у загальному землекористуванні області становила всього 367 одиниць. У Тернопільській області процес створення фермерських господарств продовжувався і під час другого етапу поглибленого реформування аграрного сектору (1995–1998 рр.), під час якого тенденція, що намітилася, до зниження їх кількості змінилася зростанням (рис. 3.1).

На рис. 3.1 можна побачити, що “прискорене офермлення” у соціально-економічних умовах початку 90-х років, в яких перебувало сільське господарство, дало короткостроковий поштовх підприємницької активності селян, після чого відбулося закономірне зменшення кількості фермерських господарств. Тільки у 2006 р. в результаті поглибленого реформування вдалося відновити зростання їх кількості.

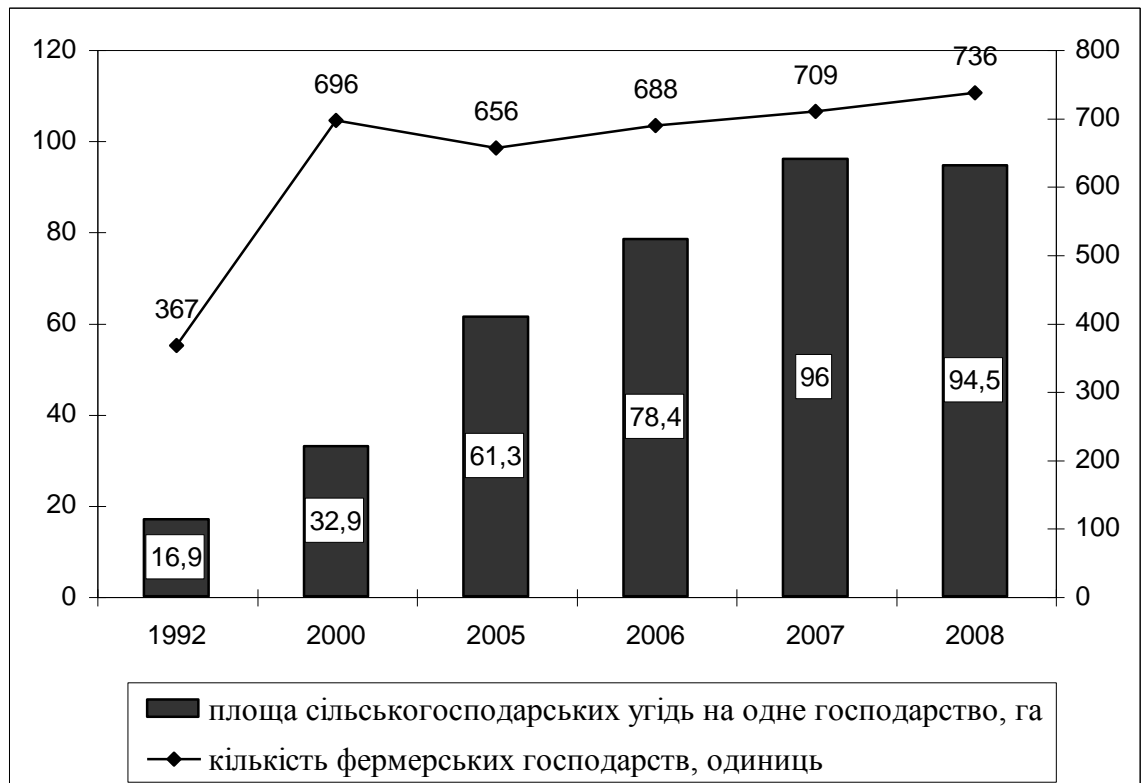

Рис. 3.1. Динаміка кількості та середнього розміру сільськогосподарських угідь фермерських господарств.*

Джерело: розраховано автором за даними [162, с. 13].

Здійснення приватизації землі і реорганізації сільськогосподарських підприємств призвело до змін у соціально-економічній структурі аграрного сектору. У процесі їх здійснення відбулося зниження частки колгоспно-радгоспного виробництва, зростання фермерського виробництва і особливо особистих селянських господарств.

Процес розвитку малого підприємництва в українській економіці, і в сільській місцевості зокрема – відносно нове явище в нашій країні (за винятком дореволюційного періоду). Тому вивчити його вплив на виробництво і розвиток ринку праці в нових умовах господарювання, що трансформуються, можливо, спираючись на досвід розвинених країн, де ця форма організації підприємницької діяльності особливо яскраво себе проявила і дала позитивний ефект.

У сучасних умовах підприємницька діяльність українських фермерів спрямована не тільки на отримання доходу, а й на реалізацію потреб людей в самовираженні. Тому перспективи розвитку ринкових відносин у сільській місцевості багато в чому пов'язані з прагненням селян до організації власної справи (дрібного бізнесу) і сприйнятливостю до нововведень.

Нині особисті селянські господарства є малими фермерськими підприємствами, які задовольняють потреби кожної окремо взятої сім'ї в продуктах харчування, і лише так звані “надлишки” вироблювальної продукції надходять на ринок. В особистих селянських господарствах переважну більшість складають пенсіонери та жінки, що реалізують свої здібності до праці. Люди старшого за працездатний вік складають найбільшу частину сільського населення, що швидко збільшується, тим самим підсилюючи напруженість на ринку праці. Розвиток особистих селянських господарств в умовах кризи дозволяє “згладити” проблеми безробіття на ринку праці в аграрному секторі, залучити значну частину незайнятого населення і працівників, що вивільняються.

У результаті саморегулювання ринку праці відбувається процес еволюційного, висхідного розвитку особистих селянських господарств, їх розширення, підвищується товарність, що дозволяє накопичити необхідні засоби для їх поступової трансформації у фермерські господарства. Очевидно, що даний шлях формування фермерських господарств тривалий, зате є найбільш безболісним і прийнятним для сільських працівників. При цьому працівники, що мають у колективному господарстві майновий пай і земельну частку, можуть виділити їх і приєднати до свого особистого підсобного господарства. У результаті такого укрупнення особистого селянського господарства в ньому можна істотно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, підвищити рівень зайнятості в даному секторі економіки. Таким чином, сільські мешканці, зайняті в особистих селянських господарствах, накопичують необхідний досвід самостійної й ініціативної роботи в реальних ринкових умовах і набувають фермерської

підготовки, що дозволяє їм швидше та ефективніше адаптуватися в умовах становлення ринку праці.

У фермерських господарствах, на відміну від колективних підприємств, складаються ринкові відносини з приводу найму працівників. Здебільшого такими є члени сімей фермерів і їх близькі родичі. Функціонування фермерських господарств у складі окремих сімей підвищує їх надійність і ефективність. Тільки в окремих випадках фермери використовують найману робочу силу. Для залучення найманої праці є різні форми трудових відносин, до яких належать застосування контрактної системи, тимчасове використання найманої праці.

Саморегулювання ринку праці і успішна трансформація українського села в нових умовах господарювання багато в чому залежатимуть від “появи” і закріплення в економіці образу приватного підприємця. На нашу думку, велику частку підприємців-ринковиків сільському господарству дасть саме фермерство, як суб’єкт малого бізнесу.

Для розвитку підприємництва необхідно створити такі умови, що сприяють ефективному функціонуванню підприємств малого бізнесу на селі:

- наявність приватної власності, що відкриває можливості під свою відповідальність приймати рішення про організацію виробництва, реалізацію продукції, використання доходів;
- стабільність державної і соціальної політики;
- розвинена ринкова інфраструктура: мережа інформаційно-консультаційних центрів, сфера банківських послуг, товарні біржі тощо;
- пільговий режим оподаткування і кредитування;
- можливість гарантованого страхування господарської діяльності і комерційних ризиків;
- вільний вихід на зовнішній ринок.

Саморегулювання ринку праці проявляється в розвитку насамперед малого підприємництва і в процесі свого становлення зіштовхується з різними труднощами. Але, разом з тим, формування прошарку власників і

підприємців, зростання конкурентоспроможності приватного сектору у виробництві сільськогосподарської продукції зараз можуть істотно згладити ситуацію із зайнятістю сільського населення, зменшити напруженість на ринку праці. Розвиток малого підприємництва, разом із створенням додаткових робочих місць, розширює сферу ділової активності, залучаючи до трудової діяльності громадян, що не є конкурентоспроможними на ринку праці. Розширення зайнятості сільського населення у сфері малого підприємництва підсилює конкуренцію між працедавцями при наймі більш висококваліфікованих працівників. Швидко реагуючи на зміни ринкової кон'юнктури, малі підприємства стають учасниками інноваційного процесу, сприяють якісному поліпшенню професійних характеристик працівників, прагнуть до створення робочих місць на основі використання нової техніки і технологій.

У ході дослідження встановлено, що саморегулювання ринку праці значною мірою пов'язане з розвитком особистих селянських господарств, які є сферою зайнятості на селі, здатною прийняти практично всіх сільських мешканців. Впровадження засобів малої механізації в особистих селянських господарствах сприятиме підвищенню ефективності цієї сфери діяльності. Формування ринку праці на принципах вільного вибору зайнятості, розвиток різноманітних форм власності створюють сприятливі умови для послідовної еволюційної трансформації особистих селянських господарств у фермерські господарства і у великі сільськогосподарські підприємства. Тому важливим позитивним моментом ринкових відносин, що зароджуються, у трудовій сфері на селі є наявність широких можливостей для розвитку підприємницьких здібностей людей на основі самозайнятості, сприяння сільському населенню в організації власної справи, що забезпечить саморегулювання ринку праці, з яким пов'язані перспективи його розвитку і раціоналізація структури зайнятості в аграрному секторі.

Водночас разом з механізмом саморегулювання на ринку праці, як і на інших ринках, основними важелями механізму регулювання є: попит,

пропозиція, ціна праці, конкуренція, які за певних умов здатні “виявити” недосконалість ринку і призвести до істотних дисбалансів у трудовій сфері.

Крім того, ринок праці має низку особливостей, які виділяють його серед інших ринків товарів. Це перш за все пов’язано з тим, що носієм і власником товару “праця” є “працівник зі всіма його правами людини і громадянина..., на варті яких стоїть суспільство” [92, с.10]. З цих позицій ринок праці більшою мірою, ніж більшість інших ринків, потребує регулювання з боку держави.

В умовах планової системи господарювання в Україні держава законодавчо гарантувала зайнятість усім своїм громадянам з наданням можливості безкоштовного отримання професії, забезпеченням обов’язкового працевлаштування випускникам навчальних закладів, отримання стабільної заробітної плати і пенсії через старість.

В умовах трансформаційної економіки держава усунулася від виконання колишніх функцій, не створивши при цьому альтернативного механізму регулювання перерахованих вище гарантій. Це особливо негативно позначилося на формуванні ринку праці в аграрному секторі. Оскільки в сільському господарстві, окрім нераціональної структури зайнятості, низької продуктивності праці, сформувалося багато невирішених питань, пов’язаних із соціальним облаштуванням села, сьогодні ми спостерігаємо різке погіршення показників соціально-демографічного розвитку, негативні тенденції у сфері зайнятості населення, у забезпеченні виробництва кваліфікованими кадрами, зниження доходів і рівня життя сільського населення.

Тому, щоб не допустити подальшого наростання соціальної напруженості на селі, необхідне регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці, як з боку державних, так і регіональних органів управління.

Політика на ринку праці в аграрному секторі повинна проводитися послідовно і комплексно, з умілим поєднанням пасивних і активних заходів, які враховують безліч ситуацій, що складаються в трудовій сфері.

Активна політика передбачає бюджетні і кредитні інвестиції в економіку, податкові пільги, спрямовані на створення нових робочих місць і економічне стимулювання до цього підприємств різних форм власності, захист вітчизняного виробництва від переважної зарубіжної конкуренції з метою збереження робочих місць, проведення цілеспрямованої професійної підготовки працівників відповідно до наявного і перспективного попиту на ринку праці.

В Україні в основному проводиться пасивна політика держави на ринку праці, що полягає у заходах тимчасової заборони безробіття, які передбачають: встановлення допомоги безробітним, попередження масових звільнень, введення адміністративних відпусток (тобто штучна підтримка прихованого безробіття), а також обслуговування населення, що звертається в органи служби зайнятості з питань працевлаштування.

Така політика є наслідком виконання Закону “Про зайнятість населення в Україні”, в якому основна увага приділена реєстрованому безробіттю, розробці державних і регіональних програм зайнятості, включаючи в основному заходи сприяння підтримці безробітних, і практично відсутні заходи, спрямовані на попередження таких явищ. Активність державної політики зайнятості, навпаки, полягає в перевазі профілактичних заходів над заходами постфактумного характеру в умовах, коли безробіття вже відбулося.

У ході дослідження основні заходи державного регулювання ринку праці були вивчені і представлені нами у вигляді схеми (рис. 3.2).

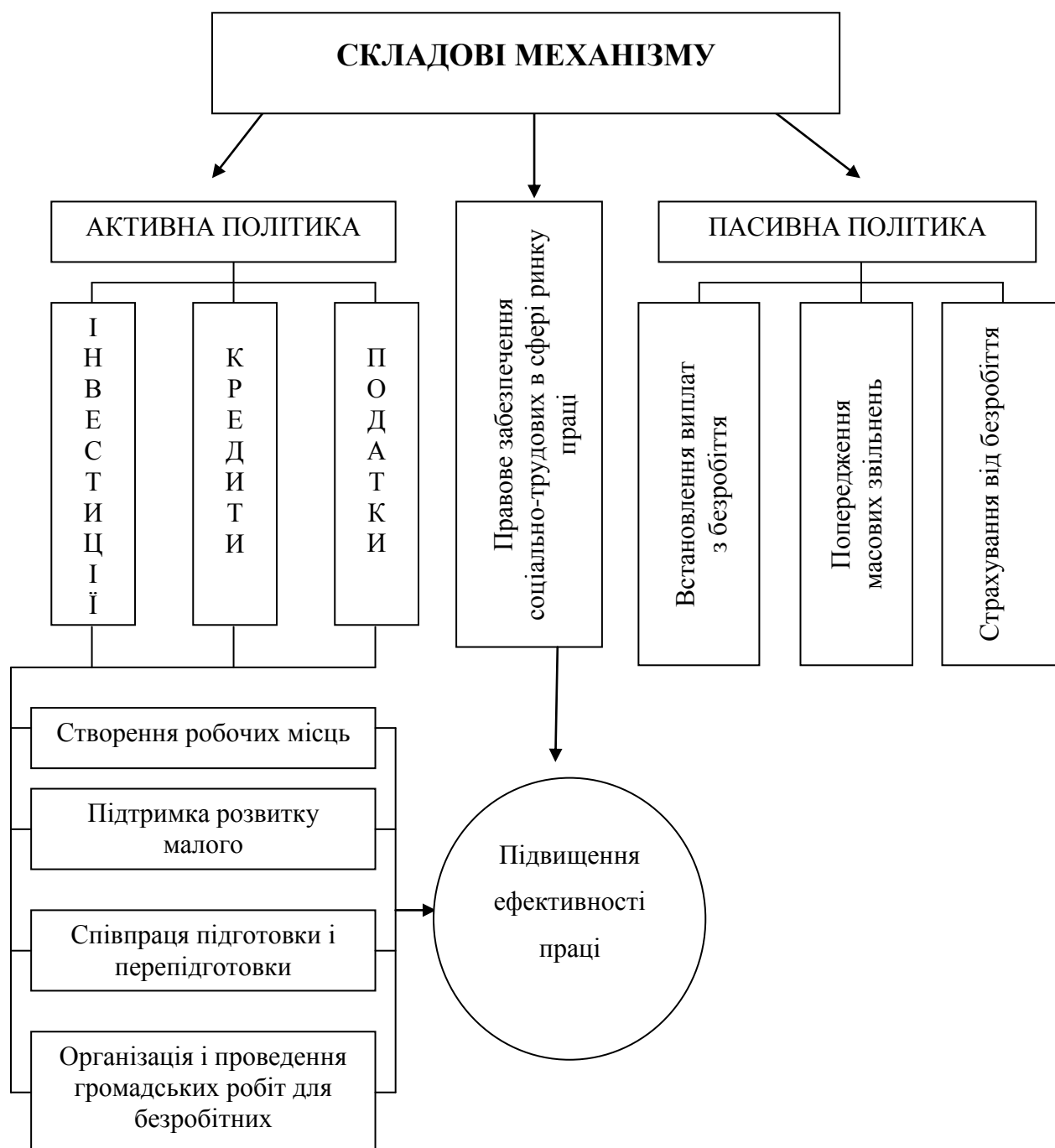

Рис. 3.2. Механізм державного регулювання ринку праці.*

* Джерело: власні узагальнення.

На нашу думку, управління ринком праці на рівні держави і регіону повинно виконувати дві функції: підвищення ефективності використання праці і формування раціональної структури зайнятості. При цьому держава,

зі свого боку, має забезпечити правову базу регулювання ринку праці, що визначає права і обов'язки суб'єктів цього ринку.

Стосовно сьогоденних українських умов політика держави на ринку праці не повинна повернутися в колишні рамки тотального втручання в трудові відносини. Регулюючий вплив держави не повинен перешкоджати реалізації вимог ринкової конкуренції і економічної ефективності, які припускають вільне пересування працівників, а також обґрунтоване скорочення чисельності зайнятих. При цьому достатньо високий рівень зайнятості населення необхідно досягати не збереженням зайвої чисельності працівників, а створенням нових робочих місць і зниженням пропозиції праці з боку сільського населення.

Досягнення раціональної, економічно ефективною і соціально прийнятною зайнятості повинно стати невід'ємною складовою частиною процесу відновлення аграрного виробництва.

На відміну від розвинених країн, в яких проблеми зайнятості можуть вирішуватися відособлено, без кардинальних змін в економічній стратегії, в Україні потрібне корінне перетворення економіки. Насамперед потрібне встановлення фінансової стабілізації, відновлення економічного зростання, збільшення ресурсів для інвестиційної активності і вирішення соціальних проблем села. Крім того, необхідно створити умови для ефективною взаємодії працівників, працедавців і державних органів з метою узгодження шляхів вирішення проблем зайнятості. Цього можна досягти за умови закріплення принципів і механізмів соціального партнерства законодавчо.

Необхідно відзначити, що механізм регулювання ринку праці в аграрному секторі і, як наслідок, раціоналізація структури зайнятості сільського населення повинні забезпечувати підвищення економічної ефективності виробництва, тому наявність економічно обґрунтованого безробіття можна вважати прийнятним напрямом порівняно і з збереженням існуючих, здебільшого недіючих, робочих місць. Скорочення зайвих працівників і збільшення за рахунок цього кількості безробітних (за їх

достатньої матеріальної підтримки) у багатьох відношеннях ефективніше, ніж збереження на підприємствах прихованого резерву робочої сили. До того ж проведення активної політики на ринку праці сприяє поліпшенню загального стану економіки, що створює можливості для фінансування заходів і програм пасивного характеру, спрямованих на поліпшення стану малозахисених верств населення.

Для вирішення всіх цих завдань, як на рівні держави, так і окремого регіону, слід прогнозувати ситуацію на ринку праці, знаходити і підтримувати або формувати “точки зростання” в економіці, проводити відповідну структурну, регіональну й інвестиційну політику, регулювати зовнішньоекономічні зв'язки, сприяти адаптації працівників до вимог ринку праці. Слід також враховувати можливості держави в галузі створення нових робочих місць шляхом залучення приватного капіталу. Це не знижує ролі держави як гаранта зайнятості. У даному випадку вона повинна, передусім, помірно стимулювати економічну активність підприємців.

Водночас державі необхідно обмежувати певними рамками їх поведінку на ринку праці, створивши дієву систему захисту соціально вразливих груп населення, а в складних критичних ситуаціях забезпечувати безболісне вивільнення працівників.

Механізм регулювання сільського ринку праці має реалізовуватись за допомогою підготовки державних і регіональних програм сприяння зайнятості населення, що враховують особливості демографічного, соціально-економічного розвитку територій, а також виходячи з аналізу ситуації на ринку праці і перспектив його розвитку.

Державні програми містять сукупність організаційних, технічних і фінансових заходів, які можуть бути реалізовані тільки на цьому рівні. Обласні регіональні програми є набором конкретних заходів на нижчому адміністративному рівні. Вони відрізняються детальністю і визначеністю. Ці програми спрямовані на розширення ролі органів державної влади, органів місцевого самоврядування у вирішенні специфічних проблем ринку праці.

Розробка програм сприяння зайнятості і регулювання ринку праці на всіх рівнях проводиться органами служб зайнятості із залученням інших структур виконавчої влади.

Необхідно зазначити, що все вищевикладене виділяє лише частину проблем, що існують на ринку праці Тернопільської області. Проте, на наш погляд, ситуацію, що склалась, можна вирішити завдяки розробці дієвої програми зайнятості сільського населення, яка має важливе значення та полягає у створенні економічних, соціальних і правових умов.

3.2. Прогнозні параметри розвитку сільського ринку праці та зайнятості населення в сільському господарстві

Трансформаційні зміни, що відбуваються нині в сільськогосподарському виробництві, потребують змін в удосконаленні використання трудових ресурсів села. Сьогодні виникає необхідність у розробці механізму регулювання ринку праці та питань прогнозу перспективного рівня забезпеченості трудовими ресурсами галузей і територій.

Сучасне програмне забезпечення дозволяє для аналітичної діяльності на підприємствах не виконувати трудомісткі процеси обрахунків та підбору потрібних значень. Для цього є спеціальні програми, які автоматизують ці процеси, такі як "Олимп: ФинЭксперт", "Олимп: СтатЭкперт", "Олимп: ТриКита" та інші [131; 132]. Але з огляду на вартість згаданих розробок та на те, що близько 80% вітчизняних підприємств використовують пакет Microsoft Office, застосуємо для створення моделі екстраполяційні методи прогнозування, побудова яких підтримується в середовищі табличного процесора Microsoft Excel. Побудова кривої росту здійснюється на основі припущень:

- 1) усі подані дані рівноцінні, вони відображають основну тенденцію росту та складаються з тренду³, сезонних змін та залишків;
- 2) усі процеси в економіці можуть бути описані однією з функціональних залежностей – лінійною, поліноміальною, логарифмічною, степеневою, показниковою;
- 3) довірна ймовірність прогнозу характеризує ступінь впевненості в попаданні прогнозованої величини в побудований інтервал прогнозування.

Одним із показників ступеня близькості математичної форми зв'язку між результативним показником та чинником при побудові економіко-математичних статистичних моделей є коефіцієнт множинної детермінації:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n l_i^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}, \quad (3.1)$$

де y_i – фактичне значення i -го показника, $\bar{y}$ – усереднене значення показника на розглядуваному періоді, l_i – відхилення спостережуваної точки від точки згладжувальної прямої.

Із наведеної формули випливає, що коли $\sum_{i=1}^n l_i^2 = 0$, то $R^2 = 1$, тобто якщо всі вибіркові значення показника розміщені на лінії регресії, то коефіцієнт множинної детермінації дорівнює 1. Чим ближче експериментальні дані наближаються до лінії регресії, тим ближче коефіцієнт множинної детермінації наближається до 1.

Зміни кількості безробітних, кількості зайнятих у сільському виробництві та загальної кількості населення за період t у загальному випадку описуються функціями, які мають вигляд:

$$y_o(t) = f_1(t) + E_t, \quad (3.2)$$

³ Поняття про рівняння тенденції динаміки і термін *тренд* було введено англійським ученим Гукером в 1902 році. Сезонні зміни представляють собою строго почергові відхилення фактичного показника від тренду, пов'язані з періодичними змінами цього показника в економіці. При отриманні рівняння тренду сезонні коливання відіграють роль «інформаційного шуму», якого слід за можливості не враховувати.

де $y_6(t)$ – очікувана чисельність безробітних у сільській місцевості в області на t -й період часу ($t = \overline{1, n}$);

$f_1(t)$ – функція залежності чисельності безробітних сільської місцевості від часу ($t = \overline{1, n}$);

E_t – випадкова компонента ряду динаміки чисельності безробітних у сільській місцевості ($t = \overline{1, n}$);

$$y_3(t) = f_2(t) + K_t \quad (3.3)$$

де $y_3(t)$ – очікувана чисельність зайнятих у сільській місцевості в області на t -й період часу ($t = \overline{1, n}$);

$f_2(t)$ – функція залежності чисельності зайнятих сільської місцевості від часу ($t = \overline{1, n}$);

K_t – випадкова компонента ряду динаміки чисельності зайнятих у сільській місцевості ($t = \overline{1, n}$);

$$y_n(t) = f_3(t) + Z_t \quad (3.4)$$

де $y_n(t)$ – очікувана чисельність населення у сільській місцевості в області на t -й період часу ($t = \overline{1, n}$);

$f_3(t)$ – функція залежності чисельності населення сільської місцевості від часу ($t = \overline{1, n}$);

Z_t – випадкова компонента ряду динаміки чисельності населення у сільській місцевості ($t = \overline{1, n}$).

Для встановлення кривої екстраполяції кожного з показників скористаємось узагальнювальними даними розділу 2 цього дисертаційного дослідження. При цьому матимемо на увазі, що на зміну динаміки кожного з показників мають вплив різні чинники. Оберемо тільки ті, які не корелюють між собою (перша група показників задає прогнозні величини кількості безробітних, друга – чисельності зайнятого активного населення, третя – демографічної ситуації у регіоні) (див. табл. 3.2).

Показники динаміки зміни характеристик сільського трудового потенціалу Тернопільської області*

Група	Показник	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
1	Чисельність безробітних, всього – тис. осіб	24,6	35,8	19,1	26,8	30,1	24,9	24,4	24	26,1
2	Сільське зайняте населення в сільськогосподарському виробництві, тис. осіб	71,5	65,3	45,8	29,9	24,7	20,5	17,2	13,9	12,2
3	Тривалість життя	70,46	71,09	70,88	70,94	71,05	70,98	70,86	71,08	71,34
3	Кількість народжених	6167	5885	5927	5687	6011	5990	6239	6166	6782
3	Кількість померлих	11172	11541	11488	12014	11342	11853	11518	11494	11238
3	Чисельність населення, тис. осіб	652	654,6	656,9	650,6	645	641,1	635,2	629,9	624,3

* Джерело: виділено автором на основі даних розділу 2 даного дослідження.

З використанням методу апроксимуючих функцій спрогнозуємо зміни сільського безробіття на період до 2015 р.

З метою визначення найбільш відповідної функції, яка описує дане економічне явище, до кореляційного поля точок було побудовано апроксимуючі криві (табл. 3.3).

Функції прогнозування сільського безробіття*

Вид регресії	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації, R^2
для сільської місцевості		
Лінійна	$y_{\hat{e}} = -0,345x + 27,92$	0,041
Поліноміальна	$y_{\hat{e}} = 0,043x^3 - 0,644x^2 + 2,31x + 25,23$	0,058
Логарифмічна	$y_{\hat{e}} = -1,12 \ln(x) + 27,8$	0,030
Степенева	$y_{\hat{e}} = 27,06x^{-0,03}$	0,021
Експоненціальна	$y_{\hat{e}} = 27,06e^{0,05x}$	0,016

* Джерело: за результатами досліджень автора

А сам вигляд ліній подано на рис. 3.3.

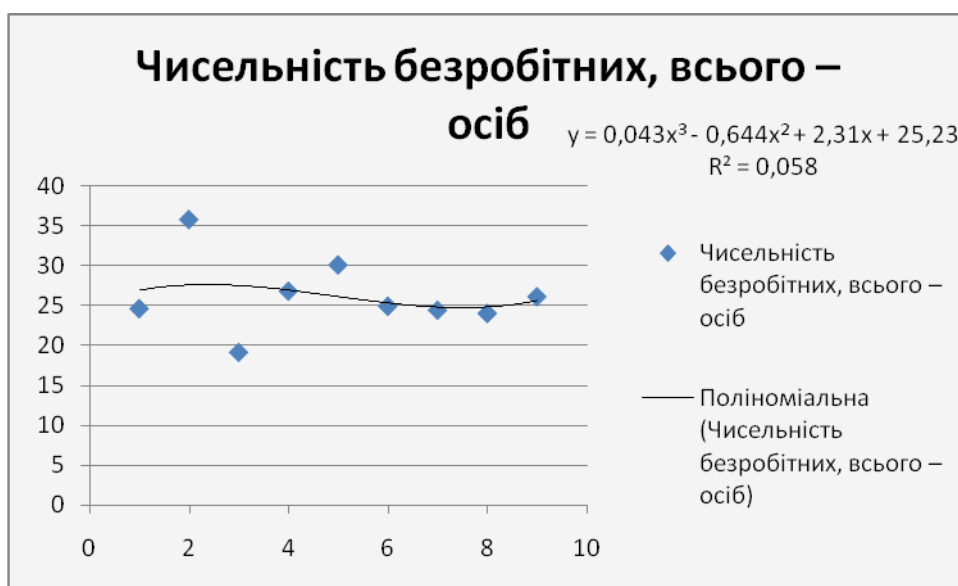

Рис. 3.3. Добір лінії рівняння регресії на прикладі прогнозування сільського безробіття.*

Джерело: власна розробка.

Аналіз коефіцієнта детермінації вказує на поліноміальну залежність між показниками чисельності безробіття у розглядуваному періоді (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,058$ найближчий до 1). Результати прогнозу за знайденою формулою показують, що в майбутньому чисельність безробітних збільшуватиметься, але низький показник коефіцієнта

детермінації вказує на низьку ймовірність прогнозу. Ймовірно, що кількість безробітних зросте до кінця 2015 р. на 10781 особу і досягне значення 36881 особа.

Для встановлення бази формування росту сільського безробіття здійснимо прогноз загальної чисельності сільського населення та населення, зайнятого у сільському виробництві. Дослідження показують, що прогнозні значення визначаються за поліноміальною залежністю (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Прогнозування параметрів населення, зайнятого в сільськогосподарському виробництві*

Показник	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації, R^2	Прогнозне значення
Сільське зайняте населення в сільськогосподарському виробництві, осіб	$y_s = -0,011x^3 + 0,305x^2 - 19,66x + 93,08$	0,979	-84,02

* За результатами досліджень автора.

А сам поліноміальний має вигляд рівняння (рис. 3.4):

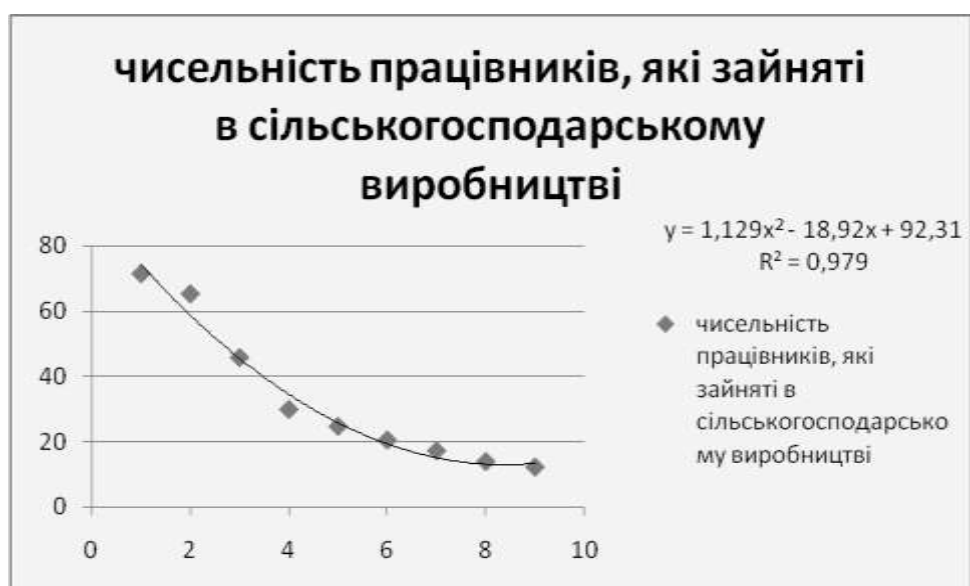

Рис. 3.4. Поліноміальний вигляд прогнозного значення зайнятості сільського населення.

Зазначимо, що прогнозне значення наближається до нуля. На фоні збільшення числа безробітних цей показник вказує на тенденцію зміни трудового сільськогосподарського виробництва за рахунок збільшення інноваційних технологій, які не є людиномісткими.

Для аналізу впливу характеристик третьої групи показників трудового потенціалу сільського ринку праці скористаємось знайденими значеннями (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Прогнозування параметрів чисельності населення*

Показник	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації, R^2	Прогнозне значення
Тривалість життя	$y_n = 70,62x^{0,003}$	0,524	71,11
Кількість народжених	$y_n = 33,41 * x^2 - 263,6x + 6354$	0,845	7059
Кількість померлих	$y_n = 1,946x^3 - 59,38x^2 + 425,3x + 108,34$	0,485	11095
Чисельність населення	$y_n = -0,506x^2 + 1,099x + 658,3$	0,967	594,19

* Джерело: за результатами досліджень автора.

З аналізу даних табл. 3.5 бачимо, що трудові ресурси сільського ринку праці у 2015 році формуватимуться за рахунок незначного збільшення середньої тривалості життя сільського населення (до 0,23 року), кількість безробітних буде згладжуватись збільшенням кількості народжених (277 осіб). Кількість безробітних зростатиме за рахунок зменшення смертності (на 143 чоловік). Водночас маємо стабільну тенденцію до зменшення загальної чисельності населення на 30110 осіб.

На розвиток прогнозованих чинників має вплив низка факторів. Від тісноти їх зв'язку та спрямованості впливу залежить швидкість просування сценарію розвитку відповідних компонент дерева рішень (див. рис. 1.7). Дослідження цієї залежності пропонуємо здійснювати за допомогою багатофакторного регресійного аналізу. У процесі побудови економетричної

моделі використано методику, описану І.Г. Лук'яненко, Л.І. Красніковою [75].

Основними етапами побудови моделі є:

- 1) відбір, вимір та аналіз чинників впливу на рівень безробіття;
- 2) математично-статистичний аналіз відібраних чинників;
- 3) вибір методу і побудова регресійної багатофакторної моделі;
- 4) Оцінка невідомих параметрів регресійної моделі та перевірка її на адекватність;
- 5) Розрахунок основних характеристик, побудова інтервалів довіри та аналіз отриманих результатів.

Вибіркова лінійна багатофакторна модель має вигляд:

$$Y = b_0 + b_1 x_1 + \dots + b_p x_p + e, \quad (3.5)$$

де Y – залежна змінна;

$b_0, b_1, \dots, b_p$ – оцінки невідомих параметрів узагальненої моделі;

$x_1, x_2, \dots, x_p$ – незалежні змінні (або фактори);

e – випадкова величина (помилка).

У даному випадку багатофакторна лінійна модель має p незалежних змінних, що впливають на залежну змінну Y , та $(p + 1)$ невідомих параметрів, які необхідно оцінити.

На першому етапі побудови економетричної моделі було відібрано 5 факторів, що мають вплив на рівень зайнятості трудових ресурсів. Для побудови регресійної багатофакторної моделі введено такі умовні позначення:

Y – рівень зайнятості в сільській місцевості;

x_1 – чисельність зайнятих осіб;

x_2 – величина валової продукції, тис. грн;

x_3 – розмір прибутку сільськогосподарських підприємств, тис. грн;

x_4 – чисельність безробітних у сільському господарстві, осіб;

x_5 – середньомісячна заробітна плата.

Із різних інформаційних джерел [143; 150] була проведена вибірка вихідних даних (дод. И, табл. И.1, И.2, И.3).

Для знаходження рівняння множинної регресії скористаємось надбудовою Пакет аналізу, що входить до програми Microsoft Excel 2003. Для цього встановимо тісноту зв'язку між показниками у моделі для 2006, 2007 та 2008 років. Отримуємо показники кореляції параметрів моделі (дод. К). Величини кореляційної матриці дають змогу проаналізувати тісноту впливу одного економічного показника на інший.

У 2006 р. при збільшенні валової продукції сільського господарства на 1 % чисельність зайнятих осіб збільшується на 0,83%, а при збільшенні середньомісячної заробітної плати – на 0,81%. На збільшення обсягу валової продукції найбільший вплив мав розмір середньомісячної заробітної плати, достатній вплив мало також збільшення розміру прибутку сільськогосподарських підприємств.

У 2007 р. збільшились важелі впливу середньомісячної заробітної плати на чисельність зайнятих у сільськогосподарських підприємствах осіб, обсяг валової продукції та розмір прибутку підприємств. Також спостерігається збільшення впливу розміру прибутку на попередні два показники. Цей вплив порівняно з попереднім роком став суттєвішим, хоча у 2008 р. значення відповідних коефіцієнтів кореляції, наприклад середньомісячної заробітної плати, є меншими, при збереженні інших залежностей.

Знайдені рівняння регресії засобами табличного процесора мають вигляд (табл. 3.6).

**Регресійні багатофакторні моделі аналізу трудового потенціалу
Тернопільської області в розрізі районів***

Рік	Рівняння регресії	Достовірність, R^2
2006	$y = -0,00807x_1 + 0,00012x_2 + 0,001558x_4 + 0,023117x_5$	0,804226
2007	$y = -0,00071x_1 - 0,00014x_3 - 0,00066x_4 + 0,748571x_5$	0,748571
2008	$y = -0,00552x_1 + 0,000127x_2 - 0,00014x_3 -$ $- 0,00112x_4 + 0,009061x_5$	0,804392

* Джерело: за результатами досліджень автора.

Рішення коректне, достовірність сутності відібраних факторів підтверджує коефіцієнт кореляції $R_{yx...x_5}$ поданий в останній колонці таблиці 3.6. Його значимість показує наявність тісного зв'язку між результатом і добраними факторами.

Разом з тим, коефіцієнти регресії при факторах $x_1, x_2...x_5$ мають конкретний економічний зміст.

Розглянемо його на прикладі 2008 р. Так, коефіцієнт 0,000127 при факторі x_2 свідчить, що збільшення на 1000 г.од. обсягу валової продукції забезпечить збільшення рівня зайнятості в 0,127 раза, а коефіцієнт 0,009061 при коефіцієнті x_5 показує, що ріст середньомісячної заробітної плати на 100 гривень дасть змогу працевлаштувати додатково 9 осіб.

Фактор чисельності зайнятих має негативну дію, оскільки збільшення ручної праці призводить до зменшення фактичного рівня зайнятості. При збільшенні розміру прибутку підприємств на кожні 10 тис. грн можна буде працевлаштувати 1 особу. Таким чином, результати множинного кореляційно-регресійного аналізу дозволяють одержувати надійний, реальний і цінний для дослідження інформаційний матеріал, придатний для узагальнень та висновків.

Скористаємось методом усереднення на основі розрахунків параметрів кореляційно-регресійних моделей трудового потенціалу Тернопільської області протягом 2006-2008 рр. та побудуємо усереднені коефіцієнти

регресійної моделі на перспективу (дод. Л, М, Н). Отримаємо такі дані (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

**Усереднені та прогнозні значення факторів побудови прогнозної
кореляційної моделі***

Параметр	Усереднений коефіцієнт моделі прогнозування	Прогнозне значення на 2015 р.
Чисельність зайнятих, осіб	-0,00476667	38034,90329
Обсяг валової продукції, тис. грн.	0,0000823	1788176
Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн.	0	451182
Безробітні в с.-г., осіб	-0,000074	29354,61
Середньомісячна заробітна плата	0,260433	1329,287

* Джерело: за результатами досліджень автора

Тоді прогнозне значення рівня зайнятості на період до 2015 року в Тернопільській області визначатиметься з рівняння

$$Y = -0,00476667x_1 + 0,0000823x_2 - 0,000074x_4 + 0,260433x_5, \quad (3.6)$$

а числове значення розраховуваного показника становить 309,8850125.

Рівень зайнятості населення у сільському ринку праці на основі побудованих рівнянь регресії та середніх значень показників по районах на період 2006–2008 рр.: 8,760934176 (2006 р.); 17,865517 (2007 р.); 336,4021514 (2008 р.). Якщо сезонність зміни розглядуваного показника буде зберігати свою коливну тенденцію, то можна припустити, що його прогнозне значення буде близьким до 345,5067342. Отримане значення близьке до розрахованого за формулою (3.6) з точністю 89,69%.

Як видно з усередненого рівняння регресії (3.6), розмір прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств практично не має впливу на рівень зайнятості працівників у сільському господарстві. Це пов'язано, на

нашу думку, насамперед із значним лагом в отриманні прибутку (збитку), що зумовлений специфікою сільського товаровиробництва, де вкладені кошти окупаються не завжди відразу, а велика роль природних ризиків зумовлює незбалансованість впливу даного чинника.

Скористаємось формальною залежністю обсягових характеристик від цінових на ринку праці [112, с. 4]:

$$\frac{D}{S} = \left(\frac{W_e}{W_f} \right)^\sigma, \quad (3.7)$$

де D – попит на робочу силу;

S – пропозиція робочої сили;

W_e – рівноважна середня заробітна плата;

W_f – фактична середня заробітна плата.

Оскільки коефіцієнт σ виражає чутливість обсягових характеристик ринку робочої сили до зміни його цінових змінних, то σ – є мірою гнучкості ринку праці. Для знаходження коефіцієнта гнучкості скористаємось відомими співвідношеннями між статистичними показниками:

$$D = L + M \quad (3.8)$$

$$S = L + U,$$

де L – кількість зайнятих робочих місць, U – кількість безробітних, M – кількість вільних робочих місць.

Нехай коефіцієнт безробіття позначимо через ϖ , тоді зрозуміло, що $\varpi = U/S$. Після нескладних математичних перетворень з формули (3.1) отримаємо аналітичний запис формули обчислення значення σ :

$$\sigma = \frac{\ln(1 - \varpi + M/(L + U))}{\ln(W_e/W_f)}. \quad (3.9)$$

Статистичні показники для визначення показника еластичності в розрізі районів Тернопільської області наведені в дод. П.

Для знаходження рівноважної середньої плати W_e , яка не є відомим статистичним показником, знайдемо розв'язок задачі математичного програмування на максимізацію прибутку [111, с. 4]:

$$(1 - \theta + \varepsilon\psi)Y - (1 + \varepsilon)LW \rightarrow \max, \quad (3.10)$$

де Y – валовий регіональний продукт регіону;

W – середня заробітна плата;

$$\theta = \frac{T}{Y} \text{ – середня ставка оподаткування;}$$

T – сумарні фіскальні надходження держави;

ε – сумарний відсоток податків і соціальних платежів на заробітну плату;

$$\psi = W \frac{L}{Y} \text{ – частка затрат на робочу силу в доданій вартості.}$$

Розв'язком задачі безумовної оптимізації буде розмір заробітної плати:

$$W_e = (\partial Y / \partial L)(1 - \theta + \varepsilon\psi) / (1 + \varepsilon). \quad (3.11)$$

Для розрахунку граничної продуктивності праці використаємо підхід, описаний у [102, с. 5]. Для цього введемо заміну усередненими значеннями:

$$\xi = (I - 1) / (J - 1),$$

де I та J – індекси зростання відповідно фізичного обсягу виробництва (ВВП) та кількості зайнятих, а ξ – коефіцієнт еластичності:

$$\partial Y / \partial L = \xi(Y / L).$$

Тоді формулу (3.9) можна подати у вигляді:

$$W_e = \frac{(i - 1)(1 - \theta + \varepsilon\psi)Y}{(J - 1)(1 + \varepsilon)L} \quad (3.12)$$

Розглянувши спрощену формулу (3.12), у якій не взято до уваги відрахування з ВВП та соціальні нарахування на заробітну плату, та підставивши її у формулу (3.9), отримаємо ступінь гнучкості ринку праці:

$$\sigma = \frac{\ln(1 - \omega + \frac{M}{L+U})}{\ln(\frac{(I-1)Y}{(J-1)L})} \cdot W \quad (3.13)$$

Остання формула із врахуванням відкинутих у попередній викладці показників має вигляд:

$$\sigma = \frac{\ln(1 - \omega + \frac{M}{L+U})}{\ln(I-1) + \ln(\varepsilon + \frac{(1-\theta)Y}{WL}) - \ln(J-1) - 2\ln(1+\varepsilon)} \quad (3.14)$$

Розраховані показники гнучкості ринку, подані у дод. Р, вказують на наявність трьох груп районів, гнучкість функціонування ринку праці у яких істотно відрізняється (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Показники гнучкості функціонування ринку праці у районах
Тернопільської області (2008 р.)***

Група	Райони	К-сть районів	Діапазон гнучкості
1.	Шумський, Тернопільський, Заліщицький, Гусятинський, Кременецький, Бережанський	6	-35...-6
2.	Лановецький, Збарзький, Бучацький, Підволочиський, Борщівський, Чортківський	6	-4...0
3.	Теребовлянський, Козівський, Монастириський, Підгаєцький, Зборівський	5	>0

*Джерело: групування за результатами досліджень автора.

У районах γ -групи, як показує величина гнучкості ринку праці, діють ринкові механізми регулювання економічних процесів. Райони β -групи

належать до категорії районів, у яких гнучкість ринку наближається до ринкової, але потребує додаткових стимулювань, інвестицій тощо. Найбільш проблемними є райони α -групи, у яких спостерігається дисбаланс між показниками рівня безробіття, кількості незайнятого у сільськогосподарському виробництві населення та числа тих, хто потребує працевлаштування. Механізми регулювання ринку праці у цих районах потребують розробки спеціальних механізмів з боку центру зайнятості задля усунення негативних характеристики функціонування ринку праці у даних районах.

Для вивчення трансформації регіональних ринків праці скористаємось системним підходом, що полягає у класифікації районів за рівнем розвитку їх ринків праці. Це дає змогу визначити особливості чи спільні ознаки територіальних утворень (кластерів⁴) щодо однорідності станів їх ринків праці, перебігу процесів використання трудових ресурсів, тобто побудувати кластерну модель районних ринків праці. Використання цієї моделі дасть змогу виробити для кожного кластера свої механізми регулювання ринку праці, які будуть ефективними в районах, що належать саме до цього кластера.

На основі проведених у розділі 2 групувань районів за чисельністю сільського населення, за коефіцієнтом попиту і пропозиції та показниками гнучкості ринку праці, сільський ринок праці можна виділити у кластери (табл. 3.9). Український вчений В.І. Приймак, зазначає, що “перевагами кластерної моделі можна скористатися і при виробленні політики зайнятості...”. Такий підхід щодо класифікації районів за рівнем розвитку ринку праці дасть змогу визначити особливості чи спільні ознаки територіальних утворень (кластерів) відповідно до однорідного проходження процесів, ситуації, що складаються на районних ринках праці [112].

---

⁴ **Кластер** — термін має різні значення в економіці і різне смислове навантаження в різних куточках Європи. Кластери варіюють від невеликих мереж малих, середніх підприємств у обмежених географічних зонах до "мега-кластерів" у Данії або Фінляндії, являють собою величезну частину економіки.
<http://uk.wikipedia.org/wiki>

**Узагальнення групувань районів за чисельністю сільського населення,
коефіцієнтами попиту і пропозиції та гнучкості ринку праці
Тернопільської області***

Район	Коефіцієнт гнучкості	Коефіцієнт попиту і пропозиції	Кількість населення
Бережанський	1	1	1
Шумський	1	1	1
Кременецький	1	1	3
Заліщицький	1	2	2
Гусятинський	1	2	3
Тернопільський	1	3	3
Борщівський	2	1	3
Бучацький	2	2	3
Збаразький	2	2	3
Лановецький	2	3	1
Підволочиський	2	3	2
Чортківський	2	3	3
Монастириський	3	1	1
Козівський	3	2	1
Підгаєцький	3	2	1
Зборівський	3	2	2
Теребовлянський	3	3	3

* Джерело: групування за результатами досліджень автора (розділи 2-3).

Дані таблиці можна відобразити у вигляді пелюсткової діаграми (рис. 3.5), за допомогою якої чітко видно сільський ринок праці Тернопільської області зі всіма його диспропорціями районів щодо гнучкості, попиту і пропозиції трудових ресурсів. Значна диспропорція районів у сфері працевлаштування мешканців села, спричинена проблемами, що впливають на конкурентоспроможність, – незадовільний стан інфраструктури, низький рівень пристосування робочої сили до ринкових умов, недостатня підтримка розвитку підприємництва, відсутність інноваційної спроможності підприємств, деградації навколишнього природного середовища та, як наслідок, низька інвестиційна привабливість територій.

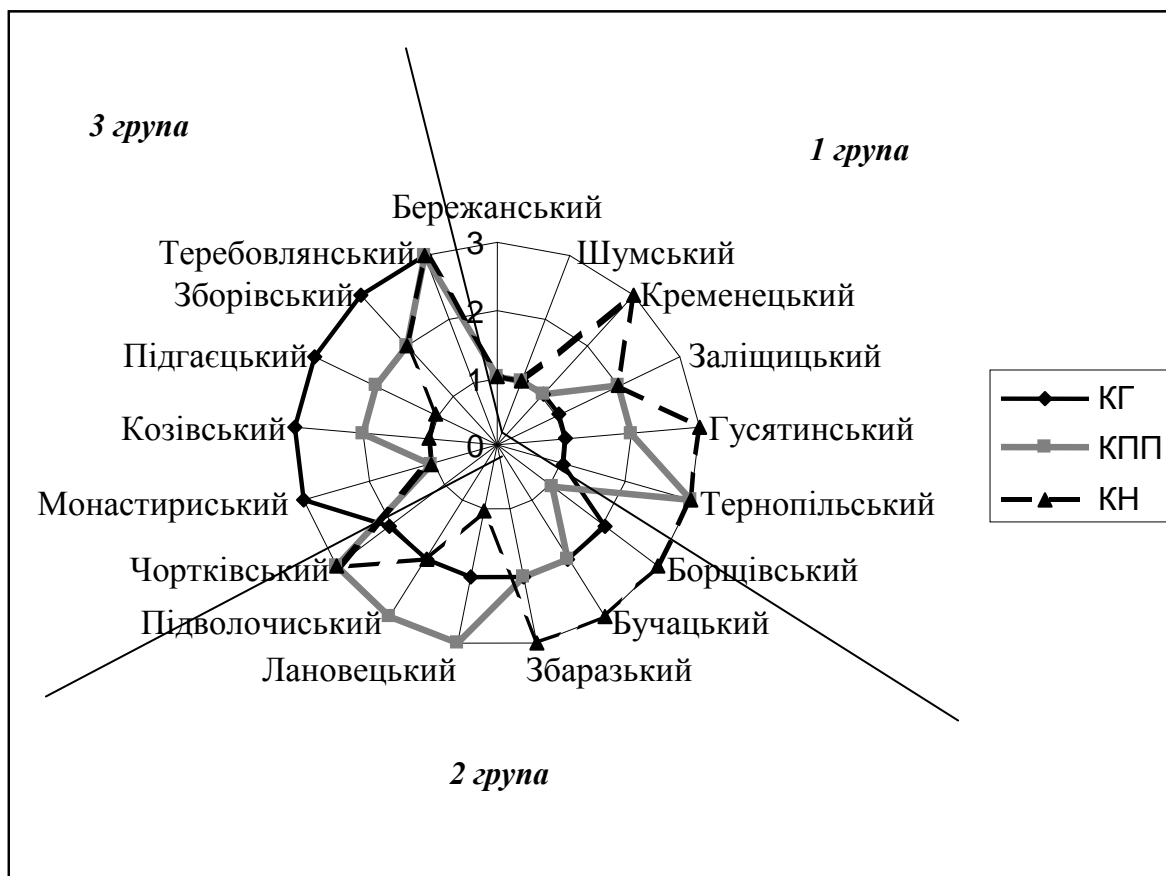

Рис. 3.5. Групування ринку праці Тернопільської області за коефіцієнтами гнучкості, попиту і пропозиції та чисельністю сільського населення.*

*Джерело: власна розробка.

Дані свідчать, що внаслідок районування за отриманими коефіцієнтами до першої групи належать Бережанський, Шумський, Кременецький, Заліщицький, Гусятинський та Тернопільський райони, яким притаманні найнижчі показники і яку можна охарактеризувати як депресивну групу районів. Для цієї групи характерний низький показник коефіцієнта гнучкості (у межах від -35 до -6). Слід виокремити з даної групи два райони – Бережанський та Шумський, у яких коефіцієнти гнучкості, попиту і пропозиції такі ж низькі, як і кількість населення. Тобто можна стверджувати, що в цих районах не діють ринкові механізми регулювання економічних процесів.

Викликає інтерес і Тернопільський район, у якому незважаючи на те, що пропозиція задовольняє попит на сільські трудові ресурси та високий

демографічний показник населення, також не існує ринкового регулювання ринку праці.

До другої групи належать Борщівський, Бучацький, Збаразький, Лановецький, Підволочиський та Чортківський райони, які можна охарактеризувати як помірну групу. Коефіцієнт гнучкості в цих районах варіює в межах від -4 до 0, що вказує на те, що гнучкість ринку наближається до ринкової, хоча й вимагає додаткових стимулювань, інвестицій тощо. Щодо коефіцієнта попиту і пропозиції, то найвищим цей показник є у Лановецькому, Підволочиському та Чортківському районах, що вказує на те, що пропозиція задовольняє попит на трудові ресурси села з боку працедавців.

Найвищі коефіцієнти гнучкості ринку праці на селі були в Монастириському, Козівському, Підгаєцькому, Зборівському та Терехівському районах, які ми зарахували до γ -групи. Якщо кількість населення у Монастириському, Козівському та Підгаєцькому районах є низькою, а коефіцієнт попиту і пропозиції на ринку праці є помірним, то значення коефіцієнта гнучкості вказує, що в цих районах діють ринкові механізми регулювання економічних процесів.

Найкращим як серед третьої групи, так і в цілому в Тернопільській області є Терехівський район, в якому збалансовано діють усі економічні ринкові механізми регулювання ринку праці.

Таким чином, розробка і вдосконалення методів прогнозування ринку праці та зайнятості населення в сільському господарстві сприяють класифікації (кластеризації) угруповань основних економічних регуляторів попиту і пропозиції трудових ресурсів, що зароджуються за умови дотримання ринкових трансформаційних перетворень.

3.3. Стратегія розвитку сільського ринку праці на перспективу

Сільське господарство України – це могутнє і цілком недооцінене джерело росту української економіки. Навіть за роки радянської влади існував лозунг: “Україна – житниця Європи”. Здається, що доля України у світовій економіці визначена на століття. І не тільки через те, що їй належить чверть світових запасів прекрасного чорнозему, але й через інші переваги, основною серед яких є трудовий потенціал сільського населення, який, втілюючи нові наукові досягнення, може побудувати сучасне технологічне і високорозвинуте сільське господарство. Звичайно, головна роль на цьому етапі належить державі. Без масштабної державної підтримки, без втілення державних програмно-цільових методів, самотійно, сільське господарство не може вибратись із затяжної довготривалої кризи. Зайнятість виступає індикатором результативності всіх аграрних реформ, які здійснює український уряд.

Сьогодні у світі, крім соціалістичного колгоспного способу ведення сільського господарства, відомі дві моделі державної політики, або стратегії розвитку аграрних ринків – “американська” і “франко-голландська” [110, с. 3].

Ці стратегії різняться між собою не тільки за структурними механізмами роботи, але й за ставленням до соціального чинника, насамперед до зайнятості.

Американська модель передбачає державну стратегію стимулювання розвитку великих аграрних господарств, часто у складі вертикально-інтегрованих компаній. Ці структури можуть виходити на міжнародний ринок та протистояти експансії іноземних конкурентів.

Атрибутами цієї моделі є укрупнення сільськогосподарських земель – часто за рахунок зубожіння або скуповування володінь дрібніших господарств, а також використання новітніх технологій рослинництва і тваринництва, що дозволяє зменшити собівартість виробництва

сільськогосподарської продукції. З позиції соціального чинника – ця модель скорочує зайнятість селян в аграрному виробництві і змушує їх стати “заробітчанами”, таким чином руйнуючи на селі середній клас.

Франко-голландська модель ґрунтується на політиці протидії укрупнення земель. Ця модель передбачає розвиток малих і середніх фермерських господарств сімейного або кооперативного типу. Така форма господарювання дозволяє отримувати якісні продукти харчування у широкому асортименті, але їх собівартість є вищою. За економічним чинником ця модель передбачає державне субсидіювання аграрного сектора, а за соціальним – зберігає середній клас на селі, який не перетворюється на низькооплачуваних робітників великих виробництв, що займаються випуском масових культур.

На нашу думку, у сучасних умовах світової економіки найбільш прийнятною для України стратегією розвитку аграрного господарювання є франко-голландська модель. Споконвіку Україна була аграрною країною зі своїми давніми традиційними промислами, ремеслами та стравами. І впровадивши американську модель аграрної політики, ми можемо позбутися таких можливостей, як вирощування традиційних органічних продуктів харчування, що виробляються без застосування хімічних препаратів, збереження повної зайнятості сільського населення, зберігаючи середній клас на селі.

Щоб цього не сталося, держава та місцеві органи влади повинні створювати можливості для розвитку дрібного сімейного або кооперативного бізнесу – як в аграрній сфері, так і у сфері обслуговування, включаючи торгівлю, побутові послуги і зелений туризм.

При переході до ринкових відносин у структурі економіки сільського господарства відбулися значні зміни, що дали сільському населенню можливість організації приватних (індивідуальних чи колективних) форм виробництва.

Перетворення сільськогосподарських підприємств в організації акціонерного типу у кінцевому результаті призвело до повного відриву працівників від землі та інших засобів виробництва, масової ліквідації робочих місць і росту безробіття. У результаті це призвело до руйнації створеної протягом довгих років інфраструктури в сільській місцевості, багато об'єктів якої самостійно створити і підтримувати в нормальному стані сільські мешканці не можуть.

Органи місцевого самоуправління проводили роботу з розвитку малого і середнього бізнесу, створювались спеціальні відділи і фонди підтримки підприємництва. Однак переважна більшість малих і середніх підприємств вважали за краще організуватись у формі господарських товариств, трудові колективи яких лише в окремих випадках є власниками їх часткової власності.

Сільський ринок праці з його специфічною соціально-демографічною особливістю, багатогалузевим характером зайнятості і сезонністю праці, що характеризується низьким рівнем доходів населення і його слабким соціальним захистом, ввібрав у себе всі недоліки і диспропорції у відтворенні робочої сили, притаманні як для періоду планової економіки, так і ринкових трансформацій.

Аналіз розвитку регіонального ринку праці Тернопільської області показує, що потрібне значне вдосконалення політики зайнятості сільського населення. Як така вона має найважливіше економічне, а також соціальне значення, одночасно сприяючи зростанню економічних показників діяльності підприємств, зростанню добробуту населення і перешкоджаючи накопиченню соціальних протиріч. Проте вона має бути тісно пов'язана зі структурною перебудовою, перетворенням форм власності і загальною стратегією розвитку економіки регіону.

Здійснивши аналіз сільського ринку праці Тернопільської області та визначивши залежності функціонування економіки, тенденції її розвитку, ми виявили низку проблем, які мають як загальний, так і локальний характер. Загальними проблемами, які потребують конкретних заходів з реалізації стратегічних завдань, може розглядатися як модель адекватного реагування з боку регіону на проблеми сільської зайнятості, незбалансованість ринку

праці, запобігання масовому безробіттю внаслідок структурної перебудови економіки регіону, створення додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатних громадян працездатного віку, забезпечення умов щодо знаходження роботи і збереження місця роботи, працевлаштування молоді, навчання і перенавчання робочої сили в регіоні, необхідність посилення соціального захисту безробітних та координації органів виконавчої влади, обласних, місцевих центрів зайнятості, профспілок і працедавців у проведенні ефективної політики зайнятості та регулюванні ринку праці.

Слід зазначити, що сільський ринок праці Тернопільської області має як слабкі, так і сильні сторони (табл. 3.10). На основі їх виявлення можна розробити стратегію розвитку Тернопільської області.

Таблиця 3.10

Сильні та слабкі сторони сільського ринку праці Тернопільської області*

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<ul style="list-style-type: none"> – Потенціальні можливості сільського господарства області дозволяють значно нарости виробництво сільськогосподарської продукції, що позитивно впливатиме на зайнятість сільського населення. – Чисельність сільського населення (57%) забезпечує достатньою мірою потребу агропромислового комплексу в трудових ресурсах. – Дешева та відносно добре кваліфікована робоча сила є привабливою для залучення іноземних інвесторів в сільське господарство. – Запровадження прогресивних технологій в агропромисловому комплексі дозволяє підвищити урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин, що вплине на продуктивність зайнятості сільського населення. 	<ul style="list-style-type: none"> – Не сформований регіональний ринок сільськогосподарської продукції негативно впливає на зайнятість сільського населення – Слабка матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств, що зумовлює високу трудомісткість і собівартість виробництва тваринницької продукції. – Диспаритет цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси для села призводить до зниження рівня життя, впливатиме на зайнятість сільського населення. – Високий рівень безробіття на селі. – Низький рівень оплати праці спеціалістів високого рівня. – Недостатній розвиток підприємництва на селі. – Відсутність належної інфраструктури сільських поселень призводить до відпливу молоді з села.

Продовження табл. 3.10

1	2
<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток садівництва за рахунок освоєння необроблюваних земель допоможе додатково залучити незайняте сільське населення. – Наявність аграрних освітніх закладів різних рівнів акредитації для підготовки спеціалістів вплине на якість трудових ресурсів села. – Наявність майданчиків для будівництва (реконструкції) великотоварних ферм з виробництва продукції тваринництва. 	<ul style="list-style-type: none"> – Низький рівень доходів сільського населення. – Незавершеність реформування сільського господарства, низька продуктивність аграрного сектору. – Недостатня кількість кваліфікованих, сучасно мислячих керівників. – Деконцентрація галузі тваринництва (у сільгосппідприємствах виробляється 11,0 % м'яса, молока – 7% та яєць – 25%, в Україні відповідно 37, 19, 50%).

* Джерело: розроблено автором на основі джерела [154].

У сучасних умовах реформування регіональної економіки головним і першочерговим завданням мають стати економічні заходи, що будуть сприяти сільській зайнятості, шляхом кредитування, надання субсидій, пільг і дотацій сільськогосподарським підприємствам та коригування рівня податкових ставок. Разом з тим, необхідно удосконалити законодавчі і нормативні акти, які регламентують умови формування і використання робочої сили на селі, адже під впливом науково-технічної революції темпи зміни нових поколінь техніки почали набагато перевищувати темпи зміни поколінь працівників, необхідність у великій кількості залучення робітників відпала.

Одним і з способів виживання на селі на сьогодні є кооперація. Стало зрозумілим, що для розвитку підприємництва в сільських районах найкращим чином можуть підійти трудові організації, створені самими мешканцями сільських населених пунктів. Необхідною умовою є розвиток усіх видів кооперації в певній сільській місцевості. На користь кооперативів свідчить більшість переваг, якими не володіють інші типи організацій. І головною з них можна вважати те, що при усвідомленій участі в кооперації в ній утруднений перелив капіталу і засобів виробництва до окремих членів.

Сьогодні організація самостійної зайнятості в сільському виробництві можлива у вигляді сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських і фермерських господарств. Ці структури тісно взаємопов'язані і незалежні одночасно. Основною відмінністю їх одна від одної є те, що учасники, зайняті в тій чи іншій структурі, проявляють різний ступінь трудової і підприємницької активності.

На жаль, у Тернопільській області немає розвитку сільських кооперативів. Це зумовлено відсутністю необхідної законодавчої бази.

На думку респондентів (табл. 3.11), що опитувалися автором, для того щоб розвинути сільський ринок праці, більшість схиляється, що в Тернопільській області необхідно розвивати фермерство (62 респонденти), 57 респондентів – зміцнювати великі сільськогосподарські підприємства, найменша кількість респондентів (18) – розвивати несільськогосподарську діяльність. Щодо участі держави в розвитку сільського ринку праці, 90 респондентів вважає, що необхідно збільшити бюджетне фінансування, а 60 – удосконалити законодавство.

Таблиця 3.11

Аналіз розподілу відповідей респондентів щодо шляхів розвитку сільського ринку праці*

Пропозиція	Число відповідей	Питома вага, %	Із загального числа респондентів з вищою освітою
Ріст обсягів виробництва продукції	39	24,2	11
Зміцнення великих сільськогосподарських підприємств	57	35,4	19
Розвиток фермерства	62	38,5	14
Розвиток несільськогосподарської діяльності	18	11,2	8
Участь держави шляхом: удосконалення законодавства	60	37,3	19
збільшення бюджетного фінансування	90	55,9	29
Інше			

* Джерело: розраховано на основі проведеного автором анкетування сільських мешканців Тернопільської області.

Господарства населення поглинали і продовжують поглинати значну частину сільських трудових ресурсів. Їхня позитивна роль в історії аграрних реформ очевидна, адже вони значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян і виконали функцію своєрідного буфера в умовах безробіття, хоча це породжує “приховане” безробіття.

Разом з тим, не потрібно забувати і про соціальні заходи, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини, тобто економіка має бути націлена на задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб. Щодо матеріальної потреби, то заробітна плата в сільському господарстві є найнижчою як в Україні, так і в області. Так, під час здійснення аналізу було встановлено, що найнижчою заробітна плата була у Кременецькому районі, чим негативно вплинула на гнучкість ринку праці.

Відповідно в області, насамперед за допомогою цінової і кредитної політики, податкового законодавства необхідно створити сільським товаровиробникам рівні з іншими галузями умови отримання доходів. Окрім цього, з метою підвищення вартості праці в аграрному секторі доцільно розробити і законодавчо встановити нормативне значення прожиткового мінімуму сільських жителів і визначити на його основі мінімальний розмір оплати праці.

Аналіз трансформації сільського ринку праці Тернопільської області в умовах реформування агропромислового комплексу дозволяє окреслити головні проблеми, які потребують негайного вирішення: розширення кола суб'єктів та інфраструктурне його забезпечення, опрацювання механізмів забезпечення зайнятості сільських жителів, які вивільнятимуться з аграрного сектору в процесі реформ, формування потужного контингенту приватних виробників у сфері малого підприємництва; оптимальне поєднання інтересів дрібного, середнього і великого виробництва; формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту населення.

До основних напрямів підвищення зайнятості на сільському ринку праці в аспекті аграрного реформування, як стратегічного механізму її регулювання, необхідно зарахувати:

- розвиток і вдосконалення функціонування аграрного ринку праці в умовах реструктуризації економіки і вдосконалення соціально-трудової сфери на селі;
- позитивне реформування трудових процесів на рівні різних організаційно-правових форм господарювання;
- прогресивну трансформацію соціально-трудової сфери села і культурного життя сільського населення;
- створення передумов для повної і продуктивної зайнятості в умовах багатоукладної сільської економіки;
- ефективне і своєчасне працевлаштування і перекваліфікацію робочої сили з урахуванням кон'юнктурних процесів на ринку праці;
- модернізацію професійної освіти на сільському ринку праці з врахуванням маркетингових досліджень.

Відповідно стратегічні пріоритети розвитку зайнятості в аграрній сфері виробництва мають бути представлені такими основними напрямками регулювання вказаних процесів:

- вдосконалення організаційних і правових основ функціонування державної системи сприяння сільській зайнятості, працевлаштування і професійної перепідготовки безробітних з урахуванням кон'юнктурних процесів на сільському ринку праці;
- розробка і реалізація цільової регіональної комплексної програми управління зайнятістю на селі, включаючи створення і збереження некапіталомістких і перспективних робочих місць;
- розвиток аграрного менеджменту і маркетингу, що передбачає узгодження інтересів агентів ринку освітніх послуг і ринку сільської праці;

- переважний розвиток форм несільськогосподарської зайнятості в аграрному секторі економіки, у тому числі поширення зайнятості сільським туристичним бізнесом серед фермерів;
- фінансова державна підтримка аграрних підприємств і фермерських господарств, що беруть участь переважно в урядових програмах розвитку сільського господарства;
- збереження пріоритету в розвитку великих і середніх за своїм розміром аграрних організацій і об'єднань як найбільш ефективних з використання людського капіталу і пом'якшення сезонності сільськогосподарської праці;
- створення умов і атмосфери доброзичливого ставлення сільського населення до інституту аграрної праці, фермерства і зайнятості підприємництвом на селі.

Лише в разі еволюційно позитивної реалізації вказаних трансформаційних перетворень (за мінімальних соціально-економічних витрат) можна говорити про певний ефект і результативність аграрної реформи в цілому.

На наш погляд, ринковий механізм регулювання системи зайнятості на селі в умовах реформування аграрного сектора повинен характеризуватися наступними концептуальними підходами.

По-перше, основними програмними цілями регулювання мають бути:

- підвищення зайнятості і доходів сільського населення, зниження рівня бідності;
- запобігання і зниження рівня сільського безробіття;
- пом'якшення сезонності сільськогосподарського виробництва і праці;
- підвищення гнучкості сільського ринку праці та ефективності функціонування його інфраструктури.

По-друге, до тактичних завдань реформування системи зайнятості слід віднести:

- формування організаційного і методичного забезпечення процесів соціального реформування;
- розвиток різних видів несільськогосподарської зайнятості на селі;
- за допомогою залучення інвестицій здійснити модернізацію об'єктів соціальної інфраструктури села;
- розвиток інформаційно-консультаційного обслуговування сільського населення;
- розвиток аграрного бізнесу і підприємництва;
- створення умов для залучення і закріплення фахівців на селі;
- створення умов для підвищення престижності аграрної праці.

По-третє, закономірно виділяються наступні пріоритетні напрями державної підтримки соціально-трудової сфери:

- поліпшення умов праці і зайнятості на селі;
- мотивація трудової діяльності в аграрному секторі;
- стабілізація демографічної ситуації на селі, пом'якшення наслідків безробіття, підвищення соціальної захищеності сільського населення;
- модернізація і введення в дію нових робочих місць у галузях АПК;
- створення умов для самозайнятості в аграрному секторі.

Стосовно сільського ринку праці, насамперед необхідно вдосконалити галузеву структуру виробництва, а саме: подолання сезонності в сільському господарстві, у зв'язку з цим вважаємо за доцільне розвивати на селі різні види індивідуальної трудової діяльності, відроджувати народні промисли, а також форми малого підприємництва у сфері переробки сільськогосподарської сировини і організації інших нескладних виробництв, спрямованих на повніше використання місцевих ресурсів, можливостей регіонів і їх окремих територій.

Для розширення можливостей зайнятості сільського населення велике значення має розвиток сфери послуг. Реалізація цього напряму, окрім створення додаткових робочих місць, сприятиме закріпленню молоді в сільській місцевості. Це у свою чергу дозволить значною мірою омолодити

демографічну структуру сільського населення, що сприятливо впливатиме на склад трудових ресурсів села.

Важливим напрямом раціоналізації структури зайнятості сільського населення є розвиток малого підприємництва і його підтримка з боку держави. Разом з тим, економічні, правові, організаційні умови такі, що вони не створюють сприятливого клімату для розвитку малого бізнесу. Мале підприємництво потребує могутньої державної підтримки, оскільки його розвиток і розширення сприяє збільшенню масштабів ефективної зайнятості населення.

Проте зараз в аграрному секторі розвивається переважно одне посередництво, а не сфера соціальних і виробничих послуг. Відбувається це через падіння платоспроможного попиту населення, відсутність дієвої системи підтримки малого бізнесу, необхідних навичок роботи в умовах ринку, обмеженість можливостей отримання відповідних знань і професій.

Для усунення зазначених моментів пропонується розробка цільових програм підтримки малого підприємництва і розвитку сфери послуг, що враховують місцеві особливості розвитку виробництва і трудових ресурсів. Така підтримка повинна передбачати комплекс заходів.

1. Підготовка і підвищення кваліфікації підприємців, що полягає у:

- навчанні методам ведення виробництва, а також видам діяльності, якими збирається зайнятися майбутній або такий, що вже функціонує підприємець;
- підвищенні навичок професії, оцінюванні результатів своєї господарської діяльності і зовнішнього середовища на основі оперативного і перспективного аналізу і на цій основі ухваленні кращих нестандартних рішень, формуванні нових перспективних ідей і задумів;
- умінні встановлювати ділові контакти, вести переговори, юридично грамотно оформляти документи і укладати операції.

2. Створення мережі консультаційних послуг, здатних надати необхідну допомогу у відкритті власної справи, організації ефективного

виробництва, встановленні партнерських взаємовигідних відносин з постачальниками сировини і споживачами готової продукції.

3. Забезпечення можливості отримання пільгових кредитів, створення сприятливих податкових умов, що сприяють веденню розширеного виробництва.

Особлива роль регіональних і державних органів влади в сучасних умовах полягає у фінансовій підтримці розвитку соціальної сфери та інженерної інфраструктури на селі. Проте, окрім вирішення питання про необхідність вирівнювання життєвого рівня в місті і селі, що сприяє закріпленню молоді в сільській місцевості, на сьогодні гостро стоїть проблема створення умов для функціонування сільських товаровиробників усіх форм власності і господарювання. По-перше, держава не повинна допустити руйнування об'єктів соціальної сфери села, як переданих в муніципальну власність, так і тих, що залишаються на балансі підприємств. По-друге, неплатоспроможність більшості підприємств сільського господарства робить неможливою підтримку в робочому стані транспортно-комунікаційних мереж, не говорячи вже про заміну або будівництво нових транспортних шляхів, газопроводів та інших інженерних споруд, необхідних для забезпечення ефективного виробництва.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне створити єдину систему для фінансування, кредитування та утримання об'єктів соціальної сфери і розвитку інженерної інфраструктури в аграрному секторі, з пайовою участю державного, обласних і місцевих бюджетів. Соціальний розвиток сільських районів повинен стати одним з першочергових завдань соціально-економічної політики держави, що проводиться на ринку праці.

Важливе значення в інституційних перетвореннях в аграрному секторі набуває зростання доходів, які планується отримати від сільськогосподарського виробництва.

У даний час значно знижують трудову мотивацію працівників зрівняльні тенденції, що виявляються як у старих, так і в нових формах.

Цьому сприяють компенсаційні надбавки, оплата, що натуралізується, а також її багатомісячні не виплати. Різко зросли відмінності між оплатою праці керівного складу і рядових працівників. З'явилася необхідність гарантувати виплату заробітку, формувати стосовно нових умов ціну праці, еквівалентно оплачувати підвищені витрати і несприятливі умови праці, стимулювати зростання її якості.

Для цього державі, насамперед за допомогою цінової і кредитної політики, податкового законодавства, необхідно створити сільським товаровиробникам рівні з іншими галузями умови отримання доходів. Окрім цього, з метою підвищення вартості праці в аграрному секторі, доцільно розробити і законодавчо встановити нормативне значення прожиткового мінімуму сільських жителів і визначити на його основі мінімальний розмір оплати праці.

Сьогодні в сільському господарстві необхідно здійснити вибір між встановленням високої оплати найманої праці, що зацікавлює працівників у підвищенні своєї професійної підготовки і зростанні продуктивності праці, і збереженням гарантій зайнятості. По суті, йдеться про вирішення проблеми подолання кризи трудових відносин, щоб зробити їх чинником соціально-економічного прогресу в аграрному секторі економіки, а працю визнати товаром, власником якого є найнятий робітник.

Механізм державного регулювання повинен сформувати таку кон'юнктуру на ринку праці, щоб пріоритет на ньому належав працівникові, як власникові товару праця, ціна якої формується залежно від здібностей, освіти, кваліфікації і досвіду. Окрім цього, необхідно забезпечити умови для вільного переміщення людей в економічному просторі відповідно до їх інтересів. Причому роль держави полягає у створенні таких економічних, соціальних і правових умов, які б дозволили зацікавити певну частину населення в переміщенні у потрібному, з позицій підвищення ефективності використання праці, напрямі. Цього можна досягти шляхом прийняття Кодексу праці, який би чітко регламентував ці взаємовідносини.

Особливістю сучасної державної політики України є децентралізація регулювання трудових відносин. Держава частково втратила позиції загального працедавця, залишаючись фактично гарантом трудових прав громадян, що вплинуло на взаємозв'язок працедавців і працівників в ухваленні соціально-економічних питань у визначенні умов праці і передачу вирішення багатьох питань в компетенцію конкретних сторін.

Таким чином, основними принципами стратегії регулювання ринку праці на сучасному етапі повинні бути: орієнтованість на поступальний розвиток економіки і суспільства; пріоритетність заходів, що забезпечують соціальну стабільність у суспільстві; створення економічних умов для забезпечення кожним здоровим членом суспільства гідного рівня власного добробуту; усунення нерівності в отриманні і збереженні роботи, у рівні життя, здобуванні освіти, виборі місця прикладання своєї праці.

При цьому головною функцією створення ефективних механізмів регулювання і саморегулювання ринку праці є сприяння розширенню ефективного попиту на працю і підтримці пропозиції праці.

З урахуванням наведеного стратегія розвитку територій регіону повинна бути спрямована насамперед на розв'язання таких проблем: підвищення інвестиційної привабливості районів та їх інноваційної активності; розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, передусім, малих монофункціональних міст та селищ; подолання диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку районів; раціональне використання ресурсного, і в першу чергу людського потенціалу, особливо на селі.

Виходячи з проведених досліджень, ми пропонуємо основні стратегічні напрями розвитку сільського ринку праці районів Тернопільської області (табл. 3.12), що будуть сприяти розширенню сфери застосування праці у сільській місцевості завдяки: розвитку малих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції; організації сімейних, фермерських господарств; розвитку особистих селянських господарств; створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; відродженню сфери

побуту; створенню умов для комплексного розвитку сільських територій та суттєвого підвищення соціальних стандартів проживання сільського населення; зупиненню закриття, а також відновленню діяльності раніше закритих та відкриттю нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах; нарощуванню обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки; збільшенню обсягів будівництва інженерних мереж і споруд, розвитку систем розвідних мереж водо- і газопроводів.

Таблиця 3.12

Основні стратегічні напрями розвитку районів Тернопільської області*

<i>Райони</i>	Стратегічні напрями
1	2
Бережанський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток високотехнологічних агропромислових комплексів, промисловості будівельних матеріалів, туризму.
Борщівський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток туризму, підприємництва, фермерства, промисловості будівельних матеріалів.
Бучацький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Реструктуризація промислових підприємств. Розвиток високотехнологічних агропромислових комплексів, рекреації і туризму.
Гусятинський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток туристично-рекреаційної сфери, високотехнологічних галузей сільського господарства.
Заліщицький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Створення умов для залучення іноземних інвестицій. Розвиток рекреації та харчової промисловості.
Збаразький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток високотехнологічних агропромислових комплексів, туризму.
Зборівський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток високотехнологічних агропромислових комплексів підприємництва.

1	2
Козівський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток високотехнологічних агропромислових комплексів підприємництва.
Кременецький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток туризму, виробництва екологічно чистої продукції, промисловості будівельних матеріалів.
Лановецький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток підприємництва, високотехнологічних агропромислових комплексів.
Монастириський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Створення умов для залучення іноземних інвестицій. Розвиток промисловості будівельних матеріалів.
Підволочиський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток підприємництва, високотехнологічних агропромислових комплексів.
Підгаєцький	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Створення умов для залучення іноземних інвестицій. Розвиток переробної промисловості, підприємництва, фермерства.
Теребовлянський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток легкої промисловості, високотехнологічних агропромислових комплексів, промисловості будівельних матеріалів, рекреаційної сфери.
Тернопільський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток харчової промисловості, високотехнологічних галузей сільського господарства, підприємництва, фермерства, логістичної інфраструктури.
Чортківський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток переробної промисловості, підприємництва, високотехнологічних галузей сільського господарства, туризму.
Шумський	Розробка та реалізація ефективної інвестиційно-інноваційної політики. Розвиток підприємництва, високотехнологічних агропромислових комплексів, туризму.

* Джерело: розробка автора.

Висновки до розділу 3

1. Механізм регулювання ринку праці в аграрному секторі і, як наслідок, раціоналізація структури зайнятості сільського населення повинні забезпечувати підвищення економічної ефективності виробництва, а наявність економічно обґрунтованого безробіття є прийнятним напрямом порівняно із збереженням існуючих, здебільшого недіючих, робочих місць. Скорочення зайвих працівників і збільшення за рахунок цього чисельності безробітних (за їх достатньої матеріальної підтримки) у багатьох випадках ефективніше, ніж збереження на підприємствах прихованого резерву робочої сили. До того ж проведення активної політики на ринку праці сприяє поліпшенню загального стану економіки, що створює можливості для фінансування заходів і програм пасивного характеру, спрямованих на поліпшення стану мало захищених верств населення.

Політика на ринку праці в аграрному секторі повинна проводитися послідовно і комплексно, при умілому поєднанні пасивних і активних заходів, які враховують безліч ситуацій, що складаються в трудовій сфері. На нашу думку, управління ринком праці на рівні держави і регіону повинно виконувати дві функції: підвищення ефективності використання праці і формування раціональної структури зайнятості. При цьому держава, з свого боку, повинна забезпечити правову базу регулювання ринку праці, що визначає права та обов'язки суб'єктів цього ринку.

2. Сільський ринок праці здатний до саморегулювання за допомогою розвитку підприємницької активності населення, внаслідок чого виникають об'єктивні можливості для розвитку малого підприємництва в аграрному секторі, а також розширення меж дії ринку праці. Встановлено, що саморегулювання ринку праці значною мірою пов'язане з розвитком особистих селянських господарств, які є сферою зайнятості на селі, здатною прийняти практично всіх сільських мешканців. Впровадження засобів малої механізації в особистих селянських господарствах сприятиме підвищенню

ефективності цієї сфери діяльності. Формування ринку праці на принципах вільного вибору зайнятості, розвиток різноманітних форм власності створюють сприятливі умови для послідовної еволюційної трансформації особистих селянських господарств у фермерські господарства і у великі сільськогосподарські підприємства. Тому важливим позитивним моментом ринкових відносин, що зароджуються, у трудовій сфері на селі, є наявність широких можливостей для розвитку підприємницьких здібностей людей на основі самозайнятості, сприяння сільському населенню в організації власної справи, що забезпечить саморегулювання ринку праці, з яким пов'язані перспективи його розвитку і раціоналізація структури зайнятості в аграрному секторі.

3. Прогноз рівня зайнятості на період до 2015 року у Тернопільській області засвідчує про його зростання. У результаті побудови економетричної моделі виявлено, що найбільше на рівень зайнятості впливають такі чинники x_1 – чисельність зайнятих осіб; x_2 – обсяг валової продукції; x_4 – чисельність безробітних у сільському господарстві і x_5 – середньомісячна заробітна плата. А розмір прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств (x_3) практично не має впливу на рівень зайнятості працівників у сільському господарстві. Це пов'язано, на нашу думку, насамперед із значним лагом в отриманні прибутку (збитку), що зумовлений специфікою сільського товаровиробництва, де вкладені кошти окупляються не завжди відразу, а велика роль природних ризиків зумовлює незбалансованість впливу цього чинника. Це підтверджує коефіцієнт множинної кореляції 0,80. Тому збільшення рівня зайнятості сільського населення вбачається в припиненні процесу звільнення працівників, підвищенні чисельності малих підприємств, збільшенні кількості працівників сільськогосподарських підприємств та залученні працівників до виробництва трудомістких видів продукції.

4. На основі економіко-математичної моделі встановлено зв'язок обсягових і цінових характеристик сільського ринку праці та визначено

діапазони гнучкості функціонування ринку праці у районах Тернопільської області.

У районах γ -групи, як показує величина гнучкості ринку праці, діють ринкові механізми регулювання економічних процесів. Райони β -групи належать до категорії районів, у яких гнучкість ринку наближається до ринкової, але потребує додаткових стимулювань, інвестицій тощо. Найбільш проблемними є райони α -групи, в яких спостерігається дисбаланс між показниками рівня безробіття, кількості незайнятого у сільськогосподарському виробництві населення та тих, хто потребує працевлаштування. Механізми регулювання ринку праці вимагають розробки спеціальних механізмів з боку центру зайнятості задля усунення негативних характеристик функціонування ринку праці у цих районах.

5. Вивчення трансформації регіональних ринків праці шляхом класифікації районів за рівнем розвитку їх ринків праці дало змогу визначити особливості (спільні ознаки) територіальних утворень (кластерів) щодо однорідності станів їх ринків праці, а в результаті побудови, скориставшись системним підходом, що полягає у класифікації районів за рівнем розвитку їх ринків праці, ми визначили спільні ознаки і побудували кластерну модель районних ринків праці. На основі групувань, що походились у 2 та 3 розділах, ми побудували пелюсткову діаграму, яка яскраво змальовує сільський ринок праці Тернопільської області зі всіма його диспропорціями районів щодо гнучкості, попиту і пропозиції трудових ресурсів та чисельності населення. Використання цієї моделі дало змогу виробити для кожного кластера свої механізми регулювання ринку праці, які будуть ефективними в районах, що належать саме до цього кластера.

6. До основних напрямів підвищення зайнятості на сільському ринку праці в аспекті аграрного реформування, як стратегічного механізму її регулювання, необхідно зарахувати: розвиток і вдосконалення функціонування аграрного ринку праці в умовах реструктуризації економіки і вдосконалення соціально-трудової сфери на селі; реформування трудових

процесів на рівні різних організаційно-правових форм господарювання; прогресивну трансформацію соціально-трудої сфери села і культурного життя сільського населення; створення передумов для повної і продуктивної зайнятості в умовах багатокладної сільської економіки; ефективне і своєчасне працевлаштування і перекваліфікацію робочої сили з урахуванням кон'юнктурних процесів на ринку праці.

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження існуючих методологічних підходів, критичний аналіз і узагальнення наведених поглядів на категорію сільського ринку праці та його територіального зрізу дозволило запропонувати таке тлумачення сутності сільського ринку праці – це суспільно-економічна система, метою функціонування якої є формування ринку трудових ресурсів, яка охоплює в межах конкретної території цілісну сукупність сфер, відносин, форм, методів, пов'язаних з трудовою діяльністю людини. Сільський ринок праці в дисертації розглядається як рухлива система взаємозв'язаних і взаємодіючих структурних елементів, що мають свою нормативну базу, забезпечують об'єднання робочої сили із засобами виробництва і задовольняють потребу сільського населення у праці й заробітку. Основними структурними елементами сільського ринку праці є трудові ресурси села, що формують пропозицію праці, ринок робочих місць, різні форми зайнятості сільського населення та державна система обліку у сфері трудових відносин.

2. Аналіз ринку праці в сільській місцевості Тернопільської області засвідчує, що у 2008 р. в селах проживало більше половини економічно активного населення (63,7%), із них зайняті становили 57,7%. Останніми роками рівень сільського безробіття характеризувався тенденцією до зниження, призупиненою з початком фінансово-економічної кризи. Однак спостерігається стійка тенденція до регресивних змін кількості зайнятих у сільському господарстві. Особливо стрімкими темпами зменшується чисельність працівників сільськогосподарських підприємств. Чисельність зайнятих в особистих селянських господарствах теж скорочується.

3. У процесі дисертаційного дослідження розвитку аграрної економіки у Тернопільській області не виявлено вираженої залежності між динамікою обсягів виробництва валової продукції й кількістю зайнятого населення.

Значне скорочення обсягів виробництва не пов'язане зі зменшенням кількості зайнятих. Такі тенденції, які відмінні від тенденцій, характерних для розвинутих європейських країн, пояснюються дією низки чинників, зокрема наявністю вимушеного прихованого безробіття, значними диспропорціями між попитом і пропозицією робочої сили, низьким рівнем і від'ємною динамікою продуктивності праці тощо.

4. Механізм регулювання ринку праці в аграрному секторі і, як наслідок, раціоналізація структури зайнятості сільського населення повинні забезпечувати підвищення економічної ефективності виробництва, а наявність економічно обгрунтованого безробіття є прийнятним напрямом порівняно із збереженням існуючих, здебільшого недіючих, робочих місць. Скорочення зайвих працівників і збільшення за рахунок цього чисельності безробітних (за їх достатньої матеріальної підтримки) у багатьох випадках ефективніше, ніж збереження на підприємствах прихованого резерву робочої сили.

5. Сільський ринок праці здатний до саморегулювання за допомогою розвитку підприємницької активності населення, внаслідок чого виникають об'єктивні можливості для розвитку малого підприємництва в аграрному секторі, а також розширення меж дії ринку праці. Встановлено, що саморегулювання ринку праці значною мірою пов'язане з розвитком особистих селянських господарств, які є сферою зайнятості на селі, здатною охопити практично всіх сільських жителів. Впровадження засобів малої механізації в особистих селянських господарствах сприятиме підвищенню ефективності цієї сфери діяльності. Формування ринку праці на принципах вільного вибору зайнятості, розвиток різноманітних форм власності створюють сприятливі умови для послідовної еволюційної трансформації особистих селянських господарств у фермерські господарства і у великі

сільськогосподарські підприємства. Тому важливим позитивним моментом ринкових відносин, що зароджуються у трудовій сфері на селі, є наявність широких можливостей для розвитку підприємницьких здібностей людей на основі самозайнятості, сприяння сільському населенню в організації власної справи, що забезпечить саморегулювання ринку праці, з яким пов'язані перспективи його розвитку і раціоналізація структури зайнятості в аграрному секторі.

6. Формування трудових ресурсів в аграрному секторі відбувалось за різноманітними сценаріями розвитку. Доцільним є застосування сценарного (варіантного) підходу, який би забезпечував ув'язку прогнозних параметрів з очікуваними показниками соціально-економічного розвитку регіону. Як такий сценарій пропонуємо побудову дерева рішень на регіональному рівні у форматі карти знань, що дозволить об'єднати зусилля влади (в особі центру зайнятості), бізнесу (представниками якого є сільськогосподарські підприємства) та власне трудового потенціалу задля формування ефективної моделі функціонування та розвитку ринку праці в аграрному секторі.

7. Прогноз рівня зайнятості в сільській місцевості у Тернопільській області на період до 2015 року засвідчує про високу ймовірність його зростання. У результаті побудови економетричної моделі виявлено, що найбільше на рівень зайнятості впливають такі чинники, як чисельність зайнятих осіб в сільськогосподарських підприємствах, обсяг валової продукції сільського господарства, чисельність безробітних у сільській місцевості та середньомісячна заробітна плата працівників сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що розмір прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств практично не має впливу на рівень зайнятості працівників у сільському господарстві. Це пов'язано насамперед зі значним лагом в отриманні прибутку, зумовленим специфікою

сільського товаровиробництва, а велика роль природних ризиків зумовлює незбалансованість впливу цього чинника. Тому збільшення рівня зайнятості сільського населення вбачається в припиненні процесу звільнення працівників, збільшенні чисельності малих підприємств, кількості працівників сільськогосподарських підприємств, зокрема через залучення працівників до виробництва трудомістких видів продукції.

8. На основі економіко-математичної моделі встановлено зв'язок обсягових і цінових характеристик сільського ринку праці та визначено діапазони гнучкості функціонування ринку праці у районах Тернопільської області. У районах з найвищими показниками гнучкості ринку праці діють ринкові механізми регулювання економічних процесів. Виділено й проблемні райони, в яких спостерігається дисбаланс між показниками рівня безробіття, кількості незайнятого у сільськогосподарському виробництві населення та тих, хто потребує працевлаштування. Проміжну групу складають райони, в яких гнучкість ринку наближається до ринкової, але потребує додаткових стимулювань, інвестицій тощо. Ефективне регулювання ринку праці вимагає розробки спеціальних механізмів з боку центру зайнятості задля усунення негативних характеристик функціонування ринку праці у цих районах.

9. Вивчення трансформації регіональних ринків праці шляхом класифікації районів за рівнем розвитку цих ринків дало змогу визначити особливості (спільні ознаки) територіальних утворень (кластерів) з однорідними ринковими характеристиками. Скориставшись системним підходом, що полягає у класифікації районів за рівнем розвитку їх ринків праці, ми визначили спільні ознаки і побудували кластерну модель відповідних ринків. Використання цієї моделі дало змогу виробити для кожного кластера свої механізми регулювання ринку праці, які будуть ефективними в районах, що належать саме до цього кластера.

10. Основними стратегічними напрямками розвитку сільського ринку праці районів Тернопільської області, що будуть сприяти розширенню сфери застосування праці в сільській місцевості, є: розвиток малих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції; організація сімейних, фермерських господарств; розвиток особистих селянських господарств; створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; відродження сфери побуту; створення умов для комплексного розвитку сільських територій та суттєве підвищення соціальних стандартів проживання сільського населення; зупинення закриття, а також відновлення діяльності раніше закритих та організація нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах; нарощування обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки; збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд, розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. зб. / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2000. – 601 с.
2. Акіліна О. В. Деякі аспекти державного регулювання ринку праці в Україні / О. В. Акіліна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 11. – С. 157-163.
3. Баланда А. Ринок праці як економічна категорія / А. Баланда // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 21-25.
4. Баланда А. Фактори збалансованості ринку праці та безпеки суспільства: проблеми співвідношення / А. Баланда // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 5. – С. 25-31.
5. Балацкий Е. В. Гибкость рынка труда : опыт макроэкономической оценки / Е. Балацкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 2. – С. 80-90.
6. Бандур С. Стратегія розвитку робочих місць в механізмі державного регулювання національного ринку праці / С. Бандур, Л. Тараєвська // Економіка та держава. – 2006. – № 1. – С. 73-76.
7. Барановський В. Доходи та витрати домогосподарств сільської місцевості як індикатори репресивності аграрних територій / В. Барановський // Україна : аспекти праці. – 2007. – № 6. – С. 41-45.
8. Бебко О. М. Про формування концепції диверсифікації діяльності сільського населення / О. М. Бебко // Держава та регіони. – 2008. – № 1. – С. 6-9. (Серія: Економіка та підприємництво).
9. Безтелесна Л. Методологічно-інформаційні аспекти прогнозування зайнятості населення / Л. Безтелесна, Г. Юрчик // Україна : аспекти праці. – 2006. – № 7. – С. 13-17.
10. Безтелесна Л. Формування продуктивної сільської зайнятості в цілях людського розвитку регіонів України / Л. Безтелесна, М. Орлов //

- Україна : аспекти праці. – 2004. – № 6. – С. 8-10.
11. Біттер О. Рівень життя сільських жителів в дзеркалі статистики і одного соціологічного опитування / О. Біттер, Ю. Губені // Економіка України. – 1998. – № 6. – С.72-78.
  12. Біттер О. Рівень життя сільського населення : проблеми і перспективи : монографія / О. Біттер. – Львів : Укр. технології, 2005. – 288 с.
  13. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе : пер. с англ. / М. Блауг. – 4-е изд. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с.
  14. Богиня Д. П. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати : монографія / Д. П. Богиня, Т. Г. Куликов, В. М. Шамота, та ін. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 300 с.
  15. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. : Знання-Прес, 2002. – 313 с.
  16. Богиня Д. Трансформаційні процеси в системі формування національного ринку праці: інституційний аспект / Д. Богиня // Україна : аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 3-8.
  17. Богоявленська Ю. Адміністративно-правові механізми управління зайнятістю молоді в Україні в умовах фінансової кризи / Ю. Богоявленська // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 47-54.
  18. Бойченко Е. Вплив демографічних чинників на функціонування ринку праці / Е. Бойченко // Україна : аспекти праці. – 2007. – № 8. – С. 24-29.
  19. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1977. – . – Т.26 . – 1977. – 624 с.
  20. Брич В. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник зовнішньої трудової міграції / В. Брич, П. Шупшанов // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 33-37.
  21. Бріт О. Сучасний зареєстрований ринок праці як інструмент державного регулювання забезпечення роботою фахівців з вищою освітою / О. Бріт // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 106-108.

22. Варецька О. Соціально-економічне підґрунтя трудової міграції населення України / О. Варецька // Україна : аспекти праці. – 2005. – № 5. – С. 34-39.
23. Василенка Н. І. Аналіз використання трудового потенціалу у сільському господарстві Львівщини / Н. І. Василенка // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 148-152.
24. Василенка Н. І. Формування та використання персоналу в системі ресурсозабезпечення сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Н. І. Василенка. – Львів, 2007. – 20 с.
25. Васильченко В. С. Ринок праці : теоретичні основи і державна практика : посіб. для працівників державної служби зайнятості / В. С. Васильченко, П. М. Василенко – К, 2000. – Ч. 1. – 2000. – 318 с.
26. Вергелес Т. Проблеми становлення вітчизняної моделі ринку праці та економічна динаміка / Т. Вергелес // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2005. – № 2. – С. 64-70.
27. Вітвіцький В. Сільське населення та використання трудового потенціалу села / В. Вітвіцький, З. Метельська // Україна : аспекти праці. – 2007. – № 3. – С. 24-31.
28. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення в ринкових умовах / Н. Гаркавенко // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 26-32.
29. Головань В. Соціально-економічні фактори формування та ефективного використання трудових ресурсів на підприємствах сільського господарства / В. Головань // Україна : аспекти праці. – 2006. – № 8. – С. 9-14.
30. Гончар Г. П. Демографічна ситуація в сільській місцевості Тернопільської області / Г. П. Гончар // Теорія і практика розвитку АПК : матеріали міжнар. наук.-практ. форуму, 19-20 вер. 2006 р. Т. 1.

- Львів : ЛДАУ, 2006. – С. 352-356.
31. Гончар Г. П. Деякі аспекти зайнятості населення в сільській місцевості Тернопільської області / Г. П. Гончар // Вісник Львівського державного аграрного університету : економіка АПК. – 2006. – № 13. – С. 531-538.
  32. Гончар Г. П. Механізм регулювання і саморегулювання сільського ринку праці / Г. П. Гончар // Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК. – 2010. – № 17 (2). – С. 510-515.
  33. Гончар Г. П. Сільський ринок праці як економічна категорія / Г. П. Гончар // Вісник Львівського державного аграрного університету : економіка АПК. – 2007. – № 14 (1). – С. 222 – 228.
  34. Гончарова Н. Стан і перспективи розвитку ринку праці в Україні / Н. Гончарова // Діловий вісник. – 2009. – № 3. – С. 13.
  35. Горілий А. Г. Економіка ринків праці : навч. посіб. / укл. професор А. Г. Горілий. – Тернопіль : Вид-во Карп'юка, 1999. – 156 с.
  36. Горкавий В. К. Статистика : підручник // В. К. Гаркавий. – К. : Вища шк., 1995. – 415 с.
  37. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
  38. Дієсперов В. Сільськогосподарська зайнятість / В. Дієсперов // Україна : аспекти праці. – 2002. – № 7. – С. 11-18.
  39. Дмитришин В. Ф. Сільський трудовий потенціал: аналіз та шляхи раціонального використання / В. Ф. Дмитришин, О. І. Кузьмак. – Львів, 2007. – 195 с.
  40. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції / Б. Довжук // Україна : аспекти праці. – 2005. – № 3. – С. 37-39.
  41. Доманчук Д. П. Проблеми ринку праці в регіоні з трудонадлишковими ресурсами / Д. П. Доманчук, С. Д. Лучик, А. Д. Чикуркова // Вісник Житомирського державного технологічного

- університету. – 2004. – № 1(27). – С.237-241. – (Серія: Економічні науки).
42. Економічна активність населення Тернопільської області в 2008 р. : стат. зб. – Тернопіль, 2009. – 203 с.
  43. Економічна активність населення України 2008 : стат. зб. – К., 2009. – 234 с.
  44. Есинова Н. И. Экономика труда и социально-трудовые отношения : учеб. пособие / Н. И. Есинова. – К. : Кондор, 2003. – 464 с.
  45. Жибак М. М. Використання трудового потенціалу села в областях західного регіону / М. М. Жибак // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 147-152.
  46. Журавльова І. В. Управління людським капіталом підприємства / І. В. Журавльова, А. В. Кудлай. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2004. – 284 с.
  47. Завіновська Г. Т. Економіка праці : навч. посіб. / Г. Т. Завіновська – Вид. 2-ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 300 с.
  48. Закотий В. Наиболее востребованные профессии в Украине / В. Закотий // Новый персонал. – 2007. – № 3. – С. 8.
  49. Замора О. І. Використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області / О. І. Замора, Л. В. Ярема // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12. – С. 188-193.
  50. Заславская Т. И. Методические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов. – Новосибирск : Наука, 1974. – 318 с.
  51. Здоровцов О. І. Демографічне становище і ринок праці (стан і тенденції) // Зб. наук. праць Уманської держ. аграр. акад. / редкол. : О. М. Геркіял (відп. ред.) та ін. – К. : Т-во “Знання України”, 2001. – Вип. 52. – С. 295-298.
  52. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4.

53. Златопольський О. Ф. Ринок праці і зайнятість / під ред. М. І. Долішнього. – Львів : ІРД НАН України, 2000. – 268с.
54. Карти памяти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Карти_памяти.
55. Касимовский Е. В. Трудовые ресурсы, их формирование и использование в СССР // Е. В. Касимовский // Экономические науки. – 1973. – № 7. – С. 12-18.
56. Качан Є. Напрями і пріоритети регулювання зайнятості населення в умовах посилення кризових явищ в економіці / Є. Качан // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2008. – № 13. – С. 64-68.
57. Кирич Н. Ефективне використання трудових ресурсів як фактор стабілізації функціонування підприємств / Н. Кирич // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 3. – С. 39-42.
58. Кіслов В. Тенденції державного регулювання на ринку праці / В. Кіслов, М. Редько, Я. Ганич // Економіка та держава. – 2005. – № 2. – С. 53-56.
59. Клименко О. Моделювання та дослідження динаміки еміграції трудових ресурсів / О. Клименко, Т. Зубко // Банківська справа. – 2009. – № 2. – С. 67-70.
60. Козак П. Диктує ринок праці / П. Козак // Праця і зарплата. – 2005. – № 20. – С. 4-5.
61. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. – 2007. – № 1 – С. 3-49.
62. Корнийчук Л. Я. Сергей Подолинский – выдающийся украинский ученый, общественный деятель / Л.Я. Корнийчук // Экономика Украины. – 2000 – № 7. – С. 72-78.
63. Костаков В. Г. Прогноз занятости населения : методологические основы / В. Г. Костаков. – М. : Экономика, 1979. – 184 с.
64. Краснов Ю. Стратегія ефективної зайнятості населення / Ю. Краснов

- // Україна : аспекти праці. – 2004. – № 4. – С. 3-8.
65. Кремень О. І. Статистичне дослідження зайнятості населення (регіональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.03.01 «Статистика» / О. І. Кремень. – К., 2006. – 21 с.
66. Крисанов Д. Ф. Масштаби і можливості фінансового забезпечення позааграрної зайнятості сільського населення / Д. Ф. Крисанов // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 60-65.
67. Куличков Е. Концепция гибкого рынка труда: опыт стран ЕС и проблемы реализации в условиях России / Е. Куличков // Вісник ТАНГ. – 2001. – №18, ч.1. – С. 150-156.
68. Купалова Г. І. Соціально-економічна сутність, форми та функції ринку робочої сили / Г. І. Купалова // Зайнятість та ринок праці. – 1994. – Вип. 2. – С. 12-19.
69. Купалова Г. Сприяння розвитку малого підприємництва та самозайнятості безробітних сільських жителів / Г. Купалова, І. Гнибіденко, О. Лесько, І. Дорошенко // Україна : аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 25-31.
70. Лаговський В. Динамічна модель поведінки працездатної особи на ринку праці / В. Лаговський // Економіст. – 2005. – № 3. – С. 59-61.
71. Лепейко Т. І. Економіка праці : навч. посіб. / Т. І. Лепейко, Т. С. Шапошнікова, О. В. Толстікова. – Х. : ХНЕУ, 2006. – 232 с.
72. Липчук В. В. Менеджерський персонал у сільському господарстві : теорія та практика / В. В. Липчук, А. О. Линдюк. – Львів : Магнолія, 2010. – 200 с.
73. Лич В. М. Економічна активність сільського населення / В. М. Лич // Україна : аспекти праці. – 2004. – № 4. – С. 8-13.
74. Лич В. М. Сучасні проблеми зайнятості населення на селі / В. М. Лич // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 7-8. – С.65-69.

75. Лук'яненко І. Г. Економетрика : підручник / І. Г. Лук'яненко, Л. І. Краснікова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 494 с.
76. Лучик С. Д. Вплив трансформаційних змін на використання трудового потенціалу села / С. Д. Лучик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 149-153.
77. Маркс К. Капітал. Т.3 / К. Маркс. – К. : Держполітвидав УРСР, 1952. – 790 с.
78. Маркс К. Сочинения : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1974 – .– Т.12. – 1974. – 750 с.
79. Марцинкевич В. И. Экономика человека : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / В. И. Марцинкевич, И. В. Соболева – М. : Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
80. Маршавін Ю. Теоретико-методологічні основи регулювання ринку праці / Ю. Маршавін // Економіка та держава. – 2004. – № 7. – С. 6-14.
81. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1993. – 312 с.
82. Масхма М. Активна політика зайнятості в контексті розвитку сільських територій: регіональний досвід регулювання / М. Масхма // Україна : аспекти праці. – 2006. – № 6. – С. 10-15.
83. Масхма М. Світові тенденції трансформації зайнятості населення в умовах глобалізації економіки / М. Масхма // Україна : аспекти праці. – 2007. – № 4. – С. 10-15.
84. Мельник Л. Ю. Економічна теорія на межі тисячоліть : навч. посіб. / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко, І. Г. Кириленко. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 748 с.
85. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О. А. Бугуцький, Г. І. Купалова, В. С. Дієсперов та ін. – К. : Урожай, 1993. – 416 с.
86. Муравка П. Міграційні процеси сільського населення в сучасному соціально-економічному розвитку Тернопільської області /

- П. Муравка // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 26-32.
87. Наконечний С. І. Математичне програмування: навч. посіб. / С. І. Наконечний, С. С. Савіна – К. : КНЕУ, 2003. – 452 с.
88. Население и трудовые ресурсы : справочник / сост. А. Г. Новицкий. – М. : Мысль, 1990. – 398 с.
89. Населення і трудові ресурси села : навч. посіб. / за ред П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К. : Ін-т аграр. екон. УААН, 2002. – 277 с.
90. Населення України : соціально-економічні, правові та історичні аспекти. – К. : Наук. думка, 1998. – 381 с.
91. Никифорова А. Уровень безработицы: как его считать? / А. Никифорова // Вопросы экономики. – 1993. – № 12. – С. 73-79.
92. Новікова О. Напрями вдосконалення державного та регіонального управління щодо збереження та розвитку трудового потенціалу України / О. Новікова // Україна : аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 3-13.
93. Олійник Т. І. Конкуренція та конкурентоспроможність на ринку аграрної праці / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 109-116.
94. Омеляненко О. П. Проблеми реформування аграрного сектору економіки та зайнятості населення / О. П. Омеляненко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 10. – С. 103-106.
95. Опаленко І. О. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку праці в аграрній сфері : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / І. О. Опаленко. – Х., 2006. – 20 с.
96. Основи економічної теорії : політекономічний аспект : підручник / [А. А. Чухно, П. С.Єщенко, Г. Н. Климко та ін.] ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
97. Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств

- Тернопільської області за 2008 рік : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 61 с.
98. Островерхов В. М. Використання зарубіжного досвіду для вдосконалення концепції зайнятості в Україні в умовах кризи / В. М. Островерхов // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2009. – № 14. – С. 62-65.
  99. Островерхов В. М. Сільський ринок праці в умовах трансформації економіки України (на прикладі Тернопільської області) : дис.... канд. екон. наук : 08.09.01 / Островерхов Віктор Михайлович. – Тернопіль, 2002. – 224 с.
  100. Павленков В. А. Рынок труда / В. А. Павленков. – М. : СО "Анкил", 1992. – 112 с.
  101. Павловська О. В. Регулювання ринку праці: фінансово-економічний механізм / Павловська О. В. – К. : Ред. бюл. ВАК України, 2001. – 272 с.
  102. Павловська О. Удосконалення політики зайнятості населення на основі реальної оцінки вартості робочої сили / О. Павловська, Н. Павловська // Україна : аспекти праці. – 2000. – № 4. – С. 8-13.
  103. Панков Б. П. Рынок труда на селе и его регулирование (Вопросы теории и практики) / Б. П. Панков. – Изд. 2-е, перераб. и дополн. – М. : Агри Пресс, 2007. – 267 с.
  104. Петрова І. Процес сегментації ринку праці України / І. Петрова // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 52-61.
  105. Петюх В. М. Ринок праці : навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
  106. Поняття жорсткості та гнучкості ринку праці [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,130/id,3819/.
  107. Попов С. В. Трудові ресурси України: стан та перспективи розвитку

- [Електронний ресурс] / С. В. Попов // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 419-426. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08psvtpr.pdf>.
108. Порядок надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних : наказ Міністерства праці та соціальної політики від 10.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – С. 195.
109. Праця Тернопільської області в 2008 році : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 271 с.
110. Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/newsletter/all-newsletters/2008/20080114_01_en.htm.
111. Приймак В. Гнучкість національного та регіонального ринків праці України / В. Приймак, Н. Ковалевич // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 2. – С. 3-6.
112. Приймак В. І. Зміщення рівноважної заробітної плати і гнучкість ринку праці України / В. І. Приймак, Н. М. Ковалевич // Економіка та держава : міжнар. наук.-практ. журн. – 2010. – № 1. – С. 28-31.
113. Приймак В. І. Комплексна оцінка динаміки регіональних ринків праці / В. І. Приймак // Україна : аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 3–7
114. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу : навч. посіб. / В. І. Приймак. – К. : Центр навч. літ., 2009. – 296 с.
115. Приймак В. І. Регулювання трансформації трудового потенціалу в регіональній системі ринку праці 2005 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / В. І. Приймак. – Львів, 2005. – 36 с.
116. Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості

- населення та ринку праці в Україні : Указ Президента України від 11 лип. 2005 р. № 1073/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 28. – С. 1614.
117. Про власність : Закон Української РСР від 26.03.1991 р. № 885-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. – С. 249.
118. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – С. 171.
119. Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 170.
120. Про затвердження Державної програми зайнятості населення на 2001-2004 роки : Указ Президента України від 17.04.2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 73.
121. Про затвердження основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року : Постанова КМУ від 5 лип. 2006 р. №922 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27. – С. 1961.
122. Про індивідуальну трудову діяльність : Закон СРСР від 19.11.1986 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1986. – № 47. – С. 964.
123. Про кооперацію в СРСР : Закон СРСР від 26.05.1988 р. № 8998-ХІ // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1988 р. – № 22. – С. 355.
124. Про організації роботодавців : Закон України від 24.05.2001 р. №2436-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001 – № 32. – С. 171.
125. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iu.org.ua/elgov/3/97/332/390/327.html>.
126. Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року : Указ Президента України від 3 серп. 1999 р. № 958/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 31. – С. 1608.
127. Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери

- села : Указ Президента України від 31.07.2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 138.
128. Про підприємництво : Закон Української РСР від 26.02.1991 р. № 785-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 169.
129. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-ХІV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 38. – С. 1889.
130. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20.12.1991 р. № 2009-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – С. 186.
131. Программа статистического анализа и прогнозирования СтатЭксперт : руководство пользователя. – М. : Росэкспертиза, 1996. – 196 с.
132. Программные продукты серии «Олимп». – М. : Росэкспертиза, 1996. – 87 с.
133. Регіональний інформаційний портал : Тернопільщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipe.te.ua>.
134. Розподіл постійного населення Тернопільської області за статтю та віком на 1 січня 2007 року : стат зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2007. – 220 с.
135. Рудченко І. В. Формування та ефективність використання трудових ресурсів у сільському господарстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Рудченко І.В. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
136. Саблук П. Т. Демографічні проблеми українського села : наук. доп. / П. Т. Саблук, К. І. Якуба ; відп. ред. академік УААН П. Т. Саблук. – К. : Ін-т аграр. екон. УААН, 2002. – 37 с.
137. Саєнко М. Г. Трудовий потенціал АПК : проблеми відтворення / М. Г. Наєнко. – Тернопіль : Екон. думка, 1999. – 135 с.
138. Сажина М. А. Основы экономической теории : учебник / М. А. Сажина, Г. Г. Чибриков. – М. : Экономика, 1996. – 366 с.

139. Сай І. А. Показники формування та ефективності використання трудових ресурсів / І. А. Сай // Економіка та держава. – 2008. – № 1. – С. 101-103.
140. Сегментація і гнучкість ринків праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wolovets.narod.ru/praci3.htm>.
141. Семикіна М. В. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії : монографія / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. О. Родіонова. – Кіровоград : КОД, 2009. – 200 с.
142. Серета Г. В. Гнучкі форми зайнятості як напрям регулювання ринку праці / Г. В. Серета // Формування ринкової економіки. – 2005. – Т. 3. – С. 492-500.
143. Сільське господарство Тернопільської області 2008 рік : стат. зб. / Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 207 с.
144. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / А. Смит. – Л. : Петроком, 1993. – 320 с.
145. Стан ринку праці Тернопільської області у 2007 році : стат. зб. – Тернопіль : Обласний центр зайнятості населення, 2008. – 27 с.
146. Стан ринку праці Тернопільської області у 2008 році : стат. зб. – Тернопіль : Обласний центр зайнятості населення, 2009. – 32 с.
147. Старинская А. Эволюция кадров / А. Старинская // Новый персонал. – 2007. – № 6. – С. 2-6.
148. Статистика ринку праці: міжнародні стандарти та національний досвід : навч. посіб. / за ред.. Н. С. Власенко, Н. В. Григорович, Н. В. Рубльової. – К. : Август Трейд, 2006. – 320 с.
149. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2008. – 463 с.
150. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2008 рік : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській

- області, 2009. – 480 с.
151. Столярова И. А. Антология экономической классики : в 2 т. / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо. М. : МП “Эконов”, “Ключ”, 1993 – .– Т.1 / И. А. Столярова. – 1993. – 475 с.
  152. Теліщук М. Теоретичні аспекти удосконалення ринку праці / М. Теліщук // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 135-138.
  153. Теоретическая экономика. Политэкономия : учеб. для вузов / под ред. Г. П. Журавлевой и Н. Н. Мильчаковой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 485 с.
  154. Тернопільська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.te.gov.ua/>.
  155. Тимош І. М. Економіка праці : навч. посіб. / І. М. Тимош. – Тернопіль : Астон, 2001. – 347 с.
  156. Тринько Р. І. Зайнятість в аграрному секторі: стан та шляхи регулювання // Р. І. Тринько, М. Є. Стадник. – Львів : Укр. технології, 2000. – 136 с.
  157. Тринько Р. І. Методика економічних досліджень / Р. І. Тринько. – Львів : Укр. технології, 1999. – 356 с.
  158. Трудова міграція населення Тернопільської області : кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль : Збруч, 2007. – 60 с.
  159. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, Т. Б. Токарський. – Львів, 1997. – 340 с.
  160. Трудовые ресурсы : формирование и использование / под ред. Е. В. Касимовского. – М. : Экономика, 1975. – 254 с.
  161. Федоренко В. Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи / В. Федоренко // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 4-5.
  162. Фермерські господарства Тернопільщини : стат. зб. – Тернопіль :

- Головне управління статистики у Тернопільській області, 2008. – 147 с.
163. Франко І. Зібрання творів : 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – . – Т. 45. – 1986. – 574 с.
164. Ціхановська О. М. Соціально-економічні проблеми використання ресурсного потенціалу села. / О. М. Ціхановська // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 131-133.
165. Чепурко Г. І. Ринок праці в Україні: проблеми зайнятості в період становлення ринкової економіки : монографія / Г. І. Чепурно. ; НАН України, Ін-т соціології. – К. : [б. в.], 2004. – 273 с.
166. Черниш Т. Сутність та особливості довготривалого безробіття в Україні / Т. Черниш, О. Власенко // Україна : аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 8-12.
167. Четыркин Е. М. Методы финансовых и коммерческих расчетов. – 2-е изд., исправ. и дополн. / Е. М. Четыркин. – М. : Дело Лтд, 1995. – 320 с.
168. Четыркин Е. М. Статистические методы прогнозирования. – 2-е изд., перераб. и дополн. / Е. М. Четыркин. – М. : Статиспоэд, 1997. – 200 с.
169. Чигринська О. С. Теорія економічного аналізу : навч. посіб. / О. С. Чигринська, Т. М. Власюк. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 232 с.
170. Чикуркова А. Д. Напрями державного регулювання регіональних ринків праці / А. Д. Чикуркова // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 138-142.
171. Чисельність населення на 1 січня 2009 року та середня за січень–грудень 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ds/kn/kn_u/kn1208_u.html.
172. Чисельність наявного населення Тернопільської області на 1 січня 2009 року : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 50 с.

173. Шевченко Л. Кейнсианская модель занятости / Л. Шевченко // Бизнес-Информ. – 1995. – № 9-10. – С. 28-30.
174. Шевченко Л. Конкурентный рынок труда: “классическая версия” / Л. Шевченко // Бизнес-Информ. – 1995. – № 7. – С. 23-25.
175. Шевченко Л. Рынок труда несовершенной конкуренции / Л. Шевченко // Бизнес-Информ. – 1995. – № 8. – С. 27-29.
176. Шост І. Економічні аспекти формування ринку праці в Україні / І. Шост, М. Жибак, Ю. Бойко // Економіка та держава. – 2009. – № 9. – С. 33-34.
177. Шульга Н. М. Тенденції розвитку ринку праці та регулювання якості робочої сили / Н. М. Шульга. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 148 с.
178. Экономика труда и социально-трудовые отношения / под ред. Г. Г. Меликьяна, Р. П. Колосовой. – М. : Изд-во МГУ, Изд-во ЧеРо, 1996. – 623 с.
179. Юзефович А. Э. Аграрный ресурсный потенциал : формирование и использование / А. Э. Юзефович. – К. : Наук. думка, 1987. – 176 с.
180. Якуба Е. И. Основные направления исследования трудового потенциала сельского хозяйства в условиях АПК / Екатерина Ильинична Якуба // Повышение эффективности использования труда в сельском хозяйстве и социальное развитие села : тез. докл. Респуб. научн.-практ. конф.– К., 1983. – С.1-10.
181. Якуба Е. И. Проблемы женского труда в системе рыночных отношений / Екатерина Ильинична Якуба // Рыночные преобразования аграрного производства: реформирование отношений собственности, форм хозяйствования и экономического механизма их функционирования : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Днепропетровск, 1992. – С. 143-145.
182. Якубів В. М. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування сільськогосподарських виробників / В. М. Якубів // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 49-55.

183. Ярошенко В. Проблема конкурентоспроможності національного ринку праці України / В. Ярошенко // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 10-17.
184. Яцків М. І. Теорія економічного аналізу / М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1993. – 218 с.
185. Ящегоренко І. Аграрна Україна: від Америки – до Європи / І. Ящегоренко // Свобода. – 2009 – 23 вер.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для розробки заходів щодо поліпшення зайнятості та розвитку ринку праці,
просимо Вас дати відповідь на запропоновану анкету

1. ПІБ _____

(за бажанням)

2. Рік народження _____

3. Стать Чоловіча Жіноча

4. Місце проживання _____

(район, село)

5. Соціальне походження:

селянин

робітник

службовець

інше

6. Освіта:

початкова

середня

вища

7. Спеціальність _____

8. Чи Ви працюєте на даний момент? Так Ні

якщо так, то посада _____

якщо ні, то тривалість Вашого безробіття:

до 1 року

більше 1 року

більше 3 років

9. Ваша заробітна плата: до 500 грн. більше 500 грн.

10. Чи вважаєте Ви, що Центр зайнятості допоможе у вирішенні пошуках

роботи _____

11. Чи задовільним є законодавче забезпечення зайнятості населення?

так

недостатнє

незадовільне

12. Перспективи відкриття власної бізнесової справи за рахунок
фінансування центрами зайнятості:

висока

достатня

незадовільна

(якщо не задовільна, чому? _____)

(вказіть Ваші зауваження)

13. Як Ви оцінюєте існуючі можливості навчання, здобуття інших
спеціальностей:

Перспективна справа _____

Перспективи не високі _____

Стан і можливості незадовільні _____

Даремна трата часу і грошей _____

Продовження дод.А

14. Що потрібно для розвитку сільського ринку праці (відповідей може бути декілька):

Ріст обсягів виробництва продукції _____

Зміцнення великих сільськогосподарських підприємств _____

Розвиток фермерства _____

Розвиток не сільськогосподарської діяльності _____

Участь держави шляхом:

Удосконалення законодавства _____

Збільшення бюджетного фінансування _____

Інше _____

(вказіть що)

15. Ваші пропозиції щодо підвищення рівня зайнятості:

а) на рівні району _____

б) на рівні держави _____

---

16. Як Ви оцінюєте можливості працевлаштування в сільській місцевості?

реальні

не реальні

якщо реальні, то:

а) в сільському господарстві _____

б) в інших сферах _____

17. Якби у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, чи скористалися б Ви нею?

так

ні

не знаю

Дякуємо за участь!

Додаток Б

**Динаміка зайнятості населення за видами економічної діяльності,
тис. осіб***

Показник	2005 р.		2007 р.		2008 р.		2008 р. до 2005 р., %
	усього	в т.ч. наймані працівники	усього	в т.ч. наймані працівники	усього	в т.ч. наймані працівники	
Всього	425,1	249,2	423,5	242,6	424,9	244,2	99,9
Сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство	147,2	38,0	114,7	28,5	111,7	20,8	75,9
Промисловість	50,8	48,6	52,4	45,5	50,5	42,8	99,4
Будівництво	15,3	10,2	17,1	11,9	16,7	11,6	109,1
Оптова та роздрібна торгівля, готелі та ресторани (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	62,2	14,9	81,1	17,5	81,4	22,7	130,9
Транспорт і зв'язок	20,4	16,6	22,7	16,2	23,0	16,4	112,7
Фінансова діяльність	3,6	3,6	4,6	4,4	6,0	5,8	166,7
Операції з нерухомістю, здавання під найм і послуги юридичним особам	9,1	7,4	12,7	8,7	14,2	10,9	56,1
Державне управління	21,0	21,0	21,8	21,8	23,0	23,0	109,5
Освіта	47,1	47,0	46,7	46,6	47,5	47,4	100,8
Охорона здоров'я та соціальна допомога	30,3	30,0	30,6	29,7	31,6	30,6	104,3
Інші види економічної діяльності	18,1	11,9	19,1	11,8	19,3	12,2	106,6

* Джерело: розрахунки автора за даними [143].

Додаток В

Динаміка попиту і пропозиції робочої сили в сільському господарстві районів Тернопільської області *

Район	2005 р.			2007 р.			2008 р.			2008 р. до 2005 р., %		
	Чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості на кінець звітнього періоду, осіб	Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць на кінець звітнього періоду	Навантаження на одне вільне робоче місце	Чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості на кінець звітнього періоду, осіб	Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць на кінець звітнього періоду	Навантаження на одне вільне робоче місце	Чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості на кінець звітнього періоду, осіб	Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць на кінець звітнього періоду	Навантаження на одне вільне робоче місце	Чисельність незайнятих громадян, зареєстрованих у службі зайнятості на кінець звітнього періоду, осіб	Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць на кінець звітнього періоду	Навантаження на одне вільне робоче місце
Бережанський	701	6	117	420	22	19	356	10	36	50,8	166,7	30,8
Борщівський	1947	2	974	889	1	889	1122	2	561	57,6	100	57,6
Бучацький	2363	13	182	1020	4	255	1019	6	170	43,1	46,1	93,4
Гусятинський	1539	13	118	1223	11	111	1257	13	97	81,7	100	82,2
Заліщицький	1147	0	X	543	7	78	487	4	122	42,5	-	-
Збаразький	1305	12	109	745	10	75	744	11	68	57,0	91,7	62,4
Зборівський	1464	9	163	846	4	212	1037	1	1037	70,8	11,1	636,2
Козівський	771	0	X	293	4	73	323	2	162	41,9	-	-
Кременецький	1467	2	734	1078	3	359	1180	5	236	80,4	250	32,1
Лановецький	935	6	156	375	26	14	437	8	55	46,7	133,3	35,3
Монастирський	782	2	391	537	0	X	515	1	515	65,9	50	131,7
Підволочиський	692	3	231	347	3	116	403	12	34	58,2	400	14,7
Підгаєцький	371	4	93	263	3	88	204	2	102	55,0	50	109,7
Теребовлянський	917	0	X	425	18	24	517	4	129	56,4	-	-
Тернопільський	164	4	41	85	30	3	122	5	24	74,4	125	58,5
Чортківський	560	17	33	403	0	X	419	0	X	74,8	-	-
Шумський	1009	9	112	931	33	28	936	22	43	92,8	244,4	38,4
м.Тернопіль	50	9	6	27	16	2	18	2	9	36	22,2	150
ВСЬОГО	18184	111	164	10450	195	54	11096	110	101	61,0	99,1	61,6

* Джерело: розрахунки автора за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

Додаток Д

**Посівні площі сільськогосподарських культур та їх структура
у господарствах усіх категорій Тернопільської області***

Культури	Рік								2008р. до, %	
	1990р.		2000р.		2005р.		2008р.			
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	2000р.	2005 р.
Вся посівна площа	916,9	100,0	793,9	100,0	695,1	100,0	761,6	100,0	95,9	109,6
Зернові, всього	408,1	44,5	406,7	51,2	451,1	64,9	488,0	64,1	120,0	108,2
Озима зернові,	200,0	21,8	163,9	20,6	199,4	28,7	200,0	26,3	122,0	100,3
у т. ч. пшениця	192,5	21,0	153,6	19,3	183,1	26,3	187,0	24,5	121,7	102,1
Ярі зернові	208,1	22,7	242,8	30,6	251,7	36,2	288,0	37,8	118,6	114,4
ячмінь	86,0	9,4	109,2	13,7	115,4	16,6	130,7	17,2	119,7	113,3
овес	11,7	1,3	14,1	1,8	12,4	1,8	10,3	1,3	73,0	83,1
гречка	16,7	1,8	31,4	4,0	17,9	2,6	17,8	2,3	56,7	99,4
зернобобові	70,5	7,7	23,3	2,9	18,6	2,7	12,4	1,6	53,2	66,7
Кукурудза на зерно	23,1	2,5	25,8	3,2	35,0	5,0	66,6	8,7	258,1	190,3
Технічні, всього	120,7	13,2	95,9	12,1	79,9	11,5	137,4	18,0	143,3	172,0
у т. ч. ц/буряки	107,3	11,7	73,0	9,2	56,3	8,1	42,9	5,6	58,8	76,2
Картопля і овочі	74,8	8,1	85,8	10,8	67,6	9,7	67,4	8,8	78,5	99,7
у т. ч. картопля	63,9	7,0	72,8	9,2	58,1	8,4	57,8	7,6	79,4	99,5
Кормові культури, всього	313,3	34,2	205,5	25,9	96,5	13,9	68,8	9,0	33,5	71,3

* Джерело: розрахунки автора за даними [143]

Додаток Е

Грошові доходи домогосподарств та їх структура

(у середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство), грн*

Показник	2000 р.			2005 р.			2007 р.		
	всі домогосподарства	у т.ч.		всі домогосподарства	у т.ч.		всі домогосподарства	у т.ч.	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Грошові доходи	270	303	246	1001	906	1077	1556	1633	1493
Структура, %									
Заробітна плата, пенсії, стипендії тощо	69,1	72,1	66,6	71,4	81,3	64,6	76,6	77,5	75,8
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	10,9	5,5	15,5	8,4	0,0	14,2	5,8	0,2	10,8
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,9	3,4	5,9	5,4	6,3	4,8	3,4	5,9	1,0
Інші грошові доходи	15,1	19,0	12,0	14,8	12,4	16,4	14,2	16,4	12,4

Джерело: розрахунки автора за даними [149, 150].

Додаток Ж

Структура сукупних витрат домогосподарств (у середньому за місяць в розрахунку на одне господарство), грн*

Показник	2000 р.			2005 р.			2007р.		
	всі домогосподарства	у т.ч.		всі домогосподарства	у т.ч.		всі домогосподарства	у т.ч.	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Сукупні витрати, грн.	657	770	574	1178	1135	1213	1843	2054	1670
Структура, %									
Сукупні споживчі витрати	90,5	87,3	93,5	89,3	94,5	85,4	90,4	91,7	89,2
Продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої, тютюнові вироби)	64,4	56,0	72,5	59,7	63,3	56,9	52,1	48,8	55,5
Непродовольчі товари	12,8	13,8	11,8	22,1	21,7	22,5	27,5	28,6	26,6
Послуги	13,3	17,5	9,2	7,5	9,5	6,0	10,8	14,3	7,1
Неспоживчі сукупні витрати	9,5	12,7	6,5	10,7	5,5	14,6	9,6	8,3	10,8

Джерело: розрахунки автора за даними [149, 150].

Додаток 3

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Тернопільської області залежно від наявності та чисельності працюючих осіб у їх складі (у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу), кг*

Продукти харчування	2000р.					2005р.					2007р.				
	всі домогосподарства, у складі яких є працюючі особи	у тому числі з кількістю працюючих осіб			всі домогосподарства, у складі яких працюючих осіб немає	всі домогосподарства, у складі яких є працюючі особи	у тому числі з кількістю працюючих осіб			всі домогосподарства, у складі яких працюючих осіб немає	всі домогосподарства, у складі яких є працюючі особи	у тому числі з кількістю працюючих осіб			всі домогосподарства, у складі яких працюючих осіб немає
		одна	дві	три і більше			одна	дві	три і більше			одна	дві	три і більше	
М'ясо і м'ясопродукти	3,1	3,2	3,0	3,0	2,4	3,3	3,5	3,1	3,1	3,1	3,8	3,8	3,6	4,3	3,8
Молоко і молочні продукти	21,8	23,6	21,1	20,2	26,8	23,1	25,9	23,6	17,9	26,2	22,8	23,5	21,8	22,6	26,7
Яйця, шт.	14	14	14	13	17	17	17	17	16	19	17	17	17	16	21
Риба і рибопродукти	0,7	0,8	0,7	0,7	0,6	1,2	1,2	1,3	0,9	1,4	1,3	1,3	1,3	1,0	1,4
Цукор	2,7	2,8	2,5	2,8	3,3	2,2	2,1	2,5	2,1	3,0	2,0	1,9	2,2	2,0	3,4
Олія та інші рослинні жири	1,7	2,0	1,6	1,5	2,2	1,8	1,9	1,9	1,3	2,3	1,7	1,8	1,7	1,5	2,3
Картопля	10,6	11,7	9,9	10,1	17,0	9,8	10,4	8,6	10,6	12,0	8,0	8,5	6,7	9,4	9,9
Овочі і баштанні	6,8	7,5	6,4	6,4	8,0	7,3	7,9	7,1	6,7	7,7	8,1	8,8	7,4	7,3	9,1
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,1	2,6	1,9	1,8	1,6	2,3	2,4	2,3	2,3	1,9	3,0	3,1	3,1	2,8	2,2
Хліб і хлібні продукти	10,0	11,0	9,3	9,6	12,2	8,8	9,5	8,6	8,2	11,4	9,2	10,5	8,0	7,7	13,8

Джерело: розрахунки автора за даними [149, 150].

Додаток И

Таблиця И.1

Вибірка вихідних даних за 2008 р.*

Район	Чисельність зайнятих, осіб	Обсяг валової продукції, тис. грн.	Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн	Безробітні в с.-г., осіб	Середньомісячна заробітна плата
Бережанський	171	12504	-483,3	899	789
Борщівський	406	45715	-7471,1	2474	870
Бучацький	666	63756	31961,5	1647	1119
Гусятинський	1643	122548	88372,8	1920	1524
Заліщицький	532	54284	1991,8	1022	701
Збаразький	865	60681	-398,1	1440	766
Зборівський	652	66558	13163,6	1489	801
Козівський	346	62314	48630,3	979	777
Кременецький	477	27060	-1251,6	2708	525
Ланівецький	1001	67849	5889	875	981
Монастирський	282	13387	5345,7	747	760
Підволочиський	1057	132100	58263,2	885	1047
Підгаєцький	155	29084	-1,5	510	619
Теребовлянський	1026	123645	21724,8	1224	874
Тернопільський	1096	113163	27592,4	599	981
Чортківський	1401	99831	2839,5	755	1178
Шумський	412	36469	4042,3	1741	859

* Джерело: розрахунок автора за даними [143, 149, 150].

Вибірка вихідних даних за 2007 р.*

Район	Чисельність зайнятих, осіб	Обсяг валової продукції, тис. грн.	Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн	Безробітні в с.-г., осіб	Середньомісячна заробітна плата
Бережанський	239	8755	-813,6	903	397
Борщівський	624	42470	-2609,5	1919	562
Бучацький	1216	52221	24624,1	1457	615
Гусятинський	1360	89407	24621,5	1864	620
Заліщицький	595	44365	2427,4	863	449
Збараський	1016	54859	2067,6	1389	486
Зборівський	769	40147	4185,1	1353	516
Козівський	365	31222	1475	927	465
Кременецький	604	19427	3137,3	2284	292
Ланівецький	935	64801	8765,7	807	642
Монастирський	307	7956	18,8	672	324
Підволочиський	1098	128350	42786	584	640
Підгаєцький	286	10317	1008,9	603	312
Теребовлянський	1022	103783	10969,7	857	571
Тернопільський	1237	90156	15346,6	442	657
Чортківський	1677	102000	18285,7	719	739
Шумський	481	24197	1770,3	1489	365

* Джерело: розрахунок автора за даними [143, 149, 150].

Вибірка вихідних даних за 2006 р.*

Район	Чисельність зайнятих, осіб	Обсяг валової продукції, тис. грн.	Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн	Безробітні в с.-г., осіб	Середньомісячна заробітна плата
Бережанський	399	9398	-1011,7	751	315
Борщівський	894	30592	-7663,1	2658	337
Бучацький	1852	49141	16,6	2202	447
Гусятинський	1759	81440	11872,8	1848	439
Заліщицький	822	38350	-277,3	1008	315
Збаразький	1087	42050	-2175	2086	345
Зборівський	739	29943	2050	1999	413
Козівський	547	28027	-1010,7	889	327
Кременецький	545	12102	-245,4	2276	186
Ланівецький	1056	49788	11397,4	1041	470
Монастириський	333	7376	-694,1	712	248
Підволочиський	1327	96938	22284,4	739	505
Підгаецький	356	6720	309,1	5889	218
Теребовлянський	1341	95031	5389,9	1159	424
Тернопільський	1337	103588	1609,4	657	530
Чортківський	1710	93281	5353,2	834	530
Шумський	704	15732	-1585,4	1577	254

* Джерело: розрахунок автора за даними [143, 149, 150].

Додаток К

Кореляційна матриця тісноти зв'язку параметрів регресійної моделі

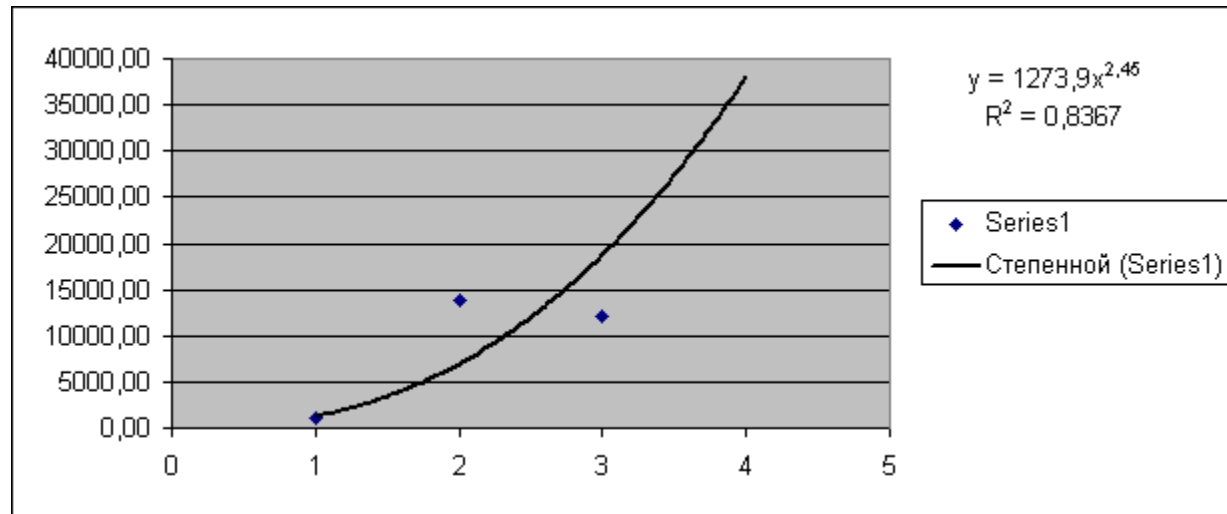
	Чисельність зайнятих, осіб	Обсяг валової продукції, тис. грн.	Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн	Безробітні в с.-г., осіб
2006 р.				
	1			
	0,827682	1		
підприємств, тис. грн	0,461507	0,624395	1	
	-0,22862	-0,39901	-0,27103	1
	0,80919	0,877572	0,585469	-0,44832
2007 р.				
	1			
	0,845909	1		
підприємств, тис. грн	0,716467	0,806681	1	
	-0,01191	-0,24388	-0,17177	1
	0,867189	0,85141	0,667662	-0,20195
2008 р.				
	1			
	0,868054	1		
підприємств, тис. грн	0,557848	0,673072	1	
	-0,0276	-0,14546	-0,01991	1
	0,803796	0,682565	0,695167	-0,00845

Додаток Л

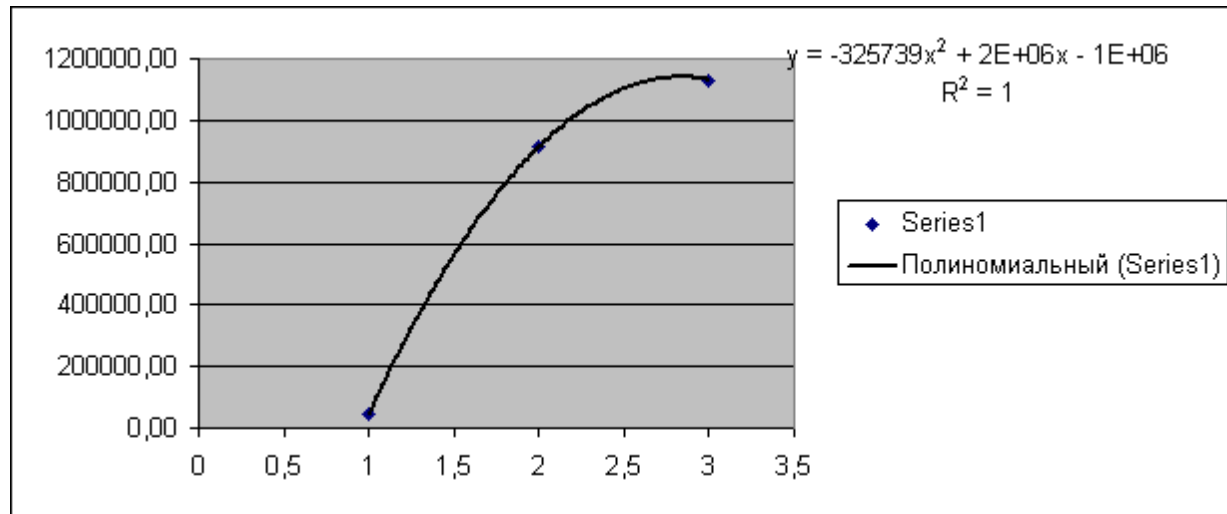
Розрахункова таблиця усереднених значень показників моделі

№ періоду		Чисельність зайнятих, осіб	Обсяг валової продукції, тис. грн.	Розмір прибутку (збитку) с.-г. підприємств, тис. грн.	Безробітні в с.-г., осіб	Середньомісячна заробітна плата
1	2006	988,71	46441,00	2683,54	1666,18	370,76
2	2007	13831	914433	158066,6	19132	508,9412
3	2008	12188	1130948	300211,3	21914	892,4118
4	Прогноз 2015	38034,90329	1788176	451182	29354,61	1329,287

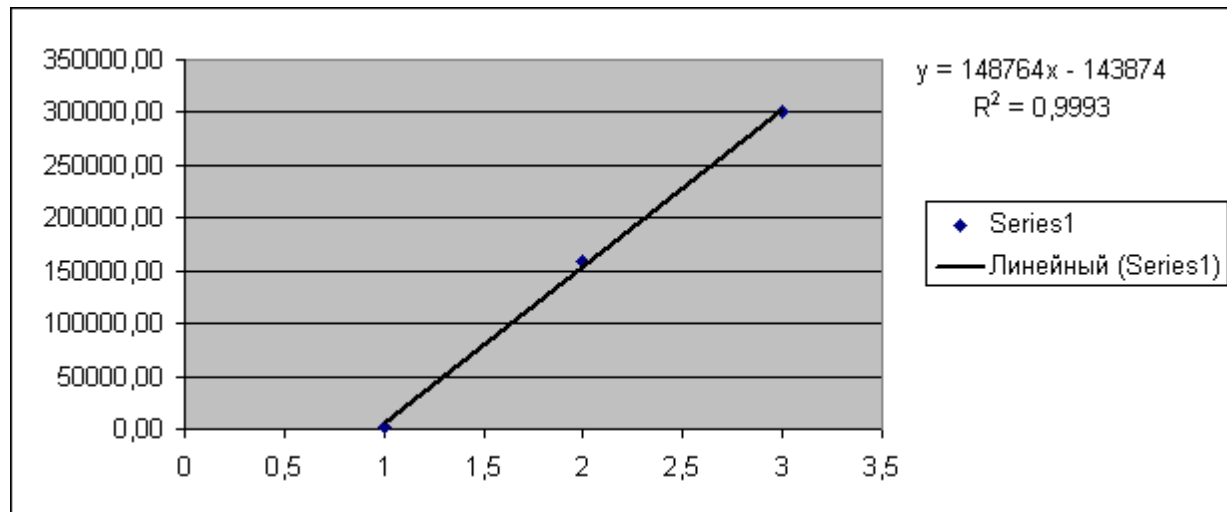
Прогноз середньої чисельності зайнятого населення в області

Додаток М
Прогноз обсягу валової продукції

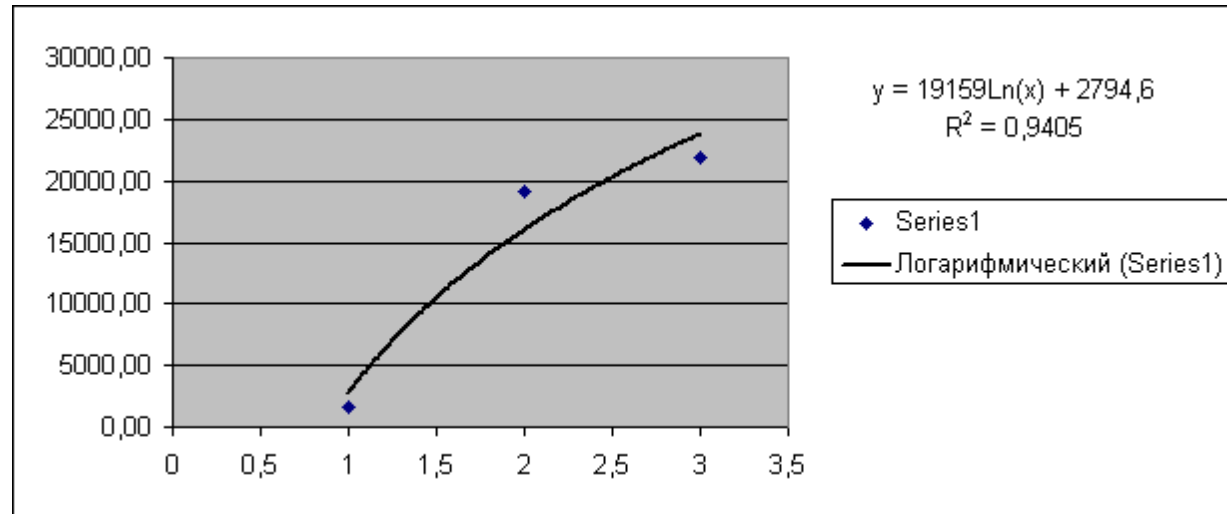

Прогноз розміру прибутку

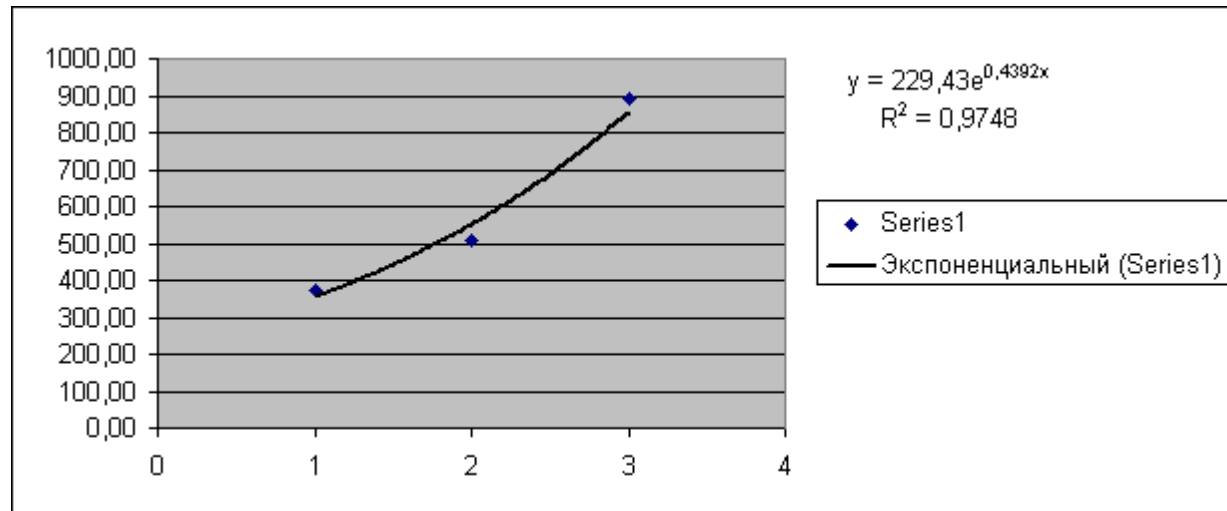

Додаток Н

Прогноз безробітності

Прогноз середньомісячної заробітної плати

Додаток П

Розрахункові показники моделі гнучкості у Тернопільській області (2008 р.)*

Район	Розмір вальної продукції	Середня заробітна платя	Середня ставка оподатку- вання	Сумарні фіскальні надходжен- ня держави	Сумарний відсоток податків і соц. платежів на з/п	Частка затраг на роб силу в доданій вартості
Бережанський	12504	789	0,053	663,2	0,39	10,8
Борщівський	45715	870	0,006	255	0,39	7,7
Бучацький	63756	1119	0,024	1517,4	0,38	11,7
Гусятинський	122548	1524	0,093	11412,8	0,38	20,4
Заліщицький	54284	701	0,018	985,5	0,38	6,9
Збаразький	60681	766	0,045	2731,6	0,39	10,9
Зборівський	66558	801	0,033	2175,3	0,31	7,8
Козівський	62314	777	0,168	10492	0,38	4,3
Кременецький	27060	525	0,003	77,6	0,38	9,2
Лановецький	67849	981	0,084	5724,6	0,38	14,5
Монастирський	13387	760	0,072	958	0,37	16
Підволочиський	132100	1047	0,08	10521,6	0,39	8,4
Підгаєцький	29084	619	0,273	7951,5	0,36	3,3
Теребовлянський	123645	874	0,029	3594,8	0,38	7,2
Тернопільський	113163	981	0,069	7772,3	0,38	9,5
Чортківський	99831	1178	0,013	1302	0,36	16,5
Шумський	36469	859	0,0001	3,3	0,38	9,7
Тернопільська область	1132413	971	0,06	68752,5	0,38	10,6

* Джерело: розраховано автором на основі даних розділу 2 даної роботи

Додаток Р
Групування районів за коефіцієнтом гнучкості

Район	u	m	Y	W	Q	T	E	F	L	i	j	Коефіцієнт гнучкості
	кількість безробітних	кількість вільних	валова продукція, Y	середня заробітна плата, W	$Q=T/Y$ середня ставка оподаткування	E – сумарні фіксовані надходження держави	ε - сумарний відсоток податків і соціальних платежів на заробітну плату	$\psi=WL/Y$ - частка затрат на робочу силу в доданій вартості	L			
Тернопільська область	11125,8	1236,2	1132413	971	0,06	68752,5	0,38	10,6	12362	23,6	-10,8	-9,14342
Шумський	1741	22	36469	859	0,0001	3,3	0,38	9,7	412	50,7	-14,3	-34,8753
Тернопільський	599	5	113163	981	0,069	7772,3	0,38	9,5	1096	25,5	-11,4	-9,82029
Заліщицький	1022	4	54284	701	0,018	985,5	0,38	6,9	532	22,4	-10,6	-9,63295
Гусятинський	1920	13	122548	1524	0,093	11412,8	0,38	20,4	1643	37,1	20,8	-8,13676
Кременецький	2708	5	27060	525	0,003	77,6	0,38	9,2	477	39,3	-21	-7,75178
Бережанський	899	10	12504	789	0,053	663,2	0,39	10,8	171	42,8	-28,4	-6,38021
Лановецький	875	8	67849	981	0,084	5724,6	0,38	14,5	1001	4,7	7,1	-3,51827
Збаразький	1440	11	60681	766	0,045	2731,6	0,39	10,9	865	10,6	-14,9	-3,49019
Бучацький	1647	6	63756	1119	0,024	1517,4	0,38	11,7	666	22,1	-45,2	-3,19519
Підволочиський	885	12	132100	1047	0,08	10521,6	0,39	8,4	1057	2,9	-3,7	-3,07938
Борщівський	2474	2	45715	870	0,006	255	0,39	7,7	406	7,6	-34,9	-2,24918
Чортківський	755	0	99831	1178	0,013	1302	0,36	16,5	1401	2,1	-16,5	-1,66367
Теребовлянський	1224	4	123645	874	0,029	3594,8	0,38	7,2	1026	19,1	0,4	3,229624
Козівський	979	2	62314	777	0,168	10492	0,38	4,3	346	99,6	-5,2	4,251262
Монастириський	747	1	13387	760	0,072	958	0,37	16	282	68,3	-8,1	12,69158
Підгаєцький	510	2	29084	619	0,273	7951,5	0,36	3,3	155	181,9	-45,8	33,29537
Зборівський	1489	1	66558	801	0,033	2175,3	0,31	7,8	652	65,8	-15,2	683,964

Міністерство праці та соціальної політики України
Державний центр зайнятості

Тернопільський обласний центр зайнятості

вул. Текстильна, 1 "б" м. Тернопіль, 46010; тел/факс.: 23-49-77, 23-51-95, 52-42-33
E-mail: admincz@ukrpost.ua Код ЄДРПОУ 05392691

15.06.2010 № 0Ц-08/2306/10-0818 На № _____ від _____

Довідка

про впровадження

Тернопільський обласний центр зайнятості знайомий з дисертаційним дослідженням здобувача Львівського національного аграрного університету Галини Петрівни Гончар на тему: "Організаційно-економічний механізм функціонування ринку праці в аграрному секторі" і зазначає, що окремі положення дослідження використовує у своїй діяльності.

Це передусім відноситься до таких питань як:

1. Розробка основних стратегічних напрямків розвитку районів Тернопільської області, що сприяє створенню нових робочих місць.
2. Вивчення професійної мобільності сільського населення регіону.
3. Застосування у практичній роботі матеріалів дисертації, які дозволяють визначити та проаналізувати, які саме чинники і в якій мірі впливають на чисельність зайнятих в сільському господарстві області і спрогнозувати її зміну в умовах сталого розвитку як щодо розширення сфери зайнятості сільського населення.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту дисертації.

Директор обласного
центру зайнятості

П.Р. Химейчук

МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ
 ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ
ЧОРТКІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ
 вул. Хічія, 1, м. Чортків, 48500; тел.: 2-16-31, 2-15-65; факс: 2-16-31.
 Код ЄДРПОУ 2113196

08.06.2010	№	06-015	на	№		від	
------------	---	--------	----	---	--	-----	--

Довідка

про впровадження

Чортківський районний центр зайнятості ознайомлений з дисертаційним дослідженням здобувача Львівського національного аграрного університету Галини Петрівни Гончар на тему: "Організаційно-економічний механізм функціонування ринку праці в аграрному секторі" і зазначає, що окремі положення дослідження використовує у своїй діяльності.

Запропоновані в дисертаційній роботі рекомендації щодо удосконалення процесу регулювання регіонального ринку праці, проведений аналіз сучасного стану системи управління ринком праці з точки зору інформаційного забезпечення, запропоновані заходи направлені на підвищення ефективності служб зайнятості, як посередника між найманими робітниками й роботодавцями, що дає можливість проаналізувати професійну мобільність сільського населення регіону на ринку праці.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту дисертації.

Директор Чортківського районного
 центру зайнятості

Н.М. Шкабар

УКРАЇНА

Тернопільська обласна державна адміністрація

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКИ

46021 м.Тернопіль, вул. Грушевського, 8, тел./факс (035-2) 52-33-83. e-mail:admin@economy.gov.te.ua

15.07.2010 р. № 01/1-1044
на № _____ від _____

Довідка

про впровадження

Головне управління економіки Тернопільської облдержадміністрації ознайомилось з дисертаційним дослідженням здобувача Львівського національного аграрного університету Гончар Галини Петрівни на тему: "Організаційно-економічний механізм функціонування ринку праці в аграрному секторі" і зазначає, що окремі положення дослідження можна застосувати у своїй практичній діяльності матеріали дисертації, які дозволяють визначити та спрогнозувати, які саме чинники і в якій мірі впливають на чисельність зайнятих у сільському господарстві області в умовах сталого розвитку.

Начальник головного управління
економіки облдержадміністрації

В.В. Гецько

УКРАЇНА

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

46021 м. Тернопіль, вул. М. Грушевського, 8, тел.: 52-07-88, факс: 52-31-92, e-mail: oda@te.gov.ua

10.06.2010 № 01-920/09-01

На № _____ від _____

Довідка

про прийняття до впровадження результатів дослідження по темі дисертації
 “Організаційно-економічний механізм функціонування
 ринку праці в аграрному секторі”
 виконаної здобувачем Гончар Галиною Петрівною

Проблема відродження діяльності сільськогосподарських підприємств у відповідності до можливостей економіко-виробничого потенціалу Тернопільської області має надзвичайно актуальне значення, оскільки аграрний сектор формує та забезпечує продовольчу безпеку держави.

В своїй роботі Гончар Г.П. досконало здійснила аналіз зайнятості сільського населення та попиту на робочу силу, визначила основні фактори формування його зайнятості. Це дало можливість зробити науково обгрунтовані висновки та пропозиції щодо шляхів зменшення безробіття на селі.

Важливим напрямком сприяння зайнятості на селі, як вважає дослідниця, є нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва, що дасть змогу створити додаткові робочі місця.

Певний інтерес викликають пропозиції дисертанта щодо основних стратегічних напрямків розвитку районів Тернопільської області, що полягають у розвитку малих підприємств з переробки сільгосппродукції; створення заготівельних, збутових, агросервісних фірм; організації сімейних, фермерських господарств; розвитку особистих селянських господарств; створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і т.д.

Все це дає підставу говорити про цінність зроблених в дисертації пропозицій та необхідності впровадження.

Начальник головного управління
 агропромислового розвитку
 облдержадміністрації

A.I. XOMA